

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

AZİZ SAMİH İLTER'İN KIZINA YAZDIĞI MEKTUPLARIN
TRANSKRİPSİYONU VE DEĞERLENDİRİLMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MÜNEVVER ÖLMEZ

BALIKESİR, 2024

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

AZİZ SAMİH İLTER'İN KIZINA YAZDIĞI MEKTUPLARIN
TRANSKRİPSİYONU VE DEĞERLENDİRİLMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MÜNEVVER ÖLMEZ

TEZ DANIŞMANI

PROF.DR.NAHİDE ŞİMŞİR

BALIKESİR, 2024

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYALBİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Tarih Anabilim Dalı'nda 202212517003 numaralı Münevver Ölmez'in hazırladığı “Aziz Samih İlter’in Kızına Yazdığı Mektupların Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi” konulu YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 25.06.2024 tarihinde yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezin onayına OY BİRLİĞİ ile karar verilmiştir.

Üye (Başkan) Prof. Dr. Sebahattin M R

İmza

Üye (Danışman) Prof. Dr. Nahide M R

İmza

Üye Doç Dr. Serap TOPRAK

İmza

//

Enstitü Onayı

ETİK BEYAN

Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

/ /20

İmza

Münevver Ölmez

ÖNSÖZ

Osmanlı İmparatorluğu'nun son, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş dönemini kapsayan yirminci yüzyılın ilk çeyreği gerek padişah gerekse askerler için oldukça zorlu bir dönem olmuştur. Devletin yönetim şeklindeki değişimler, bu değişim sürecindeki karışıklıklar ve ekonomik zorluklar iç sorunların en kuvvetlileri iken, 1914-1918 yılları arasında gerçekleşen ve Osmanlı İmparatorluğu'na bu zor dönemde yıkıcı darbeyi indiren 1.Dünya Savaşı dış sorunların en büyüğü niteliğindedir. 31 Mart Vakası ile tahttan indirilen Sultan 2.Abdülhamid (1876-1909) ve halefi Sultan Vahdettin içinde buldukları şartlar sebebiyle askeriye mensuplarıyla bazı problemler yaşamıştır. Bu sorunların ortadan kaldırılması için zaman zaman uyguladıkları istibdat beraberinde pek çok sıkıntılara sebep olmuştur.

19. yüzyılda başlayan ve dünya toplumları ile birlikte Osmanlı toplumunda da artış gösteren hatırat yazma faaliyetleri II. Meşrutiyetin (1908) getirisi olan siyasallaşma sürecinin etkisiyle daha da yaygınlaşmıştır. Söz konusu yıllarda başta ittihatçılar olmak üzere bu döneme şahitlik eden birçok Osmanlı münevveri hatırat yazma yoluna giderek o günün tarihi olaylarını geleceğe aktarmaya çalışmışlardır.

Aziz Samih İlter (1877-1948) Türkiye tarihi için kritik bu dönemde Erkân-ı Harbiye mezunu bir Osmanlı askeri olarak gerek resmi ve legal gerekse gayri resmî ve illegal görevlerde bulunmuş, milli mücadele dönemine şahitlik etmiş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında milletvekilliği yapmış bir kişidir. İlter göreve başladığı ilk yıllardan itibaren eski yazı ile birçok hatırat kaleme almıştır. Bu hatıratlardan birkaçı Latin alfabesine çevrilmiştir. Biz daha önceden Hemşireme Mektuplar adlı hatıratı da tarafımızdan transkribe edilmiştir. Latin alfabesine dönüştürmüştük. Bu çalışmamız ise Aziz Sami'nin kızı Belkıs İlter'e atfettiği, el yazısı ile eski yazı olarak kaleme aldığı ve 1920(Rumi 1336) tarihinde yedi aya yakın tutulmuş olduğu hapisanedeki yaşamı, hapsedilmesinden önce ve sonra vatanın ve kendisinin içinde bulunduğu halin tüm ayrıntılarını anlattığı hatıratın Latin alfabesine çevrilmesi ve değerlendirmesine dairdir.

Lisans öğrenimim boyunca benden maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen, her daim yanımda olan eşim Sabih, oğullarım Utku ve Yağız'a teşekkür ederim.

Önce asker kızı sonra asker eşi olmam sebebiyle askerlerin hatıralarına merak duymuş idim. Bu bağlamda Aziz Samih İlder'in hatıratları ile tanışmama vesile olan hem lisans tezimde hem de yüksek lisans tezimde bahsi geçen hatıratları birlikte transkribe ettiğim tez hocam Prof. Dr. Nahide Şimşir'e şükranlarımı sunarım.

BALIKESİR, 2024

MÜNEVVER ÖLMEZ

ÖZET

AZİZ SAMİH İLTER'İN KIZINA YAZDIĞI MEKTUPLARIN TRANSKRİPSİYONU VE DEĞERLENDİRİLMESİ

ÖLMEZ, Münevver

Yüksek Lisans, Tarih Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Nahide ŞİMŞİR

2024, 134 Sayfa

Tarih bilimi araştırmalarında en fazla faydalanılan argümanların başında içeriklerine göre birinci veya ikinci elden kaynak niteliği taşıyan hatıratlar gelmektedir. Türkiye Cumhuriyeti tarihi bakımından oldukça önemli bir dönem olan 1900-1925 yıllarına ait her türlü belgenin tarihimize katkı yapacağı inancı ile özellikle eski yazı eserlerin Latin alfabesine çevrilmesi amacıyla birçok kaynak taraması yaptık. Bu amaçla 2022 yılında Aziz Samih İlter'in "Seyahatim Veyahud Hemşireme Mektuplar" adlı hatıratının transkripsiyonunu lisans tezi olarak çalışmış idik. Bu defa aynı yazarın bir diğer hatıratı olan ve kızı Belkıs İlter'e attettiği hatıratını Latin alfabesine çevirdik. Birinci çalışma başlığı ile doğru orantılı olarak İlter'in kız kardeşine yazdığı mektupları ihtiva ederken ikinci çalışma farklı bir boyutta karşımıza çıkmıştır. Eserin içeriği incelendiğinde kızı ile ilgili herhangi bir cümle veya kelimeye rastlanmamıştır.

Eserde yazarın 1920(Rumi 1336) tarihinde tutuklanma, hapisanede bulunma süreçleri ile serbest kalışından sonraki birkaç ayda yaşadıklarını içermektedir. Ayrıca hatıratta Sevr Anlaşması'nın imzalanması, Ferit Paşa Hükümeti'nin istifası, Kuvayımiliye'nin faaliyetleri, DivanıHarp'in uygulamaları gibi o dönemin tarihe iz bırakan olaylarının tutuklanmış kişiler üzerindeki etkisini, tevkifhane şartlarını ile bu şartların kendisinde bıraktığı izleri ve DivanıHarp'in şüphelilere karşı tavrının anlatımı İlter'in perspektifinden yer almaktadır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin yıkılış, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş dönemini kapsayan süreç hakkında o günleri bizzat yaşamış bir kişinin hatıraları tarihimize değerli katkılar yapacak ve

boşlukların doldurulmasına vesile olacaktır.

Anahtar kelimeler: Aziz Samih, Hatırat, Hapishane, Divanıharp, Damat
Ferit Paşa

ABSTRACT

TRANSCRIPTION AND EVALUATION OF THE MEMORY THAT AZIZ SAMİH İLTER ATTRIBUTES TO HIS DAUGHTER

ÖLMEZ, Münevver

Master Thesis, Department of History

Advisor: Prof. Dr. Nahide ŞİMŞİR

2024, 134 pages

One of the most utilized arguments in historical research is the memoirs, which are first or second-hand sources according to their content. With the belief that all kinds of documents belonging to the years 1900-1925, which is a very important period for the history of the Republic of Turkey, will contribute to our history, we scanned many sources, especially for the purpose of translating old scripts into the Latin alphabet. For this purpose, in 2022, we had studied the transcription of Aziz Samih İlter's memoir "Seyahatim Veyahud Hemşireme Mektuplar" as an undergraduate thesis. This time, we translated another memoir of the same author, which he attributed to his daughter Belkıs İlter, into the Latin alphabet. While the first study contains İlter's letters to his sister in direct proportion to its title, the second study has a different dimension. When the content of the work is analyzed, no sentence or word related to her daughter is found.

The work includes the author's arrest in 1920 (Rumi 1336), his imprisonment in prison and his experiences in the few months after his release. In addition, in the memoirs, the effects of the events that left their mark on the history of that period, such as the signing of the Treaty of Sevres, the resignation of the Ferit Pasha Government, the activities of the Kuvayimilliyeye, the practices of the DivanıHarp, on the arrested people, the conditions of the detention center and the traces these conditions left on them, and The description of the DivanıHarp attitude towards the suspects is from İlter's perspective. In this context, the memories of a person who personally lived those days about the process covering the collapse of the Ottoman

Empire and the establishment period of the Republic of Turkey will make valuable contributions to our history and will be instrumental in filling the gaps.

Keywords: Aziz Samih, Memoir, Prison, DivanıHarp, Damat Ferit Pasha

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ	iii
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER.....	ix
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Problemi	1
1.2. Araştırmanın Amacı	2
1.3. Araştırmanın Önemi	3
1.4. Araştırmanın Varsayımları	3
1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	4
1.6. Tanımlar	4
2. İLGİLİ ALANYAZIN	6
2.1. Kuramsal Çerçeve	6
2.2. İlgili Araştırmalar	7
3. YÖNTEM.....	8
3.1. Araştırmanın Modeli	8
3.2. Evren ve Örneklem.....	8
3.3. Veri Toplama Araç ve Teknikleri.....	8
3.4. Verilerin Toplanma Süreci	9
3.5. Verilerin Analizi	9
4. BULGULAR VE YORUMLAR.....	10
4.1. Aziz Samih İter kimdir?	10

4.2. Divan-ı Harb-i Örfi	11
4.3. Ermeni Tehciri davası.....	14
4.4. Ferit Paşa'ya Suikast davası	15
4.5. Yıldız Yağması davası.....	18
4.6. Metinde adı geçen bazı önemli şahsiyetler	19
4.6.1. Asım Us.....	19
4.6.2. Gümülcineli İsmail Bey	19
4.6.3. Falih Rıfkı Atay.....	20
4.6.4. Rıza Tevfik Bölükbaşı.....	20
4.6.5. Sait Molla.....	20
4.6.6. Leon Remzi	20
4.6.7. Mıgırdıç Çaylak	21
4.6.8. Ebubekir Hazım Tepeyran	21
4.6.9. Mehmet Ali Laga	21
4.6.10. Nusret Bey.....	21
4.7. Aziz Samih İlder'in kızına atfettiği hatıratın transkripsiyonu	22
5. SONUÇ VE ÖNERİLER	108
5.1. Sonuç.....	108
5.2. Öneriler.....	109
KAYNAKÇA	112
EKLER.....	117
Ek 1. Aziz Samih İlder	117
Ek 2. Aziz Samih İlder'in Latin Alfabesi El Yazısına Örnekler.....	118
Ek 2. 1. Aziz Samih İlder'in Latin Alfabesi El Yazısı	118
Ek 2. 2 Aziz Samih İlder'in Latin Alfabesi El Yazısı.....	119
Ek 3. Hatıratın Örnek Sayfalar.....	120

Ek 3.1. Hatırrattan Örnek Sayfalar	120
Ek 3.2. Hatırrattan Örnek Sayfalar	121
Ek 3.3. Hatırrattan Örnek Sayfalar	122
Ek 3.4. Hatırrattan Örnek Sayfalar	123
Ek 3.5. Hatırrattan Örnek Sayfalar	124
Ek 3.6. Hatırrattan Örnek Sayfalar	125
Ek 3.7. Hatırrattan Örnek Sayfalar	126
Ek 4. Alemdar Gazetesi	127
Ek 5. Osman Bey'in sandukası yanında fotoğraf çektiren Venizelos	128
Ek 6. Hatırratta adı geçen bazı önemli şahıslar ve binalar	129
Ek 6.1. Aziz Bey'in hapisten çıkmasına en çok yardım eden kişi; Muaveneti Milliye Cemiyeti azası Manizade Hacı Hüseyin Efendi	129
Ek 6.2. Ebubekir Hazım Tepeyran	130
Ek 6.3. Mehmet Ali Laga	131
Ek 6.4. Bekirağa Bölüğü	132
Ek 6.5. Bulgur Palas	133
Ek 7. Aziz Samih Bey'in İran Sınır Komisyonu Reisi iken orduda kendisine ihtiyaç duyulması üzerine yerine İran Sınır Komisyonu delegelerinden Yüzbaşı Aldülhamid Bey'in muvakkaten vekalette bulunmasına dair Erzurum, Van, Musul, Bağdad ve Basra Vilayetlerine çekilen telgraf	134
Ek 8. Birinci Kolordu arpa müteahhidi Manizade Hacı Hüseyin Efendi'nin talep eylediği iki para fiyat farkının askeriyece müteahhitten sened ahz eylemek şartıylakabulü belgesi	135

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Problemi

Genel bakış olarak Türk Tarihi, özel incelemede ise Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihi oldukça fazla olay ve bilgiyi kapsamaktadır yakın tarihin kaynakları arasında hatıratlar, arşiv belgeleri, gazeteler, kronik eserler... vb. gibi önemli bir yere sahiptir. Bununla birlikte yakın döneme ait çoğu da eski yazı el yazısı ile kaleme alınmış hatıratlar, Latin harflerine aktarılma çalışmaları maalesef henüz yeterli değildir.

Bununla birlikte 1900-1950 tarihleri arasında faal bir hayat süren Mizancı (Mehmed) Murad, Resneli Niyazi, Hüseyin Cahid, Talât Paşa, Ahmet Bedevi Kuran, Cemal Paşa, Galip Vardar, İsmail Hakkı Okday, Mithat Şükrü Bleda, Kâzım Karabekir, Şefik Okday, Enver Paşa, Ahmed İzzet Paşa gibi bazı isimlerin hatıratları basılmıştır (Okay,1997, s. 445).

Aziz Samih İlter, 31 Mart Vakası, Ermeni Tehciri ve Ferit Paşa'ya suikast girişimi gibi önemli davaların mağduru olmasının yanında İstanbul'un işgali, mütareke dönemi, Osmanlı Devleti'nin son yılları, Kuvayımilliyeye ve Millî Mücadele devrine de şahitlik etmiştir. İlter'in edebi alanlara merakının getirisi olarak kalemi oldukça kuvvetlenmiş ve neredeyse bütün hayatını yazıya aktarmış, hatıralarını yazmıştır. Aziz Samih İlter'in eski harfler ile kendi el yazısı ile kaleme almış olduğu bu hatıraların henüz önemli bir kısmı herhangi bir araştırma ve çalışmaya konu olmamıştır.

Aziz Bey'in Osmanlı Devleti'nin son yılları ile Cumhuriyet Devri'nde mühim olayları içerisinde yer alması ve bunları yazıya dökmesi dikkatimizi çekti. Böylece bu hatıratlar üzerinde çalışmaya başladık.

Osmanlı Devleti'nin son yılları, işgal İstanbul'u ve mütareke devrinin buhranlı günlerinde devrin önde gelen yönetici, aydın ve askerleri ile yakın ilişkiler

içerisinde bulunan Aziz Samih'in kızına atfetmiş olduğu hatıratı İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Atatürk Dijital Arşivi'nden temin edilmiştir.

Türk Tarihinin bu önemli fakat detayı çok iyi bilinmeyen dönemlerine ait kıymetli bilgi ve tespitlere Aziz Samih'in kızına atfen yazmış olduğu hatırat vesilesiyle ulaşılmıştır.

Söz konusu hatırat, bu dönemdeki olay ve ismi geçen devlet adamı, aydın, askerler ile devrinin dış dünya ilişkilerinin anlaşılması ve Türkiye Cumhuriyeti'nin hangi şartlar altında kurulduğunun ortaya çıkarılmasına önemli katkı sağlayacaktır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Hatırat gibi yazılı olan kaynakların araştırma yapılan dönem ve olayların tam olarak anlaşılmasına büyük katkı sağlamaktadır. Bu sebeple yakın dönem Türk tarihinin önemli kaynakları arasında da hatıratlar bulunmaktadır.

Bu gerçeklikten yola çıkarak zorlu mücadeleler sonunda kurulan ve bu mücadelelerde bizzat katılmış olup Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş dönemine şahitlik etmiş kişilere ait her türlü belgenin gün yüzüne çıkarılması tarihimizin daha iyi anlaşılmasına büyük katkı sağlayacaktır. Aziz Samih Bey de Osmanlı Devleti'nin son yıllarında yaşamış, İstanbul'un işgali sırasında İstanbul'da bulunmuş, Millî Mücadele'den yana olan Türk subaylarından birisi olarak bir dizi mücadele vermek zorunda kalmıştır. Bütün bunların sonucunda Damat Ferit Hükümeti tarafından yakalanmış, tutuklanmış, Nemrut Mustafa Mahkemesi'nde yargılanmış ve daha pek çok vatansever gibi sebepsiz yere Bekir Ağa Hapishanesi'nde hapis yatmak zorunda kalmıştır. Araştırmamız onun bu mahkûmiyet yıllarındaki hatıralarını, dönemin idarecileri, işgalciler vb. pek çok olay ve kişi hakkında ayrıntılı bilgi ve yorumlara ulaşmamıza imkân vermiştir. Bu bilgileri devrinin arşiv kaynakları, hatırat, araştırma ve incelemeleri ile mukayese etmemize olanak vermiştir.

Bu çalışmanın amacı Osmanlı Devleti'nin yıkılışı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş dönemlerinde gerek askeri gerekse siyasi görevlerde bulunmuş, hayatının her döneminde hatırat yazmış olan Aziz Sami İlder'in 1920 (Rumi 1336) yılını

anlattığı hatıratın Latin alfabesine çevrilmesi ve değerlendirilmesi ile bu dönem Türk Tarihi'ne ışık tutarak katkı sağlamaktır.

Çalışmamıza konu olan hatırat, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Atatürk Kitaplığı, Nadir eserler odası, Bel-Mtf-048174 demirbaş numarası ile kayıtlıdır.

1.3. Araştırmanın Önemi

20. Yüzyılın ilk yarısı Osmanlı Devleti'nin son, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş dönemine derin izler bırakan İstanbul'un işgali, Sevr Anlaşması, İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahaleleri ve yöneticilere uyguladıkları baskı, liyakatsiz kişilerin yüksek makamlara getirilmesi sonucu suçu ispat edilmeden hapis yatmalarına ve idam edilmelerine sebep olduğu vatanseverler, yazılı basındaki fikir ayrılıkları ve manipüle edici haberler gibi pek çok mühim olaylar bulunmaktadır.

Bu sözünü ettiğimiz olaylarının birçoğunda adı geçen Aziz Samih İlter'in hatıratından yola çıkarak kendisinin ve Millî Mücadele'ye gönül veren, Türk asker ve subaylarının durumu, resmî kurumların işleyişine ait gözlemleri, Osmanlı Devleti'nin son devir idarecileri ve bu dönemin onlar üzerindeki etkisi ortaya çıkmaktadır. Araştırmamız Birinci Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti'nin hangi şartlarda ve nasıl idare edildiğini milli mücadele dönemini yaşayan kişinin kaleminden çıkmış eser ile Cumhuriyet Dönemi tarih araştırmacılarına yeni bir kaynak kazandırmış olacaktır.

1.4. Araştırmanın Varsayımları:

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarına ait başlıca gelişme ve olaylarının, devrin önemli devlet adamlarının, mütareke ve Kuvayımillîye döneminin başlıca siyasi, hukuki ve sosyal faaliyetlerinin asker, subay ve vatanseverler üzerindeki gerek rol gerekse etkilerinin Aziz Samih Bey'in hatıraları ışığında incelenmesidir.

1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları:

Çalışma tarih olarak (Rumi 1336) 1920 yılı, mekân olarak İstanbul ve konu olarak Aziz Samih İlder'in milli mücadeleye katılmasından önceki bir yıllık süre zarfında Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı resmi makam ve kişiler ile yaşadığı olaylar ile sınırlıdır. Çalışmanın ana kaynağı; Aziz Samih İlder'in 13 Mayıs-18 Haziran 1936 tarihleri arasında kaleme aldığı ve 1920 yılında yaşadıklarını yazmış olduğu, el yazısı hatıratı ile sınırlıdır.

1.6. Tanımlar

Tevkifhane: Tutuklu evi (Develioğlu, 2017, s. 1285).

Mevkuf: Tutuklu (Develioğlu, 2017, s. 739).

Mütekaid: Emekliye ayrılmış (Develioğlu, 2017, s. 903).

Şehremini: Belediye reisi (Develioğlu, 2017, s. 1150).

Kuva-yi bagiye: Kuvayımilliye Hareketi gerek devletin resmî yazışmalarında gerekse de basında Kuvâ-yı Gayr-ı Milliye, Kuvâ-yı Bagiye, Kemalî Çeteleri ve Anadolu'nun yeni Celâlipleri gibi suçlamalara maruz kalmıştır (Akandere, 2008, s. 17).

Esbak: Öncekinden daha önceki (Develioğlu, 2017, s. 264).

Vükela: Osmanlı İmparatorluğu devrinde bakanlar (Develioğlu, 2017, s. 1343).

Harbiye Nezareti: Savunma bakanlığı (Develioğlu, 2017, s. 377).

Ehl-i Tevhid: Müslüman (Develioğlu, 2017, s. 238).

Müntakim: İntikam alan (Develioğlu, 2017, s. 855).

Vrangel Ordusu: Beyaz Ordu adı ile anılan oluşum, Birinci Dünya Savaşı devam ederken Rusya'da Bolşeviklerin iktidara gelmesiyle, Bolşevikler ile eski rejim yanlıları arasında bir iç savaş çıkmıştır. Bu iç savaşta Bolşeviklerden oluşan

ordu Kızıl Ordu, Bolşevik karşıtlarından oluşan ordu ise Beyaz Ordu şeklinde anılmıştır (Günay, 2019, s. 353).

2. İLGİLİ ALANYAZIN

2.1. Kuramsal Çerçeve

Yaşandıktan az veya çok bir süre sonra yazılan, çocukluk anıları gibi yaşanmasıyla yazılması arasında uzun zaman girmiş olan hâtırat, yılların biriktirdiği yeni izlenimleri, yeni değer yargılarını ve yeni tecrübelerini içermektedir. Yazılı en eski metinler arasında yer alan hatıratlara Sezar'ın Gallia Savaşı, Bilge Kağan'ın ifadeleriyle yazılmış Göktürk Kitabeleri, Bâbüür Şah'ın Bâbüürnâme gibi eserleri örnek olarak gösterilebilir. Bu örnekler devlet adamlarının yazmış olduğu ilk hatırat örnekleri olmalarının yanı sıra genellikle siyasî ve tarihî karaktere sahiptirler.(Okay,1997,s.445) Öte yandan hâtıratlar dönemin sosyal hayatını ve halkın yapısını yansıtmaları bakımından başarılı olmasıyla kaynak niteliğindedir (Kızıltan,2006,s.251).

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaşanan siyasi, askeri, sosyal ve ekonomik gelişmelerin anlaşılmasında bu dönemde kaleme alınmış hatıratlar zengin malzeme içerikleri sebebiyle önemli kaynaklardır. 19. yüzyılda bütün dünyada olduğu gibi Osmanlı ülkesinde de hatıratlar giderek artan sayıda yazılmıştır. Bu türün yazım faaliyetleri özellikle II. Meşrutiyetle başlayan siyasallaşma sürecinin de etkisiyle daha da yaygınlaşmıştır. Aynı dönemde başta İttihatçılar olmak üzere eli kalem tutan ve bu döneme şahitlik eden birçok Osmanlı aydını hatırat yazarak o günün tarihine dair düşüktükleri notları geleceğe aktarmaya çalışmışlardır (Göçer,2018,s.305). (Mehmed) Mizancı Murad, Resneli Niyazi, Hüseyin Cahid, Talât Paşa, Ahmet Bedevi Kuran, Cemal Paşa, Galip Vardar, İsmail Hakkı Okday, Mithat Şükrü Bleda, Kâzım Karabekir, Şefik Okday, Enver Paşa, Ahmed İzzet Paşa II. Meşrutiyet (1908), İttihat ve Terakki Fırkası(1889-1918) ve I. Dünya Savaşı (1914-1918) hakkında hatırat kaleme alan başlıca isimlerdir (Kızıltan, 2006, s. 252).

2.2. İlgili Araştırmalar

Çalışmamızın ana kaynağı Aziz Samih Bey'in kendi el yazısı ile kaleme alınmış hatıratlarıdır. Öncelikle yazarın tarafımızca lisans tezi olarak transkripsiyonu yapılmış olan ve “*Necdet Hacıoğlu'na Armağan*” (*şimşir ve şimşir, 2023*) adlı kitapta bir bölümü yayınlanmış olan “*Seyahatim veyahut Hemşireme Mektuplar*” (Ölmez, 2022) adlı hatıratından yararlanılmıştır. Ayrıca İter tarafından kaleme alınmış olan “*Büyük Harpte Kafkas Cephesi Hatıraları*” (*Zivin'den Peteriç'e*) (İter, 1934), “*şimali Afrika'da Türkler-I*” (İter, 1936), “*şimali Afrika'da Türkler-II*” (İter, 1937), “*Osmanlı İnan Sınırından Anılar*” (İter, 2014), “*Trablusgarp Harbi'nin Gizli Cephesi*” (İter, 2019) adlı eserler incelenmiştir.

Bu çalışmalar haricinde hatırat, DivanıHarp ve Kürt Mustafa hakkında yazılmış birçok kitap, makale ve tez incelenmiş, alanda pek çok araştırması bulunan Prof. Dr. Osman Akandere, Prof. Dr. Ferudun Ata ve Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayınlanmış olan eserlere önem verilmiştir.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli

Araştırmamızda İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda bulunan Aziz Samih İlder'e ait el yazması eser transkript edilmiş ve bu eserden elde edilen bilgiler detaylı bir şekilde incelenmiştir. İnceleme sonucu Cumhuriyet Dönemi'ne ait bazı önemli olayların ve olayların muhatabı kişilerin bilinmeyen yönleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

3.2. Evren ve Örneklem

Araştırmamızda Türk Tarihi'nin XX. Yüzyıl siyasi, askeri, hukuki ve sosyal hayatı Aziz Samih İlder'in perspektifinden ortaya çıkarılmıştır.

3.3. Veri Toplama Araç ve Teknikleri

Çalışmamızın temeli Aziz Samih İlder'in kızı Belkıs İlder'e atfen eski yazı ile bizzat kaleme almış olduğu hatıra defteridir. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda 048174 demirbaş numarasında bulunan bu defterden ve Aziz Samih Bey'in diğer hatıra defterlerinden tez hocam Prof. Dr. Nahide Şimşir vasıtasıyla haberdar oldum. Aziz Bey'in hatıra defterlerinin eski yazı ile yayımlanmamış nüshalarını edinmek suretiyle çalışmalarına başladım. İncelemiş olduğum defterler arasından, içerdiği bilgilerin yakın tarihimize katkı yapacağına inandığım, Aziz Samih Bey'in kızına yazmış olduğu defteri tez çalışmam olarak belirledim. Dönemle ilgili yapmış olduğum okumalar ve sözlüklerden istifade ederek hatıratı yeni yazıya aktardım. Defter üzerinde okuma çalışmamı bitirdikten sonra, danışmanım ile tek tek okumak suretiyle Latin harflerine çevrilmiş metnin kontrollerini tamamladık. Daha sonra benim ve danışmanım tarafından

karşılaştırmalı olarak tekrar tekrar bütün metin okundu ve böylece transkribe metni üzerindeki çalışmamızı tamamladık.

3.4. Verilerin Toplanma Süreci

Lisans tezi çalışmamız ve daha sonra yazarın kızına attığı bu tez çalışmamız sırasında Aziz Samih İlder'in İBB Atatürk Kütüphanesinde el yazması olarak bulunan bütün hatıratlarından haberdar olmuştum. Asker bir aileden olmam, beni Türk Tarihine büyük katkı sağlamış namılı bir Türk Subayının defterler dolusu hatıralarını eski yazıdan yeni harflere çevirmeye teşvik etmiştir. Bu amaçla İlder'in el yazması birkaç defterini inceledim. Yaptığım incelemeler sonucunda İçlerinde tarihimizi ilgilendiren çok fazla bilgiyi barındırması hasebiyle İlder'in kızına attığı el yazması ve tek nüsha olan bu hatıratı edindim. Netice itibarıyla Balıkesir'deki kütüphaneler, İstanbul ve Ankara'da bulunan dijital ortama aktarılan kütüphaneler başta olmak üzere basılı ve dijital eserler taranmış ve gerekli araştırma, karşılaştırma ve analizler yapılmıştır.

Araştırmış olduğumuz eser, yüz yıldan fazladır arşiv rafında çevrilmeyi beklemiştir. İçerisinde Sultan Vahdettin, Ferit Paşa, Tevfik Paşa, Kuvayımilliyeye, DivanıHarp, Kürt Mustafa gibi gerek Osmanlı gerekse Türk tarihi açısından önemli konular hakkında bilgi ihtiva eden bu eser, günümüz Türkçesine çevrilmiştir. Konu ile ilgili arşiv ve kütüphane çalışması yapılmış ve metnin değerlendirmesine bunlar da ilave edilmiştir. Böylece kıyaslama metodu kullanılarak hatıratın objektif bir biçimde bilim âleminin yararlanmasına çalışılmıştır.

3.5. Verilerin Analizi

Çalışmamızın ana kaynağı Aziz Samih Bey tarafından bizzat yazılmış hatıratıdır. Aziz Bey'in hatıratının büyük bir kısmını Ferit Paşa, Kürt Mustafa başkanlığındaki DivanıHarp yargılamaları, kararları ve burada yargılanan vatanseverler kapsamaktadır. Hatıratın verilen bilgilerin ve kişilere ait özellikler farklı yazar ve eserler de incelenmiş, birçok yayın ve lügat taranmış, bibliyografya çalışması yapılmıştır.

4.BULGULAR VE YORUMLAR

Çalışmamızda Erkan-ı Harbiye mezunu bir Osmanlı askeri ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilk milletvekillerinden olup bugüne dek askeri ve siyasi hayatı üzerine yeteri kadar araştırması ve incelemesi yapılmamış olan Aziz Sami İlder'in kızına atfettiği defteri incelenmiştir. İnceleme sonucunda; İlder'in 7 aya yakın süre tevkifhanede tutulması, DivanıHarb ve uygulamaları, Kürt lakaplı Mustafa Bey'in mevkuflara muameleleri, Ferit Paşa Hükümeti'nin askeriye mensuplarına karşı uygulamaları, emekli veya muvazzaf asker kişilerin Sevr Anlaşmasının imzalanma sürecinde bu durum hakkındaki fikirleri, Bekir Ağa Bölüğü'nün(ek 4) fiziki şartları ve buradaki görevlilerin mevkuflara karşı davranışları ile İlder'in tevkifhaneden çıktıktan sonra milli mücadeleye katılması gibi oldukça fazla konu hakkında detaylı bilgiye ulaşılmıştır. Ayrıca Aziz Bey'in yedi aya yakın tevkif edilmesine ve yargılanmasına sebep olan suçlamaların Ermeni tehciri, Yıldız Yağması ve Ferit Paşa'ya suikastı olduğu tespit edilmiştir.

4.1. Aziz Samih İlder kimdir?

1877 yılında, Erzincan'ın Kuruçam ilçesinde doğmuş, babası Şaban Bey, annesi Elif Hanım'dır. Aziz Bey, Erkân-ı Harbiye'de öğrenim görmüş, Fransızca, Almanca ve Rusça dillerini öğrenmiş, Osmanlı Devleti'nin kritik öneme sahip birçok bölgesinde görev yapmış, Miralay rütbesinde emekli olmuştur (TBMM, 2010, s. 147). Evli ve 4 çocuk babası olarak 1948 yılında vefat etmiştir. Mezuniyetinin ardından Mekke-Medine arasında inşası düşünülen demiryolunda Hristiyan mühendis çalıştırılmadığından yedi Kurmay subay arasında bu işe hazırlanmak üzere o sırada yapımı süren Hayfa-Mezirip hattına gönderilerek bu işin tekniğini öğrenmiş, sonrasında Ordu Kurmay Dairesine geçmiştir. 1906'da Rumeli'ye gönderilmiş ve eşkıya takibi için görevlendirilmiştir. 1907'de Arnavutluk seferine katılıp, 1908'de Karadağ Hudut Komiserliği yapmıştır. 1909'da Ordu Kurmay Dairesi'ne, aynı yılın Nisan ayında Hareket Ordusu'nda alay

Komutanlığına atanmıştır. İstanbul Merkez Komutanlığı ve Hareket Ordusu Kurmay Subaylığından sonra 1911'de Trablusgarp Savaşı'na, Tunus'tan tüccar sıfatı ve değişik adla orduya para, silah, mühimmat ve teçhizat sağlamıştır. Aynı yıl Türk-İran Hududunun Tahdidi Komisyonu'nda Türk Heyeti'nin başkanlığını yapmıştır. 1912'de Çatalca savunmasında hizmet vermiş, Birinci Dünya Savaşı'nda Süvari Kolordusu Kurmay Başkanlığı, Tümen Komutanlıkları Vekâleti ve Ordu Harekât Şubesi Müdürlüğü yapmıştır. Daha sonra İzmir Menzil Mıntıkası Müfettişliği, Askeri Heyeti Başkanlığı'nın ardından 1918'de Albay rütbesinden emekli olmuştur. 1921'de Millî Mücadele sırasında Batum Başkonsolosluğu, Samsun Asker Alma Dairesi Başkanlığı ve 1925'te Samsun Sahil Demiryolları Komiserliği yapmıştır. Son görevi devam ederken TBMM'nin Üçüncü Dönem seçimlerine katılmış ve Erzincan'dan Milletvekili seçilmiştir. Aynı ilden 4'ncü, 5'inci, 6'ncı ve 7'nci, Kars'tan 8'inci dönemlerde de milletvekili seçilerek siyasi etkinliğini devam ettirmiştir. Aziz Samih İlter, birçok nişan ve madalya sahibi olarak 2 Aralık 1948'de Ankara'da vefat etmiştir (İlter, 2007, s. V.).

Erkan-ı Harbi bitirip göreve atanması ile anılarını yazmaya başlayan Aziz Bey'in basılmış hatıratlarından hariç şuanda Atatürk Kitaplığı'nda bulunan ve transkripsiyonu yapılmamış olan hatıratları şunlardır: 30 Teşrin-i Evvel 1336 tarihinde 'üzerimizdeki kabus kalktı, Ferit Paşa kabinesi ihtilaf devletleri müdahale etmeyince terki mevki eylemeyeceğini biliyordum' cümleleri ile başladığı hatıra defteri, 1928 tarihinde Samsun'a seyahati, Erzincan ve kazaları seyahati ve özel notların bulunduğu hatıra defteri, Aziz Sami İlter'in eşi Sara hanım ile olan mektuplarının bulunduğu defter, 21 Mart 1325 tarihli olup, hatırat 1318 (1902) tarihi ile başlayan, 22 Mart 1325 - 1 Haziran 1327 tarihli, 1 Haziran 1327 - 1 Teşrin-i Evvel 1330 tarihli, 1 Teşrin-i Evvel 1330- 31 Mayıs 1331 tarihli, 31 Mayıs 1331-31 Mayıs 1332 tarihli, 27 Mayıs 1332 tarihli, 1926-1942 tarihli defterlerdir.

4.2. Divân-ı Harb-i Örfî

Mondros Mütarekesi'nin (30 Ekim 1918) imzalanmasının ardından İstanbul'u fiilen işgal eden İtilâf Devletleri, Osmanlı Devleti vatandaşı, Ermenilerin sevk ve iskânında görev alan ve sözde bunların öldürülmelerine yol açan

İttihatçıların cezalandırılmalarını istemişlerdir. Osmanlı Devleti de tüm iç ve dış baskılar sonucu 16 Aralık 1918 tarihinde İstanbul'da Divân-ı Harb-i Örfî mahkemesini kurmuştur. Bu mahkemenin yargılamaları 6 Şubat 1919 tarihinde Yozgat Tehciri davası ile başlamıştır. Yargılamalar sonucunda bazı kişilere idam dâhil olmak üzere çeşitli cezalar verilmiştir. Hükümlerin büyük kısmı, gayrimüslim üyelerin oluşturduğu Tahkik Heyeti'nin Anadolu'nun değişik bölgelerinden "suçlu" yakıştırması ile birçok masum insanı Divân-ı Harb-i Örfî'ye teslim etmesi, hazırlamış olduğu raporlar ve bu raporlara dayanılarak iddianame hazırlayan savcı ile mahkemedeki yalancı Ermeni şahitlerin ifadesine göre tahakkuk etmiştir. İttihat ve Terakki Fırkası ile Hürriyet ve İtilâf Fırkası arasındaki düşmanlığa İtilâf Devletleri'nin Osmanlı Hükûmeti'ne ve mahkemeye yaptığı baskılara topraklarının işgal altındaki durumuna bir çıkış yolu arayan mütareke hükümetlerinin aczinin de eklendiği düşünülürse cezaların nasıl verildiği açıkça ortaya çıkmaktadır (Ata, 2005,s. 521).

DivanıHarpler olağan üstü zamanlarda (savaş, sıkıyönetim, ihtilâl, büyük felâket vb.) kanunlara aykırı olarak mevcut siyasî, askerî ve içtimaî düzeni değiştirme çabasında olan veya yaşadığı topluma kanun dışı eylemler yoluyla zarar verenleri yargılamak üzere kurulmuş yüksek mahkemelerdir. İlk olarak 1837 tarihli ceza kanunnamesinde adı geçen mahkemeler, 1869 tarihli Askerî Ceza Kanunu ile Dîvân-ı Harb-i Örfîler şeklinde yeniden teşkilâtlandırılmıştır.

"İdâre-i Örfiyye" kavramı Osmanlı Devleti'nde özellikle 1876'da ilân edilen I. Meşrutiyet anayasasıyla literatüre girmiş olup günümüzün sıkıyönetim kelimesi yerine kullanılmıştır. 1877'de örfî idare ilânından sonra hazırlanan bir talimatla şüpheli ve sabıkalı olup örfî idare bölgesinde ikametgâh tezkeresi olmadan yaşayan kişilerin gerekli görüldüğünde başka yerlere sürülmesi veya uzaklaştırılması, ahali elinde bulunan silâhların toplanması, zihinleri karıştıracak yayınların yapılmaması, her türlü toplantının yasaklanması gibi hususlar karara bağlanmıştır. Ayrıca gerek hükümetin gerekse ordunun yetkileri belirlenmiştir.

1918'de Dîvân-ı Harb-i Örfî'nin kurulması kararından iki gün sonra İstanbul'da Dîvân-ı Harb-i Örfî'ye tayinler yapılmıştır. 1919'da Damat Ferit Paşa hükümeti yavaş çalıştığı gerekçesiyle ilk Dîvân-ı Harb'i dağıtmıştır. Aynı yıl yeni bir Dîvân-ı Harb-i Örfî kurulmuş olsa da uzun ömürlü olmamıştır. 1920 tarihli bir

kararnâme ile Dîvân-ı Harplerin başkan ve üyelerinin tayin yetkileri doğrudan Harbiye Nezâreti'ne bırakılması yoluna gidilerek bu mahkemelerin yargı kadrosu askerî bir görünüm ile bir tür askerî ceza mahkemesi statüsüne getirildi.

Dîvân-ı Harb-i Örfî'nin Kuvayımillîye hareketine katılanları hukukî yollarla mahkûm etme yolunda çalışmalara giriştiği de bilinmektedir. Damat Ferit Paşa hükümeti, Nemrut Mustafa Paşa'nın başkanı olduğu I. Dîvân-ı Harb-i Örfî'de öncelikle Mustafa Kemal Paşa'yı ve yakın arkadaşlarını yargılamıştır. Gıyaben yargılanan Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları 15 Haziran'da idama mahkûm edilmiştir. Diğer Kuvayımillîye mensuplarının ve Büyük Millet Meclisi'nin ilk İcra Vekilleri Heyeti üyelerinin de idama mahkûm edilmesiyle idama mahkûm bir hükümet ortaya çıkmıştır. Söz konusu karar, 24 Mayıs 1920 tarihinde sanıkların ele geçirilmesi halinde tekrar yargılama yapılması şartıyla padişah tarafından onaylanmıştır.

Ancak 15 Şubat 1921 tarihinden itibaren Kuvayımillîyeciler'in gıyabında verilen kararlar kaldırılmaya başlanmış, 24 Nisan 1921 tarihinde Dîvân-ı Harb-i Örfî aldığı bir kararla Kuvayımillîye'ye katılmanın suç olmayacağını, bu kişilerin mallarına konan haczin kaldırılması gerektiğini ve Kuvayımillîyeciler'i suçlu saymanın vatan savunması gibi şerefli bir işle çeliştiğini de belirtmiştir (Türkmen, 2020, s. 334).

Söz konusu davaların baş aktörü olan Mustafa Paşa, Süleymaniye'de doğmuş olup tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Osmanlı ordusuna 1882 yılında Piyade subayı olarak katılmıştır. 1893 yılından sonra sırasıyla Hoy ve Selmas Şehbenderliğine, Kars Şehbenderliğine, Sivas Redif Ordusuna, Ankara Redif Ordusuna atanmış, 1914 yılında emekli olmuştur. Mustafa Paşa akrabalarının destekleri ile 1918 yılında kurulan Divan-ı Harb-i Örfî mahkemesi üyeliğine, 16 Nisan 1920 tarihinde Divan-ı Harb-i Örfî Mahkemesi Başkanlığına getirilmiştir. Bu süre zarfında hakkında iki kez dava açılan Mustafa Paşa, bunların birinden beraat etmiş diğerinden görevi suiistimal suçu ile hüküm giymiş ancak 1921 yılında padişah tarafından affedilmiştir. Hakkında Divan-ı Harb-i Örfî Mahkemesindeki görevi bittikten sonra mahkeme üyeliği ve başkanlığı sırasında keyfi ve katı tutumları nedeniyle birçok dava açılmıştır. Davalar devam ederken yurt dışına çıkmak istemiş, bu istek Harbiye Nezaretince reddedilmiş fakat o Suriye'ye

gitmiştir. Mustafa Paşa'nın gıyaben yargılaması yapılmış ve çeşitli cezalara çarptırılmıştır. Mustafa Paşa, Büyük bir Kuvayımilliye karşıtı olarak Divan-ı Harb-i Örfi mahkemesinde Kuvayımilliyeciler'e verdiği haksız cezalar hasebiyle Ankara Hükümeti tarafından da gıyabında yargılanmış ve 3 vatana ihanet suçundan idam cezasına çarptırılmıştır. Kürt lakabıyla anılan Mustafa Yalmuki, ülkede çeşitli Kürtçülük faaliyetlerine eşgüdümlü olarak Kürt Teali Cemiyeti ile sıkı ilişkiler kurmuştur. Ülkeden kaçtıktan sonra Süleymaniye'ye yerleşen Mustafa Paşa burada Kürdistan Cemiyeti adıyla bir dernek kurmuş ve 1936'da tedavi için gittiği Bağdat'ta ölmüştür (Ata, 2008, s. 144).

4.3. Ermeni Tehciri Davası

Ermeni tehciri davası şu süreçlerde cereyan etmiştir. İtilâf Devletleri, mütarekeden sonra Osmanlı Devleti'ni işgal etme süreçlerinde önce DivanıHarpleri kurdurtmuşlar sonra da Ermenileri sevk eden ve onlara karşı yaptıkları iddia olunan hareketler için İttihatçıların cezalandırılmalarını amaçlamışlardır. Bu uygulamaların temel sebebi İttihatçıların menfaatlerine ters düşmesidir. Bunun en açık ispatı, söz konusu bu mahkemelerin Mustafa Kemal Paşa dâhil, Millî Mücadele'ye katılan ve destek veren herkesi yargılayacak olmasıdır. Mütarekeden sonra tehcir suçlarını cezalandırma amacıyla kurulan Divân-ı Harb-i Örfi mahkemesinde yargılanacak olanlar İtilâf Devletlerinin belirlediği listelere göre belirlenmiş, hükümet de bu doğrultuda tutuklama ve yargılamalara başlamış ve sonuçta bazı eski görevlilere idam da dâhil çeşitli cezalar vermiştir.

Yargılamaları yapan ve kararları veren, Divân-ı Harb-i Örfi reisi Nemrut Mustafa Paşa; "işgal altında çalışan bir Divân-ı Harb, vicdanından ziyade hisleriyle hareket eder. Bu bize yukarıdan gelen emirdir" demiştir. Hükümetler, temyiz maddelerini siyasî vaziyete göre belirlemişler, bazen kararların temyizine izin verirlerken, bazen de sanığın avukat tutmasına izin vermek, duruşmaları açık yapmak gibi temel hakları tanımamıştır. Damat Ferit Paşa Hükümetleri döneminde yapılan suiistimallerin ortaya çıkmasıyla "ne erbâb-ı hukuku, ne de kamu vicdanını tatmin eden bir isabet-i kanuniye görülemediği için Divân-ı Harb-i Örfi Kararlarının temyiz edilmesi" açıklaması ile temyiz yolu açılmıştır (Ata, 1999).

4.4. Ferit Paşa'ya Suikast Davası

Ferit Paşa'ya suikast davası; Bursa'daki Kuvayımilliye ileri gelenleri tarafından planlandığı varsayılan ve gerçekleştirilemeden ortaya çıkarılmış olan Millî Mücadele'ye karşı olmalarıyla bilinen Damat Ferit Paşa ile Ali Kemal ve Sait Molla'yı hedef alan suikast girişimi 1920 yılında ortaya çıkarılmıştır. Suikast ile ilgilerinden dolayı tutuklananların yargılamaları İstanbul Birinci Divan-ı Harb-i Örfisi tarafından yapılmış ve toplam 16 idam cezasına, diğerleri ise farklı cezalara çarptırılmıştır. İdama mahkûm edilenlerin 4'ü, 12 Haziran 1920'de asılmıştır. Suikast girişiminin ortaya çıkmasıyla İstanbul'da gizli olarak kurulan ve Millî Mücadele'ye büyük yardımı olan Karakol Cemiyeti de deşifre edilmiş, cemiyetin birçok üyesi tutuklanmıştır (Akandere, 2000, s. 73).

Karakol Cemiyeti, Mondros Mütarekesi sonrasında, İstanbul'daki azınlıkların aykırı hareketlere girişmesi ve İtilaf devletlerine ait gemilerin İstanbul önlerine gelmesiyle İttihatçılar, İstanbul'daki askerî kesimin ve esnaf teşkilatlarının bir kısmının örgütlenmesi ile Ermeni komitecilere, İstanbul'u işgal etmiş itilaf kuvvetlerine ve onların yerli yandaşlarına karşı tahmini 1918 yılında kurulmuştur. Karakol Cemiyeti'nin kurucuları, Enver Paşa'ya bağlılıklarıyla bilinen, İttihat ve Terakki'nin sivil kanadından Talat Paşa'nın sağ kolu Kara Kemal ile askerî kanadından Kurmay Albay Kara Vasıf Bey'dir. Ayrıca kuruluş ve teşkilatlanmalarında, Emekli Yüzbaşı Baha Said, Albay Galatalı Şevket, Yenibahçeli Ahmed Şükrü (Oğuz) Bey, Halil (Kut) Paşa, Dr. Abdülhak Adnan (Adıvar), Kel Ali (Çetinkaya), Çerkez Reşid, dava vekili Refik İsmail, sevkiyatçı Ali Rıza, Kurmay Yarbay Kemaleddin Sami, Kurmay Albay Edib Servet, Piyade Yarbayı Japon Rıza, Kurmay Yarbay Çolak Salâhaddin, Süvari Yarbayı Hüsameddin (Ertürk), Emin Ali, Topkapılı Mehmet Beyler görev almıştır. Karakol Cemiyeti'nin Millî Mücadele'ye yaptığı en önemli hizmet, İstanbul'dan Anadolu'ya silah, cephane ve subayların kaçırılması, İngiliz Muhipleri Cemiyeti gibi kuruluşlar ile İstanbul Hükümetlerinin planlarını ve faaliyetlerini Mustafa Kemal Paşa'ya haber vermesi olmuştur. Öte yandan cemiyet, Rum ve Ermenilerin etkin olduğu ticaret ve sanayinin Türkleştirilmesinde ve Türk güvenlik güçlerini denetim altına alarak İstanbul ile Anadolu arasında ilişki sağlamada etkin rol

oynamıştır. Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıkmadan önce Fethi (Okyar) Bey sayesinde cemiyetin çalışmalarından haberdar edilmiştir. Karakol Cemiyeti ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki ayrılık, cemiyetin tüzüğünün askerî birliklere gönderilmesiyle üst seviyeye ulaşmıştır (Bal, 2022, s. 103).

Söz konusu ayrılık Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk adlı eserinde "Bu derneğin, sonradan özellikle İstanbul'da yine aynı adla faaliyetini sürdürmeye çalıştığı anlaşıldıktan sonra, kuruluşunda ve bununla ilgili olarak bize vermek zorunda kaldıkları bilgilerde samimiyet bulunabileceği iddia edilemez"(Atatürk, 1934) sözü ile ayrılık açık dille belirtilmiştir.

İtilaf Devletleri'nin 16 Mart 1920'de İstanbul'u işgal etmeleri ile cemiyet dağılmış, Kara Vasıf Bey'in de içinde olduğu önemli isimler tutuklanarak Bekirağa Bölüğü'ne götürülmüştür. İkinci Karakol Cemiyeti teşkilatlanması için Yüzbaşı Emin Ali Bey, Kurmay Albay Edip Servet, Topçu Teğmen Muhlis, Cizreli Lami Bey, Abdülkadir Bey ve Tolcalı Süleyman çalışmalar yapmıştır. Cemiyet, işgal sonrası ortadan kalkmışsa da diğer gizli gruplar için temel oluşturmuştur (Yurtsever, 2021).

Suikast yapılacağı düşünülen üç kişinin ortak özelliği Millî Mücadele aleyhtarlığı idi. Damat Ferit Paşa siyaset ve uygulamalarıyla, Ali Kemal, Peyam-ı Sabah gazetesindeki köşesinde yazdığı yazılarıyla ve Sait Molla İngilizlerle yaptığı işbirlikçi hareketleriyle tanınmışlardır (Akandere, 2000, s. 73).

Damat Ferit Hükümetleri, ülke bağımsızlığı çerçevesinde teslimiyetçi politikalar izlerken Kuvayımilliyeyi, "Kuvayıgayrimillie" olarak nitelendirmişlerdir. Diğer hükümetler ise işgalcilerin keyfi davranışlarına karşı durmuşlar ve Kuvayımillie'yi desteklemekten çekinmemişlerdir (Ayışığı, 2009, s. 11).

Bu suikast girişimi Damat Ferit Paşa Hükümeti ve bazı çevrelerce Kuvayımillie Hareketi ve hareketin Ankara ve Bursa'daki ileri gelenleri aleyhinde propagandaya dönüştürülmüştür (Akandere, 2000, s. 73).

Damat Ferit Paşa Hükümeti Şeyhülislâm Dürrizâde'nin, Kuvayımillie'nin devlete ve padişaha asi olduğuna dair vermiş olduğu fetvayı içeren nüshaları İngiliz uçaklarınca her yere atılmasını dahi sağlamıştır (Baykara, 1993, s. 74).

Damat Ferit'in İngilizler 'in gözüne girmek amacıyla İttihatçılara karşı şiddet politikası ve bunun akabinde Ermeni tehciri sırasında Yozgat'taki olayların sorumlusu ilan edilen Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey'in acele bir tavırla yargılanarak idam edilmesi ülke çapında tepkilere sebep oldu (Küçük, 1993).

Suikast davasının duruşmaları, İstanbul Birinci İdare-i DivanıHarp'i veya bilinen ismiyle (Kürt) Nemrut Mustafa Paşa Divan-ı Harb-i Örfisi birkaç günde yapılan üç duruşma ile sonuçlandırılmıştır. Bahsi geçen davada adı geçen bazı isimler; Hüsameddin Ertürk, Kazım Özalp, Dramalı Rıza, Hacim Muhittin, Baha Sait, Binbaşı Tolcalı Süleyman, Binbaşı Üsküdarlı İhsan, Binbaşı Kemal, Yüzbaşı İsmail Hakkı, Yüzbaşı Bican, Tevfik(Sükûti), Bahriye Yüzbaşısı Halil İbrahim, Halil İbrahim'in yakın dostu Mehmet Ali, Polis Müdürü Nuri, Jandarma Alay Kumandanı Remzi, Erkân-ı Harbiye Miralayı Aziz Samih, Ahmet Halim, Ahmed Halim Beyin biraderi Süvari Binbaşı Adil, Üsküdar Daire-i Belediyesi memuru Mehmet Ali ve Muhassasat-ı Umumiye halifesi Tevfik, Birinci Muhafız Taburu Kumandanı Osman ve Yüzbaşı Hasan Tahsin ve Mülâzım Rüşdü, kimlikleri konusunda net bilgi bulunmayan Bursa Yenişehirli Hasan ile Bursalı Çoban İsmail idi.

İstanbul Polis Müdürlüğü'nce suikast ile ilgili olarak tutuklanan kişiler: Adil Bey, Binbaşı Raşid, Binbaşı Cemal, Yüzbaşı Bican, Üsküdarlı Hafız Nuri, Ahmet Efendi Köprülülü Hasan Adlî, Yüzbaşı Hasan Tahsin, Yüzbaşı Ahmet Kemal, Süvari bölük zabiti Mülazım-ı evvel Rüşdü, Yüzbaşı İhsan Efendi ve Mütekaid Erkân-ı Harbiye Miralayı Aziz Samih'dir (ek 3). Bu kişiler Bekirağa Bölüğü'nde tevkif edilmişlerdir.

Bahsi geçen bölük, bir dönem ideallerine çekinmeden inanmış, mefkûrelerine bağlı, yılgınlığı reddeden, kötüler gelirse sonuna kadar vuruşmayı adeta ikinci bir ten gibi vücutlarına sarmış karakterlerin mekânı olmuştur (Sorgun, 2017, s. 10).

Divan-ı Harb-i Örfi, tutuklanan on altı sanık ile yakalanmamış ancak davayla ilgili on beş sanık dâhil toplam otuz bir sanığı yargılamıştır.

Dava sonucu idam cezası alan sanıklar; Bekir Sami, Hacim, Remzi ve Nuri Bey, Armutlulu Mehmet Kapdan, Dramalı Rıza, Halil İbrahim, Tevfik(Sükûti),

Mehmet Ali Bey, Binbaşı İhsan, Binbaşı İsmail Hakkı, Tolcalı Süleyman, Ahmet Halim, İbrahim Ago Beylerle Bursa Yenişehir'den Hasan ve Bursalı Çoban İsmail olmak üzere on altı kişi idi. Bu kişilerden Dramalı Rıza, Bahriye Yüzbaşısı Halil İbrahim, Tevfik(Sükûti) ve Mehmet Ali Bey kararın onaylanmasının ertesi günü idam edilmişlerdir.

Mahkeme kararı ile 10 yıl kürek cezasına çarptırılanlar; Binbaşı Adil, Binbaşı Raşid, Binbaşı Cemal ve Yüzbaşı Bican olmak üzere dört kişidir.

Yukarıda adları geçenlerin bulunduğu listeye "Mustafa Kemal'in başkanlığında bütün Anadolu'da fesat çıkarıcıların kışkırtıcı ve tahrikçisi bulunan ve bütün olaylara fiilen karışıp daima kendi çıkarları için ahalinin fikirlerini her surette zehirleyen rütbe küçük, fakat faciaları yaratma bakımından suçları pek büyük olan şahıslar" notu düşülmüştür (Akandere, 2000, s. 73).

4.5. Yıldız Yağması Davası

31 Mart Vakası ile Hareket Ordusu İstanbul'a gelmiş ve Yıldız Sarayı'nı ele geçirmiştir. Ebubekir Hazım Bey'in başkanlığında Meclis-i Mebusan'ın da denetiminde buradaki para, mücevher, senet, tahvilat ve değerli eşyalar kayıt altına alınmaya çalışılmıştır. Yıldız Sarayı'nın ele geçirilmesi ve sonrasında Hareket Ordusu içerisindeki düzensiz gönüllü birliklerin veyahut askerlerden bazılarının kısmî suiistimallerinden söz edilebilir. Örneğin, dönemin Divân-ı Harb-i Örfisi, Mülazım-ı Sani Osman Efendi'yi biri altın biri gümüş işlemeli iki tüfek çaldığı için 1909'da yapılan mahkeme sonucunda, askerlik mesleğinden ihraç ve bir sene kalebentlikle cezalandırmıştır. Ancak Hareket Ordusu'nun mensuplarının tamamının yağmaya sebep olmakla suçlamak tutarlı gözükmemektedir. Bütün zanlıların beraat ettiği Yıldız yağması davası 14 Ocak tarihli gazetelerde de yer almıştır. Nemrut Mustafa Paşa reisliğindeki I. Divân-ı Harb-i Örfi tarafından görülen Yıldız yağması davası Damat Ferit Paşa Hükûmeti dönemine denk gelmektedir. Damat Ferit Paşa hükümetinin istifasından sonra gelen Tevfik Paşa Hükûmeti söz konusu davanın temyizini sağlamış ve temyiz sürecinin sonunda tüm zanlılar beraat etmişlerdir (Polat ve Akandere, 2020, s. 339-89).

4.6. Metinde Adı Geçen Bazı Önemli Şahsiyetler

4.6.1. Asım Us

1884'te Manisa'nın Gördes İlçesi'nde doğmuştur. Liseyi bitirdikten sonra Mektebi Mülkiye'ye girmiş, buranın zengin kütüphanesi kendisine kitap okuma olanağı sağlamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İstanbul'daki örgütlenmesine ve sonrasında II. Abdülhamit'in sürgüne gönderilişine tanık olmuştur. İstanbul'da bir taraftan Darülmüallim'de edebiyat, hukuk bilgisi ve ahlak dersi öğretmeni olmuş bir taraftan da İttihat ve Terakki'nin yayın organı olan Tanin gazetesinde tercüme yapmıştır.

1917'de Vakit Gazetesi'ni çıkarmaya başlamış, İstanbul Hükümeti ve İtilaf Devletlerinin her türlü baskı ve sansürüne rağmen Millî Mücadele'yi dünyaya duyurmaya çalışmıştır. Cumhuriyet'in ilanıyla gazetesinde yeni rejime, Atatürk ilke ve inkılaplarına destek olan yazılar yazmış, yeni rejimin İstanbul'daki en mühim temsilcisi olmuştur.

Asım Us, Atatürk'ün başlattığı dilde sadeleştirme çağrılarını uyarak gazetesinin adını "Kurun" olarak değiştirmiş ancak 1939'da tekrar "Vakit" adını kullanmıştır (Payaslı, 2020, s. 206).

4.6.2. Gümülcineli İsmail Bey

İsmail Bey, II. Meşrutiyet'in ilânı ile Meclis-i Mebusan'a Gümülcine'den mebus olarak girmiş, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalefete başlamış ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurucuları arasında yer almıştır. 1919'da Sultan Vahdeddin'in İrade-i Seniyyesi ile Bursa Valiliğine tayin edilmiş, Bursa'daki Millî Mücadele'ye önceleri destek çıkmış olsa da Ferit Paşa hükümetinin duruşu sebebiyle sonradan Millî Mücadelecilere karşı tavır göstermiştir. Bir süre sonra Damat Ferit ile anlaşamamış, Divân-ı Harb-i Örfi'de yargılanmış ve sürgün cezası almıştır (Polat ve Akandere, 2019, s. 509).

4.6.3. Falih Rifkî Atay

İstanbul'da doğmuş, Rehber-i Tahsil Mektebi, Mercan İdadisi ve Darülfünun Edebiyat Fakültesi'nde eğitim görmüştür. Gazeteciliğe Tanin'de başlamış, 1918'de arkadaşları ile Akşam gazetesini kurmuştur. Yazılarında Millî Mücadele aleyhinde olanları tenkit etmiştir. Büyük Millet Meclisi'nde 1950 yılına kadar bulunmuş, Bolu ve Ankara milletvekilliği yapmıştır. Gerek Cumhuriyet'in gerekse inkılâpların şiddetli savunucusu olmuş, Türkçülük ve Türkçecilik akımının etkisinde kalmıştır (Yüce, 1991,s. 48).

4.6.4. Rıza Tevfik Bölükbaşı

Bulgaristan doğumlu olup çocukluk ve gençlik yılları Gelibolu'da geçmiştir. Tıbbiyeden 1899'da mezun olabilmış, 1907'de İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girmiştir. Bazı hareketleri sebebiyle partili arkadaşlarıyla arası açılınca Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na geçmiştir.

1918'de İstanbul Darülfünunu'nda felsefe ve estetik dersleri vermiş, Ferit Paşa Hükümeti'nde Şûrâ-yı Devlet reisliği yapmış, gerek Sevr Antlaşması'nı imzalayan heyette olması gerekse Anadolu'daki Millî Mücadele hareketine karşı tavır takınarak millî duyguları incitecek yazılar yazması Darülfünun talebelerinin tepkisine yol açmıştır. Linç korkusu sebebiyle Mısır'a kaçmış ancak af kanunun yürürlüğe girmesiyle İstanbul'a dönmüştür (Uçman, 2008, s. 68).

4.6.5. Sait Molla

Kurduğu ve reisliğini yaptığı İngiliz Muhipleri Cemiyeti'ndeki faaliyetleri ve İstiklâl Harbi'ne karşı görüşleri sebebiyle Yüz ellilikler listesine dâhil edilen kişidir. Hakkındaki bilgiler çok az ve yetersiz derecededir (Birinci, 2006, s. 145).

4.6.6. Leon Remzi

Divân-ı Harb-i Örfi'de Ermeni mallarının yağmalanmasına ilişkin yargılamalarda davacı Ermenilerin avukatlarından biridir (Eroğlu, 2008, s. 117).

Ayrıca Nemrut Mustafa'nın Nusret Bey'in idamına sebep olduğu gerekçesiyle yargılandığı davada da Nemrut Mustafa'nın avukatlığını da yapmıştır (Yeniçeri, 2024, s. 192).

4.6.7. Mıgırdıç Çaylak

Bayburt Kaymakamı Nusret Bey hakkında iki kez mazbata düzenlemek ve Nusret Bey'i idam ettirmek suçunu işlediği gerekçesiyle yargılanan Nemrut Mustafa'nın avukatlığını yapan kişidir (Yeniçeri, 2024, s. 192).

4.6.8. Ebubekir Hazım Tepeyran

Bursa valisi iken Millî Mücadeleye yardımından dolayı 1920 yılında İstanbul DivanıHarp'i tarafından idama mahkûm edilmiştir (ek 7). Ancak hüküm önce müebbet küreğe çevrilmiş, Tevfik Paşa kabinesi göreve geldikten sonra da beraat etmiştir (TDEA, 2007, s. 249).

4.6.9. Mehmet Ali Laga

İlk- orta- lise eğitimini Kuleli 'de yapmış olan Mehmet Ali Bey'in resme olan yeteneği okulda iken gelişmiştir.(ek 8) 1898 yılında Harbiye Mektebi'nden mezun olmuş, 1911'de Kuleli Askeri İdadisi'nde resim muallimliğine, 1912'de Mevki-i Müstahkem DivanıHarp azalığına getirilmiştir (Topallı, 2008, s. 45).

4.6.10. Nusret Bey

Preveze Sancağı sorgu hâkimlerinden Behram Efendi'nin oğlu olup 1875 yılında Yanya'da doğmuştur. Yanya Rüştüyesi'nde orta ve lise tahsilini yaptıktan sonra Yanya ve Konya'da memurluklar yapmıştır.1903'ten sonra Tepedelen, Aydonat, Filât, Meçova, Delvine, Sur, Safet, Cısr-i Ergene, İskeçe, Bayburt Kaymakamlıklarını, Erzincan Mutasarrıf vekilliğini, Ergani, Maden, Urfa Müstakil Mutasarrıflığı görevlerinde bulunmuştur. Damat Ferit Hükümeti tarafından önce görevden alınmış sonrasında İstanbul'a getirilmiş ve Nemrut (Kürt) Mustafa

DivanıHarbi tarafından idama mahkûm edilmiştir. 5 Ağustos 1920’de Beyazıt Meydanı’nda asılarak idam edilmiştir (Temizgüney, 2018, s. 148).

4.7. Aziz Samih İlter’in Kızına Atfettiği Hatıratın Transkripsiyonu

Sevgili kızım Belkıs İlter’e

Ankara

13 Mayıs 1936

[Hatırat Yazma Sebepleri]

Asım Us (eski Vakit yeni Kurun Gazetesi sahibi) bana tevkifhane hatıralarımı yazmamı söyledi. Fakat birebir ne diyeyim? Evvelce muharrir diyorduk, şimdi o da kalktı. Yerine ne konuldu unuttum. Yazıcı desem o da değil. Ben yine eski bildiğim sözleri ve tabirleri kullanacağım. Ben bir muharrir değilim ki iki hatıra yazdım basıldı. Arkadaşlarım beğendiklerini söylediler ihtimal ki bana iltifat olması için söylüyorlar. Boş vaktim çok olduğu için bu sıkıntılı zamanların hatırasını yazmayı ben de istedim, fakat hayatta[?] Büyük müelliflerin bazen adetleri olurmuş. Yazı yazmaları bazı hallere ve şartlara tabi imiş. Onları taklid etmiş olacağım ki benim de yazı yazmaklığım şarta tabidir. O biricik şart da neşeli olmaklığımdır. Ufak bir sıkıntı keder düşünce olsa hemen kalemi kâğıdı almadan atarım veyahut hiç yanlarına uğramam.

Bugün hava kapalı yağmurlu olmasına rağmen neşeliyim onun için bu defterciği yazmağa başladım. Benim tabiatım çok düzgündür. Atılğan değilim siyasetle, ihtilallerle uğraşmak istemez gibiyim. Fakat bilmem nasıl olur? Hep memleketin böyle zorlu işlerine mutlaka karışıyorum. Bazılarının dedikleri gibi bende de iki şahsiyet mi yaşıyor? Daha mektepte iken Murad Bey’in Avrupa’da kurduğu cemiyete girmiştım. Bundan dolayı da yedi ay Taşkışla’da ikamet ettim. Çıktıktan sonra artık böyle işlere girmemeğe karar vermişim fakat yine nasıl oldu bilmem Üsküb’den Abdülhamid’e meşrutiyet ilan olunmazsa kıtamlı İstanbul üzerine yürüyeceğim hakkındaki telgrafı imzalayan ben idim. Umumi Harbin sonu geliyordu, ben askerın Anadolu içine gitmesine resmi dairelerdeki paraların bile ihtiyaten kaçırılmasın mâni oldular. Sonra Yunanlılar gelince sürü halinde toplanıp

(zito Venizelos) diye bağırdılar. Yunan süngüleri zabitlerimizi memurlarımızı denize itti boğdu. Arkalarına battı öldürdü. Ben bunları çok iyi biliyorum. Ben de dâhil olduğum halde kendimi kışlamızda kendi emir verdiğim dairemde bir düşman zabitinin karşısında ayakta durdum. Benim yanımda bütün ailesiyle beslenen ve çalışan orosbuoğlu, beni Yunanlılara karşı ihtilal tertip ettirdiğimi haber vererek ve kendisini kalantorluk ve tercümanlık ederek tutturdu. Vaktiyle kendisine bilemeden iyilik etmiş olduğum bir Rum oğlanı kapıma muhafız olarak dikmek üzere getirdiği vakit kendi vatanımda kendi yurdumda muhafaza ve himayeye muhtaç hale geldiğime ağladım. Ben pek nadir ağlarım fakat bir defa da yine İzmir’de rıhtıma bağlı duran ganbotların bayrağı hasretle sevgiyle aşk ile seyrederek ağladım. Bayrak hasretini ben o zaman öğrendim. Bu çok acı bir tecrübedir. Kimse böyle hale düşmesin eşyamızla çocuklarımızla İstanbul’a dönebilmek için bile yabancıların yardımı lazım geldi. İstanbul da işgal altında idi. Osmanlı idaresi artık çökmüştü. (sahife 15)

Ben Boğaziçi’nde bir evde otuyordum. Geçinmek için para kazanmağa çalışıyordum. Fakat bu işin bana ve ben bu işe o kadar yabancı idik ki muvaffak olmak imkânsızdı. Yakınlarımdan ve çok iyi huylu bir zat bana yardım ediyordu. Geçinmek çarelerini buluyorduk. İstanbul’dan Boğaziçi’ne dönmek için köprüden iskeleye doğru iniyordum. İstanbul muhafızı (25. Kolordu Kumandanı) olan Hamdi Paşa’ya rast geldim. Eskiden Üsküp’te Yaveran-ı Hazret-i Şehriyariden Bulgaristan Hat İmtiyazı Müfettişi iken tanırım, beni tuttu. Sen Ferid Paşa’ya suikast edecekmişsin dedi. Elimden gelse Padişahımızı, Ferid Paşanızı ve sizi uçuracağım dedim. Hamdi Paşa dedi ki, şaka söylüyorum, böyle bir şaibe vardır. Hamdi Paşa çok zevzek ve şakayı severdi. Ben bunu onun şakasına hamlettim. Meğerse o bana haber vermek iyiliğini yaparmış.

[Tutuklanma ve Hapishaneye Konulma Süreci]

1336 senesi Mayısın 29’uncu günü haremimle Göztepe taraflarına gittik. Oralarda deniz kenarında bir arsa bulup almak istiyorduk. Dolaştık, döndük eve geldik. Biraz sonra kapı çalındı. İki zabit beni merkez kumandanının istediğini ve beraber gideceğimizi söyledi. Refikama çabucak döneceğim hakkında teminat verdim. Evden çıktım fakat bu teminata bende inanmamıştım. Yaşadığımız mütareke devri en inanılmaz ve beklenmez işlerin olduğu devir idi. Üsküdar’a

(kadar geldik) vapura bindik.(Zabitler Üsküdar'da kaldılar. Benim yanıma bir inzibat neferi verdiler.) Köprüye geldik. Köprüden de tramvaya bindik. Ben tramvayın içine girdim inzibat neferi arka sahanlıkda kaldı. İstesem ön taraftan atlayabilecektim belki nefer beni görmeyecekti bile fakat bundan netice çıkacaktı. Tekrar tutulmak ve sonra bir de kendime zammına töhmet ve mahkûmiyet kabul etmek benim Harb-i Umumiye'nin sonuna kadar muhtelif vazifelerde çalıştığım için benim bir sual veya istihzah için çağrılmam ihtimali de vardı. Bu ihtimali kuvvetlendirecek sebeplerde biliyordum. Binaenaleyh kaçmak tasarruvunu uzaklaştırdım. Harbiye Nezaretine gidiyorduk. Şimdi darülfünun olan nezaretin Beyazıd Kapısı'ndan girerken sağ tarafında merkez kumandanlığı vardı. İçeri girdik. Bir odaya delalet ettiler, merkez kumandanını sordum. Polis müdürünün yanında imiş. Genç zayıf bir yaver telefonla kendisiyle konuştu. Benim geldiğimi söyledi merkez kumandanı Emin Bey'i Şam'dan tanırım. Kaltabanın birisi idi. Hind-i Cebel-ed Dürüz Mülkiye Kaymakamlığı vazifesini yaptığı zamandı. İktidarsızlıklarıyla tanırdım. Şimdi İstanbul Merkez Kumandanı imiş. Telefon konuşmasının sonunda genç mülazım itiraf ederim ki çok kibarca bir ifade ile müteesirane ikmandarla[?] Tevkifhaneye gideceğimizi söyledi. Otomobile bindik bu zamana kadar gece olmuştu. Sultan Ahmed'de mehterhane denilen ve umumi habshanenin yanındaki tevkifhanenin önüne geldik. Kapısı bir sed üstünde olan bu binanın önünde çadırlar kurulmuş, asker konulmuş, bir askeri tevkifhane haline getirilmişti. Bu çadırların birisinden sarı[?] bir zabit çıktı ve beni merkez kumandanının zabitinden teslim alarak büyük bir kapıdan içeriye yol gösterdi. Fakat ismini cismini hüviyetini hiç sormadım. Anlaşılan evvelce buraya haber verilmiş olacaktı. Büyük kapının içinde küçük bir açıklık var. Bahçe veyahut aralık diyebilirsiniz. Bu açıklığa bakan pencerelerde ve odaların içinde herhalde çok aşağı seviye ve ahlakda insanlar görülüyordu. Kıyafetleri en ziyade hamal ve tulumbacılara benziyordu. Bu manzara beni iğrendiriyordu. Mülazım (Efendi) bu nasıl tevkifhane ben burada nasıl oturabilirim? Dedim. Üst katta siyasi ve rütbeli mevkular için münasib yerler olduğunu söyledi. Pis bir merdiveni çıktık. Mekteb yatakhaneleri gibi bir koğuş. Etrafında ve ortada karyola dolu siyah pis karyolalar. Tek donuk[?] Şişesi kirli, ışığını hafif bırakanların lambası. Zabit beni bu münasib gördüğü yere getirdikten sonra döndü gitti. Koğuşun kapısının iç tarafında tek

başına kaldım. Bana bir yer bir yatak gösterilmemişti. Umumi neferlerde böyle olur. Fakat onlar koğuşa girince onbaşısı ona bir yer gösterir. Hemşehrileri onu bulur. Benim burada bildiklerim olacağını hiç ummuyordum. Yeni bir adamın içeri girişin ne kadar merakı uyandırdığını bilmiyordum. Bilse idim hiç merak etmezdim. Bunu sonradan öğrendim. Her taraftan hoş geldin sesleri yükseldi. Ama ne hoş geliş. Zaten biz de böyle birkaç tabir vardır ki ekseriya vaziyetle hiç manası olmaz. Fakat adeta protokoller olmuştur. Hoş bulduk dedim mi bilmem. Fakat usulen elbette demişimdir. Bu kısma hakikatte hoş bulduğum hiçbir şey yokdu. Birisi beni isimle çağırınca uykudan uyanır gibi oldum. Mehmed Ali Bey benim Üsküb'deki arkadaşım çok temiz, çok güzel bir zat. Birini görmek beni cidden müteselli etti. Mehmed Ali Bey'in yanına gittim. Karyolasının üzerine oturdum. Etrafı daha iyi tedkik ediyordum. (Havası) kokmuş, tahtaları çamurdan pislikden kaldırım şekli almış, insanın yüreğini sıkıca uzunca bir oda. Siyah ve birbirine bitişik karyolalarda türlü türlü fakat hepsi de düşünceli insanlar.

Mehmed Ali Bey beni teselli etti. Kahve pişirdi. Benim için yatacak bir yer hazırlamak istedi. Çünkü benim hiçbir şeyim yokdu. Boş bir karyola varmış fakat ne yayı var ne de tahtası var. Yalnız bir çerçevesi var. Bu çerçeveye ipten bir şeyler kurulmuş. İki şiltesi olanlardan irisi bir şilte koymuş başka biri yastık vermiş bir üçüncüsü battaniyesini göndermiş bana yatak hazırlanmış. Bunlar hep Mehmed Ali Bey'in sayesinde oluyordu. Zavallı Mehmed Ali Bey bu felaket odasının çoktan beri misafiri idi. Bunun için burada gerek muhafızlar gerek memurlar ve gerek mevkıflar üzerinde bir otorite kazanmışdı. Zaten onun kendisi[-ni eklenmeli] tanıyanlar üzerinde hürmet hâsıl etmemesi imkânsızdı. Neden dolayı tevkif edildiğimi sormak için etrafımı alan mevkıflardan bir şey öğrenemedim. Onların merakını tatmin edemedim. Çünkü bende buraya neden atıldığımı bilmiyordum. Buna kendimde bir mana veremiyordum. Hiçbir suçum olmadığı halde çocuklarımdan yuvamdan ayrılarak buraya getirilmeme sebep ne idi.

[Hapishane Günleri]

Evim bir türlü gözümün önünden gitmiyor. Refikamın ve çocuklarımdan telaşı üzüntüsü bir an kalbimden çıkmıyor. Ağlamak sağanakları boğazımı acıtıyor fakat gözlerimde yaş çıkmıyor. Bu gece ailemin geçirdiği ızdıraplı saatleri. Bugün

bu satırları yazarken yine on altı sene sonra kalbim yanmadan düşünemiyorum. Yazıya devam için bu mevzumdan ayrıldım.

Gazete okudum. Kızımın abone olduğu Yedigün'ün “ Kadın niçin kıskanır?” makalesini gözden geçirmek istedim. Biraz da dolaşdım. Arabi aylardan ramazandı. Oruç tutmak dini vazifelerimizdendi. Sahur yemeği yemek için yatmayı oturanlar vardı. Mehmed Ali Bey de bunlardandı. Ben de bunlarla beraber oturdum. Galiba biraz da yemek yedim. O zaman ki gibi şimdi de hatırlamıyorum. Herkes yatağına girdi. Ben de karyolamın iplerini iyi örtmeyen şiltenin üzerine uzandım düşündüm, sıkıldım. Uyku hepsine galebe etmiş, uyumuşum. Uyandığım vakit kendimi o pis odada bulunca rüyada olmadığımı inandım. Çünkü uykumda çok sıkıntılı rüyalarla geçmişti. Her şey, her yeri gündüz gözüyle gördüm. Bu ufak odada tam (29) kişiyiz. Asker, sivil, memur, İstanbullu, dışarıdan her cinsten var. Alt kattan merdivenle çıkınca solda büyük bir koğuş bizim bulunduğumuz yer sağda, iki oda var. Bunlar daha musanna misafirlere mahsus birisinde Topçu Feriki Hasan Rıza Paşa ve eski şehremini Hazım Bey ötekinde eski mutasarrıflardan Sırrı ve Hamdi Bey var. Bunların çoğuyla tanışıyordum.

Tevkifhanenin müdürü Yesi Efendi isminde bir kolağası ben Şam'da Otuzuncu Süvari Alayı Birinci Bölük Kumandanı iken bu Yesi Efendi'nin Ali isminde bir kardeşi bizim bölükde onbaşı idi. Yesi O zaman hangar çavuşu imiş. Birdenbire çıkan irade-i seniyye ile Ali TELLUZE mülazım-ı Sani oluverdi. Demek ki Yesi işini bilir bir Arabmış. Hem kardeşini hem kendisini terfi ettirebilmiş. Kardeşinden işiterek beni tanıyormuş. Onun için bana iyi bakmağa çalışıyor gibi görünüyordu. Fakat ne kadar himmet etse necatın vesaiti yoktur. Adamın istirahatle oturmasına müsaid değildi.

Tevkifhanenin yegâne abdesthanesinin önünde herkesin ibrik elinde nöbet bekleyişini görmek insanın bazen hayretini bazen gülmesini getiriyor. Yemek meselesi için bir usul yoktu. İsteyen dışarıdan lokantadan tepşilerle getiriyor, eskimiş olan taslarıyla evlerinden getiriyor, bir kısmı kendisi tencere tabak gibi bazı malzeme tedarik kendi yemeğini pişiriyor. Bazen dört beş kişi birleşmiş yemek pişirib beraber yiyorlardı. Mehmed Ali Bey temiz ve titizliğini tevkifhanede de muhafaza etmiş idi. Malzemesini dışarıdan aldirarak gaz ocağında kendi yemeğini kendisi pişiriyordu. İlk günlerde ben nasıl karnımı doyurduğumu hatırlamıyorum.

31 Mayıs'ta Yesi Efendi'nin vasıtasıyla eve haber göndererek yatak getirttim. Artık yerleşiyordum. Kardeşim, birkaç dostum görüşmeğe geldiler. Hepsi ve onlarla beraber ben dahi birkaç gün sonra beraat kazanarak çıkacağımda müttefik idik.

Benim tevkifhane sebebini öğrendim. Ferid Paşa'ya suikasd yapacaktım dünyada hiçbir hatır ve hayalime gelmemiş bir iş. Ferid Paşa'nın ve onun efendisinin kahrolmasını istiyordum fakat bu işi ben yapmayı düşünmemişdim. Bunun için ilk tahkikatda benim bu meseleye karışmadığım anlaşılacak serbest bırakılacağıma umuyordum. Fakat diğer mevkuflar inşallah maşallah diyerek bana iştirak eder gibi görünmekle beraber benim bu emniyetime gülüyorlardı. Birinci Divan-ı Harb arzının böyle çabucak iş görüb mevkuflar tahliye edeceğine inanmıyorlardı. Tecrübeleri kendilerini mütehassıs yapmıştı.

[Ferit Paşa'nın Azınlıklara ve İtilaf Devletlerine Karşı Tutumları Hakkında Yorumları]

Bu zamanda İstanbul'da üç tane Divan-ı Harb-i Örfi vardı. En mühim meseleler Birinci Divan-ı Harb-i Örfiye verilenlerdi. İkinci Divan-ı Harb ise esnaf ve efkâr işleriyle uğraşırdı. Birinci Divan-ı Harb-i Örfiye Reisi Kürt Mustafa Paşa idi. Hakikaten Kürd ve kundura tamircisi Aziz yani Aziz'in oğlu idi.

Osmanlı İmparatorluğu zamanında imparatorluğu teşkil eden her millet kendi siyasi hâkimiyetini kazanmağa çalıştığı gibi kendi ferdlerini de himayeye korumaya çalışıyordu. Rumlar, Bulgarlar, Yahudiler, Arnavudlar, Arablar, Çerkesler, Kürdler hep kendi millet işlerini her yerde ileri sürmeğe onlara yardım etmeğe onları korumağa çalışıyordu. Yalnız Türkler bunda müstesna idi. Türkler kendi varlıklarını Osmanlı adı uğruna feda etmişlerdi. Güya Osmanlı adı ile bütün milletleri bir arada kaynatmağa ve bir tek millet yapmağa muvaffak olacaktı. Fakat bu düşünceye hiçbir millet iştirak etmiyordu. Herkes kendi hesabına çalışıyor yalnız Türk unsuru asıl hâkim millet olan Türk mühmel metruk kalıyordu. Zaten Osmanlı İmparatorluğu da devşirmelerden yetiştirdiği dönmeleri sadrazamlığa, kapdanpaşalığa, vezirliklere geçirmeğe başladığı günden itibaren Türklük ihmale, gadre hakarete uğramıştır. Saraydaki kadınlar Türk'ün gayrı saraydaki erkekler Türk'ün gayrı iş başındaki vüzera, vükela Türk'ün gayrı ve nihayet hassa ordusunu teşkil eden yeniçeriler Türk'ün gayrı olduktan sonra bunlardan Türklüğü

yükseltmek nasıl beklenebilirdi. İşte Kürd Mustafa da Türk'ün kendi ekmeğiyle kendi mektebinde yetiştirib Erkân-ı Harbiye'de çalışdırarak paşalığa kadar çıkardığı bir mahlukdu. Şimdiye kadar hiçbir yerde parlak hizmeti görülmüş ve işidilmiş değildi. Ferid Paşa bunu bulub çıkarmışdı. Ferid Paşa çok fenalık etmemiş olsa idi çok gülünecek adamdı derdim. Ferid Paşa'nın çok sevdiği ve benim de çok görüşdüğüm bir (m) Bey vardı. Bu adam Ferid Paşa'nın hüsn-ü niyetine kani idi. Ferid Paşa'nın meclisinde görüşürken Ferid Paşa demiş ki (ben bu memleketi çok mükemmel idare edecek kudret ve kalitedeyim fakat memleketi tanımıyorum) izatla hükmedenler bu kadar komik bir lakırdıyı hangi tuluatçı bulabilir. Yine bir gün müteaddid muhalefet kabinelerinden birisini teşkil ederken bilmem hangi nazırlığa seçtiği adamın hayli zaman evvel toprak olduğu anlaşılmış. En sonra bir muteveh? Harbiye Nazırı bulmuşdu. Bu buluş pek hoşuna gitmiş ve demiş ki memleketde ne büyük istidadlar varmış da ben keşfedemiyormuşum. Hâlbuki zavallı Harbiye Nazırı daha imza kalemi imiş. Böyle bir nezarete geleceğini aklına bile getirmediğini söylemişdi.(arkası 24 sahifede)

İtilaf Hükümetleri geceleyin karakollarımızı basıp uykudaki askerlerimizi hiçbir sebep olmadan kendi korkaklıkları, kendi vahşilikleri, kendi vicdansızlıkları sevkiyle öldürüb İstanbul'u bir galip girişiyle işgal ettiklerinden sonra bütün milletin ümidi Anadolu'daki vatanperverlerin muvaffakiyetlerine bağlanmışdı. Boğazı ve İstanbul'u kurtaran cenub kuvvetlerimizi büyük harbin sonlarına doğru eline alarak bir ordu yaratan Mustafa Kemal Paşa'nın hareketini herkes kendi kalbini ateşi gibi takip ediyordu. İstanbul'da Şeyhülislam denilen Dürrizade Abdullah, Anadolu'da vatani kurtarmağa çalışanları fetva diye verdiği hezeyannamesinde bazı eşhas-ı şerire diyerek idam ve katilleri meşru' ve farz olduğuna beş yerde imza koyuyordu.

Böyle bir şeyhülislamla Vahdettin adlı padişah ve Ferid Paşa denilen sadrazamın kurdukları hıyanet silsileleri ile vatandaşların ve vatanperverlerin münasebeti olamazdı. Nitekim Anadolu'da İstanbul'la haberleşecek telleri ve yolları kesdi, İstanbul'u reddetti. Paris'de sulh müzakereleri yapılıyor, galib devletler büyük küçük hepsi birer kuzgun kesilmiş mağlubların malını, mülkünü, toprağını, denizini, insanlarını paylaşıyorlar fakat bu pay sırasında hırlaşmamak için uzlaşıyorlar. Sulh kongresi bu demekdi. Mağlubların laf söylemeye hakkı

yokdu. Galiblerin lütufen sunacakları hükümleri imzalamak için bekliyorlardı. Böyle zamanda artık İstanbul'daki işgal kuvvetlerine ne yapacakları yahud neler yapamayacakları çok kolay tasvir olunabilir.

İstanbul'daki işgal kuvvetleri yalnız kendi hırs, arzu iştihalarının sevkinden başka bu zamana kadar (reaya) ve (vatandaş) dediklerimiz Rum, Ermeni hatta Yahudilerin asırlarca saklanmış ve örtülmüş intikam hislerine de alet oluyorlardı. İşgal kuvvetleri İslamların namusunu ve malını kendine mubah buluyordu. Evler basılıyor, işgal ediliyor, sahipleri sokağa atılıyor ve hatta daha gayrısı sokağa atılan ev sahibinden ev eşyasından eksik olan bazılarının da ikmali isteniliyor ve yaptırılıyordu. Bir Rum'un, bir Ermeni'nin gösterdiği herhangi bir Türk'ü tutub habshane ittihaz edilmiş olan binalardan birine atmağa neferinden itibaren her itilaf askeri salahiyyetdar gibi idi. Bu devrin fecaati, vahşeti ve medeni denilen milletlerin yaptığı adilikler, ikiyüzlülükler sayılamayacak kadar çokdur. Bu tevkif denilenler Rumlara, Ermenilere, Fransızlara, İngilizlere, Yunanlılara Türk'ü soyup para toplamak vasıtası olmuştu.

İstanbul'da Vahdettin'in sükûtu da Avrupalılara yaranmağa uğraşıyordu. Harb-i Umumide bizi içimizden, arkamızdan, yanımızdan vurmağa kalkmış ve gözüne kestirdiği yerlerde ayaklanarak seyl gibi Türk kanı akıtmış ve saflarımızdan düşman tarafına geçerek kendi vermiş olduğumuz silahını bize çevirmiş bir milletin Nusret-i izale için aldığımız tedbirlerin adı tekayyül ve tehcir olmuşdu. İslamcılar bir taraftan memleketteki faideli eşhasları birer kabahat takarak topluyorlar bir taraftan da Vahdettin hükümeti bunları Bekir Ağa Bölüğü'ne dolduruyordu.

[Divan-ı Harplerin Kurulması, İşlevleri, Kürd Mustafa'nın Yargılamaları ve Yargılananlar Hakkındaki Yorumları]

Vahdettin Hükümeti Divan-ı Harbler kurmuş, itilafçıların, Rumların, Ermenilerin gösterdiklerini darağacına yollamağa hazırlanmışdı.

Rumlar, Ermeniler kendi başlarına istifa-i hukuka bile kalkışmışlardı. Meclis-i Mebusan kapatılmış, İdare-i Örfi ilan edilmiş idi. Esad Paşa'nın riyasetindeki birinci Divan-ı Harb-i Örfi taktik ve tehcir cürmlerine bakıyordu. Fakat arzu edildiği kadar şiddetli davranmamış olacak ki Ferid Paşa bunu değiştirerek Kürd Mustafa Paşa'nın reisliğinde bir divan kurdurdu. Ferid Paşa hem

sadrazam hem Harbiye Nazır Vekili idi. Yani tevehhüm ediyordu ki bütün kudret elindedir.

Hâlbuki bir Rum'un elindeki kuvvet onun elindeki kuvvetine çok üstün idi. Ferid Paşa orduya beyanname neşrederek padişaha itaat istiyor. 23 Nisan tarihli İkdam Gazetesi, Tasvir-i Efkâr sahibi Keleş Samizade Süreyya, Eskişehir Mebusu Hacı Veli, Selimiye Muhtarı Faruk ve Nami, Nuri, Şükrü, Edhem Pehlivan, Üsküdar Camii hatibi Nuri'nin tutuldukları ve Sivas Valisi Mehmed, Amasya Mebusatı Nafiz ve İsmail Hakkı Beylerle 19 arkadaşının lüzum-u muhakeme kararını yazıyor.

Ferid Paşa Divan-ı Harb-i Örfilerden başka yine galibleri memnun etmek ve faideli bir sulh elde etmek emeliyle harb sualleri muhakemesi kurmuştu. Burada Müşir Zeki, Birinci Ferik Nuri, Ferik Muhsin ve Sabit ve Yusuf Kenan Paşalar vardı.

Bir de yetişemediklerinden olacak ki Ferid Paşa bir de (Tedkik-i Siyaset) komisyonları kurmuştu. Güya mahşer kurulmuş, seyyiat ve hasenat tartılarak cennet cehennem sakinleri ayrılıyordu. Ferid Paşa siyasi ve idari kudretlerinden başka askeri kudrete de malikti.(Temin-i İnzibat ve Asayiş) heyeti kurmuştu. Bu heyet kendisinin hususi Erkân-ı Harbiyesi imiş. Bu heyet her tarafta Kuva-yı İnzibatiye teşkil edecek ve çoğalıp genişleyerek Anadolu'yu kaplayacaktı. İnafaalar her gün her taraftan sayd-ı milliler ta'diller, tatiller(ilga)lar, muhakemeler oluyordu.

Kuva-yı İnzibatiye'nin meşhur cezalarından Ahmet Anzavur sık sık İstanbul'a gidip geliyor, Kuvayımilliye'den şikâyete gelenleri, padişah çok halk sever olduğundan huzuruna kabul ediyor. [28 Nisan 336 İkdam] Ferid Paşa'nın Kuva-yı İnzibatiyesinin çekirdeğini teşkil eden ilk üç bölüğü İstanbul'daki serserilerden ve ahlaksızlardan olmak üzere topçu binbaşı Tevfik'in kumandasında Harbiye Nezareti meydanına toplanarak Ferid Paşa bunlara kırmızı atlas bir sancak verdi. Bilmem hangi zaferinden dolayı da bu sancağa bir nişan taktı. Bu kadar masharalık görülmüş şey değildi. Süleyman Şefik Paşa Kuva-yı İnzibat'ın İzmit ve havalisi kumandanı olmuştu. Her tarafta padişaha sadakat yemini senetleri geliyordu. Yusuf İzzettin de herkese yemin ettirmiş. Galiba bu hanedanın huyu böyle. Güya senetle bir şey olacakmış.

Ferid Paşa, Polis Müdürü Nurettin Bey'i de beğenmedi. Beyoğlu İnzibat Zabiti iken çıkarılmış olan Hasan Muhsin adlı bir Arnavud'u İstanbulluların başına bela etti. Bu zatın son vazifesi İngiliz (depotol)lerin mağaza bekçiliği idi.

Ferid Paşa yalnız İstanbul'un ıslahını düşünmek değil, Anadolu'nun düzeltilmesi ve galiplerin emrine hazırlanması lüzumunu da yüksek zekâsı ile takdir ederek Anadolu Islahat -ı Müfettiş Umumiliği diye bir şey icat etmiş ve bunun başına yine Zeki Paşa'yı getirmişti. Fakat Zeki Paşa'ya teftişe çıkmak nasib olmadı. İstanbul'da zabitlerimiz, polislerimiz vazife göremez ve görünemez olmuşlardı. Memurlar vazife yapamıyordu. Şirket-i Hayriye vapurlarında biletçiler Rumlar, Ermeniler ve Yahudilerden bilet istedikçe (artık sizin hükmünüz geçmez, bilet almayız.) dediklerini, zavallı biletçilere ne hakaretler ettiklerini gördüm. İstanbul, padişahıyla vükelasıyla, Divan-ı Harbleriyle her şeyi ile bütün ahaliyle galiplerin dahi onların köpek gibi yordakçısı olan Rumlar, Ermeniler, Yahudilerin en küçük arzularının hademesi olanların heveslerinin, matbuu arzularını tatmin edecek unsurları idi. Onların elinde kalmıştı. İstanbul'un o zamanki halinin tarif için daha kötü tefsir bulamıyorum. Gazeteler mütemadiyen yazıyordu: İnzibat komutanı Ahmed, Kuvayımilliyeci Hasan adlı Sirkeci İnzibat Zabiti Osman, Muallim Mürtefi, Defter-i Hakani Memuru Necmettin tevkif olunmuşlardır.

14 Mayıs 1336 tarihli gazeteler sansürün çıkardığı yazıların boşlukları arasında, sulh muahedesinin murahhaslarımıza yani Ferid Paşa'nın murahhaslarına verildiğini yazıyordu. Bu benim evvelce de yazdığım gibi bir sulh muahedesi değildi, idam hükmü idi. Artık İstanbul'da Ferid Paşa ve yordakçıları bile sustular. Türk'ün bu büyük matemi kendisine hürmet ettirmeyi bilmişti. Vatansever İstanbullular Sultan Ahmed'le Ayasofya arasındaki meydanlığı doldurarak mütenehhi ve tezahürat yaptılar. Fakat artık hakkın ve adaletin sesini kimse duymak istemiyordu. Padişah da mahza kendi saltanatının tensibi ile hıfzından korkarak sinmiş, Cuma Selamlığı'nda musiki çaldırılmış ve bunu memleketinin düştüğü vaziyetden teessürüne atfetmişti. Bununla beraber yine Ferid Paşa'nın taraftarı gazeteler bu vaziyete düşmanları İttihatçılara yükleniyorlar, Kuvayımilliye'ye karşı bütün kinlerini döküyorlardı.

Sadrazam Paşa, Erkân-ı Harbiye rütbesiyle beraber İzmit Kuva-yı İnzibatiye karargâhına(19-5-936) gidip gelmiş idi. Arkasından Geyve Boğazı'nda bilmem

hangi tepenin Kuvayımilliye'nin elinden alındığı ve bu marifetinin mahza teşrif-i sadaret-i penahileri mucizesinden olduğu yazılarak tebrikler, teşekkürler geliyordu. Tabii bunların ehemmiyet verilecek bir vaka olmadığını herkes anlıyor ve gülüyordu. Fakat paşanın koltuğuna karpuz sığmıyordu. Harbiye Nezareti'ndeki gayrı sadıklar hep atılıyordu. Nezaret müsteşarı Şevki Paşa çekilerek yerine Behzad ve Erkân-ı Harbiye riyaseti istifası üzerine riyasete Kürt Hoybun Müessesinden Hamdi Paşa getirilmişti. İzmit'deki derme çatma inzibat kuvvetlerine bir ordu adı verilerek Süleyman Şefik Paşa ordu kumandanı olmuş, tabii bir de Kızıl Ordu lazım gelmiş olduğundan Kızıl Ordu'ya da Mekteb-i Harbiye'de muallimlik etmiş olan süvari Boşnak Suphi Paşa tayin olunmuş olup Erkân-ı Harb Ali Şefik ile İzmit'e gitmişlerdi. Ali Şefik kendine münasib bir yer bulmuştu. Fakat Suphi Paşa pek sevdiğim bir kumandım idi. Onun bu kadar düştüğünü hiç istemezdim. Kendisinin yaşamak için çok zorluk içinde olduğunu, bu vazifeyi mecburiyetle kabul ettiğini mazeret makamından söylüyorlardı. Fakat ben hocamın bu mecburiyete de göğüs gererek yükseldiğini görmek isterdim. Bu sırada mütekaidleri vazife-i nakl modası çıktı. Hep mütekait zabitler, ümera, paşalar muzavazzafa naklen Kuva-yı İnzibatiye'ye tayin oluyorlardı.

Tabii bunların hepsi maişet zorluğuyla bu vazifeyi kabul ediyorlardı. İstanbul galiblerin ve bizim eski Osmanlılık arkadaşımız Rum ve Ermenilerin oyuncuğu olmuş, Anadolu'nun İstanbul'la teması kesmesi dolayısıyla ticaret durmuş, kağıd paranın kararsızlığı herkesi şaşırtmış, aylıklar verilemez hale geldiğinden herkes kendine ekmek getirecek tekâliflerin intihabında müşgülpesent davranmıyordu.

Birinci Divan-ı Harb-i Örfi Türk'e zulm tertib etmek için Rum ve Ermenileri gazetelere ilan vererek çağırıyordu:

28 Mayıs 1336 Birinci Divan-ı Harb-i Örfi riyasetinden Trabzon vilayetinde merbut, Yomra nahiyesinden tehcir edilib ahiren avdet eden yahud mezkûr nahiyede icra edilmiş olan tehcirin suret-i cereyanından malumat ve meşhudatı olanların İslam, Ermeni ve Rumlardan Dersaadet'de bulunanların şu iki üç gün içinde Birinci Divan-ı Harb-i Örfi'ye müracaatları beyan olunur.

(arkası 4 sahife satır 3)

Mayısın otuzunda İstanbul'da çıkan gazeteler mütekaid Miralay Aziz Sami, Musul sabık mebusu İbrahim ve Ömer Fevzi, Miralay İsmail Hakkı, mütekaid Binbaşı Bitlisli İbrahim Fevzi, İzzet Canbolad beylerin tevkif edildiğini yazıyordu. Bir kaç gün sonraki gazetelerde daha tafsilatlı malumat vardı. Ben de cürmümü öğreniyordum. İstanbul polis memuru Tahsin gazetelere beyanatta bulunarak diyordu ki: bazı zevat aliyyeye karşı bir suikasd tertib edilmiştir. Suikasd Ankara'da düşünülmüş, Bursa'da tertibata girilmiş ve İstanbul'daki Heyet-i Merkeziye'de mevki-i icraya konulması kararlaştırılmıştır. Suikasd Bursa'da Vali Hacim Bey, Merkez Kumandanı Mehmed Ali Bey, Üsküdar Jandarma Tabur Kumandanı esbakı Remzi, meşhur Çolak Çerkes İbrahim tarafından düşünüleb tertib edildikten sonra tatbiki bura Heyet-i Merkeziyesine havale edilmiştir. Buradaki heyetin en faal azasından Tolcalı Süleyman, şeriki Ahmed Halim, Topçu Binbaşı İhsan Bey suikasdı tanzim etmişlerdir. Bu işe dair birçok mektublar ele geçirerek meselenin bütün teferruatına vakıf olduk. Evvela Ferid Paşa'yı sonra Ali Kemal ve Said Molla beyleri öldürmek istiyorlardı.

Bunlar suikasdın icrasından sonra ellerinden atacakları tabancaların sapında parmak izi kalmamak için eldiven takacaklar ve kargaşalıktan istifade ederek ceblerinde sakladıkları şabkaları giyerek kaçacaklar ve suy-el icab kendilerini saklamağa vaad eden Bağlarbaşı Jandarma Tabur Kumandanı Osman ve Yüzbaşı Bican Beylerin yanında bir müddet saklandıktan sonra Anadolu'ya firar edeceklerini öğrendik.

Suikastçılardan daha otuz kişi tevkif edilmek üzere aranmaktadır.

Bu sırada suikasdde müdahildar olmak töhmetiyle süvari Binbaşı Adil, Bahriye yüzbaşlarından Hakkı İbrahim, Dramalı Rıza, Üsküdar Camii İmamı Hafız Nuri, Maliye Nezareti'nden Tevfik Sükûti, Binbaşı Cemal, Yüzbaşı Hasan Tahsin, Yüzbaşı Kemal, süvari mülazımı Rüşdü beyler de tevkif edilmişlerdi.

[Yargılanma Süreci]

Haziranın ibtidalarında idi. Beni Divan-ı Harb'e çağırdılar. Evvela şunu söyleyeyim ki biz daima geceleyin Divan-ı Harb'e çağırılıyorduk. Bunu[n] sebebini bir türlü bulamıyordum. Sonra öğrendim ki gece zammı almak için bu usul tutulmuştur.

Divan- 1 Harb’de adet olan isim, yaş, doğduğu yer gibi merasimden sonra asıl meseleye geçtiler. Bütün eski memuriyetimi saydırdılar. Hüseyin, İbrahim, Tolcalı Süleyman, Tevfik Sükûti, Dramalı Rıza vesair birçok isimler sayarak bunları tanıyıp tanımadığımı sordular. Bunların şöhretini tanımak değil isimlerini bile ilk defa işitiyordum. Tabi bunları tanımadığımı söyledim. Bundan sonra sualler tehcir meselesine intikal etti. Tehcir esnasında biz Tortum’da idik. Nihah denilen Tortum’da bulunduğumuz esnada oralarda tek bir insan bile yoktu. Erzurum havalisinin Ermenileri Ulukışla –Kayseri- Sivas polisiyle orduya gelmekte olan silahsız kafilelere diğeri gitmekte olan hasta ve tebdil-i havali efrada taarruz ve Şebin Karahisar’da isyan çıkarmış ve ordunun selameti tehlikeye koymuş olduklarından hükümet bunları cenuba doğru yollamaya mecbur olmuştu. Fakat Tortum bu hadiselerin bulunub öğretilemeyeceği bir kenarda, isimsiz dağların ortasında idi. İşlerimiz o kadar çok idi ki bu mesele ile alakadar olacak vakit yoktu.

Yıldız Yağması diye Kürd Mustafa’nın uydurduğu mesele hakkında Hazım Bey’e aid olmak üzere malumata müracaat ediliyordu. Tehcir ve Yıldız meselelerinde şahsıma karşı bir itham serd olunmuyordu.

İyi hatırlıyorum, iki yahud üç gün sonra bir kere daha Divan-1 Harb’e çağırıldılar. Reisi Kürd Mustafa, azalar Receb Paşa, Süvari Miralayı Ferhad Bey, Manastırlı Receb Bey, Efe Kazım, Kaymakam Fettah Bey idiler. İçeride tanımadığım üç dört kişi vardı. Kürd Mustafa ilk sual olarak: Süleyman’ın evinde ne konuştunuz? Dedi. Süleyman’ı ve evini tanımadığımı binaenaleyh bir şey konuşmuş olmağım mümkün bulunmadığını söyledim. Kürd Mustafa Divan-1 Harb karşısında gördüğüm adamlara beni gösterdi ve (bu mudur?) dedi. Dramalı Rıza olduğunu sonradan öğrendiğim genç bir şahıs (bu değildir!) dedi. O Erkan-1 Harb daha uzun boylu, daha çok bıyıklı, daha şişmanca ve beyaz renkli idi.) Kürd Mustafa bu tarife uyan kimleri tanıdığımı sordu. Kimseyi benzetebilmedim. Benzeyeni bilsem dahi onun da felaketine sebep olur muyum? Bildiklerimden bu şekle uyan kimse olmadığını söyledim. Dramalı Rıza daha tafsilat verdi. O Erkân-1 Harbin rütbesini iyi bilmiyorum fakat Selanik’de çok bulunmuş, evvelce muhtar imiş, sonra Erkân-1 Harb olmuş.

Yine tanıyamadım. Başka bir şey sormadan tekrar tevkifhaneye geldim. Böyle Divan-1 Harb’e gidenler dönüşlerinde mutlaka büyük bir meraklı kitlesi

tarafından sorguya çekiliyor. Divan-ı Harb'de neler sordukları, ne cevaplar verildiği inceden incede tetkik olunur. Sonra umumi bir karar çıkar. Bu karar herhalde lehdedir. Herkes kendine göre bu isticvabları tefsir eder ve kendi vaziyetini onunla mukayese eder netayic çıkarır. Benimle beraber o gün isticvab olunanlar çokmuş fakat münferiden sorguya çekilmiş olunmamızdan birbirimizi görmemişdik.

Tevkifhanedeki isticvabdan anladım ki Dramalı Rıza, Yüzbaşı Bican Efendi bir mektub getirdiğini fakat Bican'a vermeyib Tolcalı Süleyman'a verdiği ve Binbaşı Cemal Bey'in Bandırma'da kendilerine silah getirdiğini söylemiş. Bican Efendi'nin mektubu olmadığını, Rıza'nın kendisi söylüyordu. Binbaşı Cemal Bey de Harbiye Nezareti'nin emriyle Bandırma'ya gitmiş olduğu resmen sabit idi. Bu suikadle maznun olanlardan bazılarına hiçbir şey sorulmamıştı. Herkes bize tahliye olursunuz diye ümid verilmiş. Adil bir heyet olsa tabi böyle hareket ederdi. Suikadın mücri olan adam benim için:(o gördüğüm Erkân-ı Harb bu değildir) derken sonra beni orada tutmak manasız ve haksızdı fakat hakkın buralara uğramadığını artık öğrenmişdim.

[İdamı Bekleyiş]

Haziranın on birinci günü akşamı olmuşdu. Her günkü gibi zorla vakit geçirmiş, manasız laflar konuşmuş, sair fil menam gibi dolaşmış idik. Kaymakamlıktan mütekaid İzzet Bey ismindeki bir arkadaşımız vardı. Bana yaklaştı ve gizlice dedi ki: (bu gece suikastçılardan) yedi kişi idam olunacaktır. Aşağıdaki koğuşda idam gömlekleri dikiliyor) bu havadisi nerden öğrendiğini sordum. Tevkifhane müdürüne gelen evrakda okudum. Senin ismin yok binaenaleyh kurtulduk diyordu. Suikadle münhem olarak tevkifhanede sekiz kişi vardık. Bunlardan yedisi idam olunacağına göre benim bu arada bulunmağım gayet tabi idi. Çünkü isbat olunamamakla beraber bana çok şeyler isnad olunmuş yahud sorulmuşdu. Hâlbuki diğer yedi arkadaşımın isticvab olunmayanlar bile vardı. Ben dururken bunlar idam olunmazdı ya. İzzet Bey'e bunu diğerlerine söylememesini tembih etdim.

Ramazan'ın yirmi üçü idi. Bu arkadaşların altısı uyuyordu. Rahatlarına devam etmeleri, ızdırab saatlerini azaltmaları daha iyi idi. Tevkifhanedeki arkadaşlardan Topçu Yüzbaşı Şevki Bey de bu havadisi duymuş. Bana geldi.

Diyordu ki; bir teşebbüs yapalım, nöbetçinin silahını alalım, dışarıdaki çadırlarda oturan muhafızlara hücum edip onların da silahını aldıktan sonra Anadolu yakasına geçelim. Bir kere Âlem Dağı yolundan sonra kimin cesareti varsa gelsin bizi tutsun. Bu sırada tevkifhane muhafazasına memur kıtanın zabitlerinden bir mülazım geldi. Mevkufları saydı. Hepsinin tamam olduğunu tahkik etdi. Her oda kapısına bir nöbetçi koydu. Aşağıda avludaki kapının nöbetçisini ikileştirdi. İzzet Bey'in dediği doğru çıkacağına benziyordu. Bu tedbirlerin alınması herhalde bir şeyin ve korkub çekinecek bir cinayetin hazırlandığını gösteriyordu. Pencerelemin yukarı tarafından tevkifhane dış duvarının üzerini yalayarak geçen nazarlarımız Sultan Ahmed Meydanı'nda da devriyeler dolaşdığını gördü. Ben düşündüm. Yapılan isticvaplara göre idam değil ya habs bile haklı değildi. Fakat alınan tedbirler ve çıkan haberler doğru ise bütün adalet ve hak mefhumları çiğnenerek bizi idam edeceklerdir. Buna karşı yapılacak hiçbir şey yoktur. Odanın köşesinde pencerenin iç kenarına sol kolumu dayamış elim şakağımdaya düşünüyordum. Geçen hayatımı şöyle bir gözümünden geçirdim. Uzaklara, derinlere daldım. Refikamı, çocuklarımı düşündüm. Yüreğim yandı. Benim ölümümde ziyade onların duyacakları ızdırabı işkenceyi ve sonra yaşamak için çekecekleri sıkıntıyı hatırladım.

Haremime bir mektub, vedaname yahud vasiyetname yazmak bir an aklıma geldi fakat neye yarardı? Masumiyetimi söylemekse bana bundan ziyade Refikam kanidir. Onları ağlatacak muhabbet ve şefkat kelimeleri ise daha zararlı olurdu. Taksim edecek ne param ne malım mülküm var. Bunları ne kadar mümkünse o kadar aceleyle düşündüm. Hiçbir şey yazmamak daha iyi idi. Yarın hepsi öğrenirdi ki her şey bitmiş evleri yıkılmışdır.

Ölümü düşündüm. Bu zaten er geç başıma gelecek değil mi idi. Biraz evvel yahud biraz sonra hepsi mavra idi. Belki bu bir teselli prensibidir. Fakat ben bunu her zaman böyle düşünüyorum.

Tevkifhaneden çıkıp bayır bir meydana kadar gitmek en nihayet bir çeyrek sürerdi. İşini uzatmayıp çabuk merasim biterse yarım saatde bütün ızdırablar susacakdı. Bu da çok bir ızdırab müddeti değil. Bütün bunları düşündüm, düşündüm, her tarafımı tartıdım, muhakeme etdim. Meselenin ehemmiyet verecek bir şey olmadığı kararını verdim. Her şeye hazır ve müsbet olacaktım. Fakat muhakeme meseleyi yeni başdan ele aldım. Fakat ne için? Bu felaketler, ölüm,

ızdırab niçin? Ben mücrim miyim? Beni nasıl idam edebilirler? Herhalde bu da bir ümid meselesi olmalı idi ki nihayet onu görüyordum. Saat epeyce ilerlemiş. Sahur zamanı gelmiş, ertesi gün oruç tutacak olanlar yataklarından kalmış, yemekleri hazırlıyorlardı. Hiçbir şeyden haberi olmayan bir arkadaşım yanıma geldi. Ne düşünüyorsun? Merak etme benim güzel bir projem var. Buradan çıkınca seninle ortak oluruz. Bu projeyi tatbik ederek milyonlar kazanacağız diyordu. Bütün yüreğimle güldüm. Vaziyet o kadar gülünçdü ki. Sahur yemeğinden sonra İzzet Efendi, Mehmed Ali Bey ve daha birkaç kişi kapıyı gören pencerenin önünde toplanmış, hiç düşünmediğimiz şeyleri konuşuyorduk. Hakikatde hepimiz idam mahkûmlarını almağa gelecek olan askerleri ve adamları bekliyorduk. Fakat hiçbirimiz buna dair bir şey söylemeden konuşuyorduk. Ne konuştuğumuzu asla hatırlamıyorum. Saat dörde geliyordu. İdamlar alelasıl sabahleyin çok erken yapılıyor. Demek ki tam saatdir. Benim yedi arkadaşım mışıl mışıl uyuyorlar. Ortalık ağarmağa başladı. Gelen giden yok. Mehmed Ali Bey artık havalı sözleri bıraktı. Dedi ki artık idam saati geçti. Sabah oluyor bundan sonra bir şey olmaz ben de buna inandım. Fakat çıkan haberlerin ve alınan tedbirlerin esası ne idi! Bunu anlamayı merak ediyordum.

[Tevkifhanedeki bazı usulsüzlükler]

Tevkifhanenin alt katı adi suçlulara mahsus idi. İçlerinde çoğu hırsız, yan kesici, dolandırıcı, kavgacı gibi ufak suç sahipleri idi.

Bunların içinde genç bir yankesici vardı. Adı Arab Sabri. Galiba anası Arabmış. Çok şirin bir delikanlı. Çok acınır ki fena yola sapmış, zahmetsiz para kazanmayı meslek edinmiş, müsaadelerini almadan başkalarının cebini karıştırdığından dolayı tutulub alt kata tıkılmış. Fakat Sabri çok kurnaz ve işgüzar. Yesi Efendi ile de dost olmuş. Yesi Efendi bunu her gün birkaç saat boş bırakıyor. Sabri, Fatih'le Sultan Ahmed arasında tramvayla veyahud yaya birkaç tur yapıyor ve tevkifhaneye dönüyor. Bu gidiş gelişlerden sahibinin cebinden Sabri'nin cebine geçmiş olan cüzdanlardan ne varsa Yesi Efendi ile paylaşıyorlar ve mükemmel geçiniyorlar. Sabri'nin gadrine uğrayanlar polis karakollarında onun eşgalini söyledikçe kimse inanmıyordu. Çünkü Sabri süngülü nöbetçilerin beklediği iki kapının içindeki odada uslu uslu oturmaktadır. Sabri'nin işe yarayacağı zaman gelmişti. Burasının eskisi ve Sabri'nin ahababı olan arkadaşlar onu çağırdılar ve

dışarı çıkıp ahvalden haber alarak gelmesini tenbih etdiler. Sabri fırladı çıktı, gitdi. Yarım saat sürmeden gülerek ve müjde diyerek içeri girdi. Beyazıd meydanında suikasd mürettibleri olarak dört kişi idam edilmişti.

Çıkan haber doğru imiş. Aşağı ki koğuşda idam gömlekleri dikilmişdi. Fakat idam mahkûmları bizim aramızda değilmiş. Yankesici Sabri'nin bu haberi getirirken gösterdiği sevinci gören herkes ne güzel bir kalb taşıdığını anladı. İzzet Bey'in yanlış haberiyle bana fena bir gece geçirtmişti. Tevkifhaneye kitab ve gazeteler geliyordu. Fakat o sabah Yesi Efendi'nin inadı tuttu. Yahud kendisi bir idari tedbir yaptı. Gazeteleri içeri bıraktırmadı. Ertesi gün gazeteler geldi.

Sadrazamla bazı zevata suikasd için gelerek burada tertibat yapmağa cüret eden Dramalı Rıza, sabık Bahriye Yüzbaşısı Halil İbrahim mahsusan zabıta muynlerinden Tefvik Sükûti, Üsküdar belediye memuru Mehmed Ali Divan-ı Harb'de muhakemelerinde cürmlerini ikrar ve itiraf etdiklerinden idam edildiklerini yazıyor ve tafsilat veriyorlardı.

Güya suikasd Bursa'da tertib olunmuş İstanbul'daki zevatda bunu icra edeceklermiş. Bir erkân-ı harb zabiti Ferid Paşa'nın yalısını ve civarını keşf etmiş. Burada suikasd yapılması mümkün olmadığını söylemiş (işte bu erkân-ı harb zabiti ben imişim). Dramalı Rıza muhakeme esnasında kendisini kurtarmak için bazı istibaratda bulunmuş ve birçok isimli bir liste vermiş olduğundan Kürd Mustafa kendisine af olunacağını vaad etmiş fakat sonra bir binada (50) kişiyi gaz dökerek yaktığı,13 asker kaçağını kurşuna dizdiği ve daha gazetede yazılı birçok cürmler yaptığı iddiasıyla o da idam edilmiştir. Diğer maznunlardan Aziz Samih, Hafız Nuri, Bican, Rüşdü, Kemal hakkında muhtaç-ı tevzih görülen bazı cihetlerin tatbiken tetkiki zımında muhakemelerinin tefrika ve hal-i firarda bulunanlarının mallarının cebrine karar verilmişti.

Bican, Cemal, Raşid beyler onar sene küreğe mahkûm olmuşlardı. Bunların hiçbirisinin mesele ile alakası sabit değildi. Raşid Bey çok metin ve hayatla istihza eder gibi mülakata karşı güler yüz gösteren bir arkadaşıdı. Cemal beyin mütevekkil, vakur durumunu her vakit hatırlıyorum. Suikasd meselesi böylece bitmiş gibi idi. Fakat benim buraya gelmekliğime kim ve ne sebep olmuşdu? Beni kurtarmak için en çok uğraşan Manizade Hacı Hüseyin Efendi idi. Hamdi Paşa'yı görmüş,

görüşmüş, Hamdi Paşa bana bu darbenin Avni Paşa'dan geldiğini söylemiş. Fakat ben Avni Paşa ile İzmir'de beraber bulundum. Hep iyi amirlik ve memurluk yaptık. Benden incinmediğini zan ediyordum.

Gündüzlerim konuşmak, okumakla biraz da uyku ile geçiyordu. Geceleri lakayd yahud kederlerini gürültü ve hareketle uyutmak isteyen ve bazen de neşeli yaradılmış olan mevkufların oyunlarını seyretmekle geçiyordu. Fakat en korktuğum şey yatak idi. Geceleyin herkes uyuduktan sonra bütün kara düşüncelerim uyanıyordu. Gün doğuncaya kadar oturduğum çok geceler oldu. Eminim ki Refikam da çocukları uyuttuktan sonra böyle uykusuz geceler geçiriyor. Bu felaketimize sebep olanları katiyen unutmuyorum ve af etmiyorum.

[Ruhsal Çöküş]

Bu tevkifler, idamlar ailem üzerinde müdhiş fena tesirler yapmıştı. Tevkifhanede bazı gün ve zamanlarda mevkufların ailesiyle görüşmelerine müsaade ediliyordu. Refikam da görüşmek üzere gelmek istiyordu. Ben kendisine görmeye bütün ruhumla müştak olduğum ha halde gelmesini istemiyordum. Tevkifhanenin büyük kapısının iç tarafında kaba tahta bir parmaklık. Bu parmaklık ziyaretçilerin ellerinin senelerce tutmasından, dokunmasından yağlanmış, cilanlanmış, pislenmiş. Toprağı dışarının ve içerinin bütün pisliklerinin tabaka tabaka yığılmasıyla iğrenç bir hal almış. Tahta perde ile taş duvar arasına gri bir tahta kanepa koymuşlar. Burada herkes ailesiyle dostu ile görüşmeğe mahsus kabul salonudur. Ben Refikamı buraya getirtip de sefaletimi, aczimi göstermek istemiyordum. Bu manzara ve bu dekor içindeki mevkuf ben çocuklarımın, Refikamın gözlerini kirletmekten, yüreklerini iğrendirmesinden çekiniyordum. 19 Haziran günü şeker bayramı idi. Benim ve ailemin nasıl bir bayram yaptığını tasavvur edersiniz. Bu bayramda bile ailemin beni görmeğe gelmesini istemedim. Onları görmek için çıldırıyordum. Fakat bir türlü gelmelerine razı olamıyordum. Bu inadım bir ay sürdü. Artık burada hayli zaman için yerleştiğimi anlıyordum. Bazı aile ve ev işleri için Refikamla görüşmek mecburiyeti hâsıl olmuştu. Zavallı Refikam o pis toprak üstündeki yağlı kanepede benimle görüştü. İkimizde birbirimizi teselli ediyorduk fakat gözyaşlarımız öyle hazır akacakmış gibi duruyordu. Akmalarına güç mâni oluyorduk. Birbirimizi kederlendirmemek için adeta neşeli ve gülerek konuştuk. İkimizde hakkıyla metin olduğuna kanaat getirdim. Oturduğumuz evin kirasını

vermek zamanı gelmişti. Fakat bizde para yoktu. Ayda 30 lira tekaüt maaşım vardı. Bu da bazen veriliyor bazen verilmiyordu. Çok sevdiğim ve akrabamızdan bir zat bu kira taksitini ve her ay muayyen bir parayı evimize vermek iyiliğini, yüksekliğini göstermişti fakat sonra ne olacağı belli olmayan mevkufiyetim düşünülünce böyle yardım parasıyla yalıda oturmak münasebetsiz görünüyordu.

Onun için Refikam çocukları alarak annemin yanına taşınmıştı. Bu suretle hem ev kirasından kurtulmuş oluyoruz hem de bütün aile bir yerde olduğundan yaşamak kolaylığı bulmuş oluyorduk. Ailemin geçinme tarzı bu şekle konuldu. Fakat bana da para lazımdı. Bu ihtiyacı son derece kıstım. Fakat herhalde yemek için para vermek mecburiyeti vardı. Civardaki aşçıdan gardiyan neferler vasıtasıyla yemek getirtiyordum. Fakat bu yemekler hem pahalı ve hem de fena malzemedен yapılmış idi. Yemek getiren gardiyan günde 10 kuruş bahşişi beğenmiyordu, az görüyordu. Zavallı mevkufar bunların bacakları idiler. Kimisi malını, kimisi parasını, kimisi canını almağa uğraşıyorlardı. Hükümet muhafız neferlere muhafaza bizim iyi muhafazamız için birer lira yevmiye de veriyormuş. Zabitler birer buçuk lira gündelik alıyorlarmış. Çok güzel tedbirler ama yerine masraf değil. Burada ki mevkufarın çoğu kabahatsiz filhakika bütün mevkufar, mahbuslar kabahatsiz olduğunu iddia ederler. Fakat buradakiler hiç başkalarına benzemez. Hepsi Ferid Paşa ve İtilaf ve Hürriyet taraftarlarının zulmüne uğramışlardır. Pahalı ve zor kelimesine göre yemekler bari iyi olsa. Çok fena idi. Yemekler midemi bozdu. Bir de burada hasta olursam dört başı mağmur sayılacaktım. Kendimi korumak mecburiyetini gördüm. 15 gün yalnız limonata ve ekmekle geçindim. Hem kesem hem midem düzeldi. Rahat etti.

Mevkufar yemeklerini ya böyle dışarıdan veya evlerinden getirtiyorlar. Yahut üçer beşer kişilik gruplar halinde toplanarak kendileri hazırlıyorlardı. Zaten akşama kadar işsiz, güçsüz geçen saatleri unutturmak için yemek yapmak çok faydalı bir iş oluyordu. Hükümet mevkufara birer tayın ekmek de veriyordu.

Burada ilk acemilik günlerim geçtikten sonra benimde bir gruba girmeliğim pek tabii görülüyordu. Benim gibi mütekaitlelerden İsmail Hakkı Bey, beni cemiyetlerine davet ve kabul etti. Yemek meselesi de bu suretle hal edilmiş oldu. İsmail Hakkı Bey çok ahlaklı ve çok neşeli bir arkadaştı. Hepimiz gibi onunda karanlık düşünceli saatleri olurdu. Fakat ekseriya neşeli idi. Kendisi Fransa'dan

bilmem hangi tarihte İstanbul'a gelerek burada İslam olan ve galiba Ahmet Paşa namını alan Kont Bonovali sülalesinden olduğunu söylüyordu. Refikası da çok kibar ve şayan-ı hürmet bir hanımefendi idi. Ekseriya ziyaretimize gelir ve istediğimiz yemekleri evde hazırlayıp gönderiyordu.

Zaten evin idaresi İsmail Hakkı Bey'in serbest olduğu zamanlar dahi hanımın elinde olduğundan idarenin kendi mevkufiyetiyle bozulmadığından dolayı İsmail Hakkı Bey müteselli idi. İsmail Hakkı Bey'in koğuşun benim siyah tavanını çınlatan kahkahalarını hala duyuyorum. Herkes meşgul ve ortalık sakin iken bir kahkaha duyunca İsmail Hakkı Bey'i görürdüm. Bana diyordu ki yaverdim burada rahatımız iyi yemeğimiz mükemmel, arkadaşlar zarif eğlencemizde fena değil. Fakat beni mağzub eden bir şey var. Beni buraya niçin getirdiler? İşte bu aklıma gelince güleceğim tutuyor. Ve kahkahayı atıyorum. Filhakika İsmail Hakkı'nın hakkında hiçbir cürm isnad olunmamıştı. Divan-ı Harb'e de çağırılmıyordu. Bazı saatler müstesna olmak üzere, müsait zamanlarda İsmail Hakkı Bey hepimize neşe dağıtarak kendi şatosunda gibi rahat ve müsterih yaşıyordu. Tevkifhanede olan oyun kâğıtları, domino da var idi. Dama, satranç tahtaları da kâğıtlar üzerine çizilmişti. Herkes bunlardan biriyle eğlenmeğe uğraşıyordu. Tevkifhanede kimi mevkufkların isnad olunan cürmlere göre isimleri vardı. Suikastciler, tehirciler, Yıldız yağmacıları, Kuvayımilliyeciler gibi. Bazıları da bunlardan bir veya ikisine dâhildi. Ben tevkifhaneye suikastciler arasında girmiştim.

Suikastten bir şey tahkik ettirilemeyince(Kuvayımilliyeci) ler arasına konulmuşum. Bu gruplar hep birden Divan-ı Harb'e gitmekte ve birisi isticvab olunurken diğerleri müşahit ve sami olarak bulunurdu.

Yalnız benim bir müstesnalığım vardı. Ben her gruba dâhildim. Hangi grup Divan-ı Harb'e giderse ben onlarla beraber bulunurdum. Mütenevvi bulunmayan tevkifhane hayatında bu da acı bir değişiklik oluyordu.

[Yazılı Basında Ayrılıklar]

Mevkuflar Divan-ı Harb'e muhafızlarla gönderiliyor fakat ellerine kelepçe vurmağa hiç tesbit olunmamıştı. Memlekete büyük hizmetler yapmış, en büyük mertebelere erişmiş zevatın bu zillete düşürülmesi Nemrud Mustafa'dan hiç umulmayan bir muamele idi. Tevhifhaneye gazeteler bilamani muntazaman

geliyordu. Eğlencelerimizin, tesliyetkarlarımızın başlıcaları bu gazetelerdi. Sabah ve Alemdar gibi Ferid Paşa taraftarı gazeteler biz kızdırıyor diğerleri ümid veriyordu. Filhakika İstanbul'daki yerli ve ecnebi matbuat sansürleri gazeteleri yamalı bohça haline koyuyor, birçok yerlerini silip çiziyor, bazen gazeteleri kapatıyorlardı. Fakat biz sansürün bıraktığı yerlerden ve çizerek beyaz çıkan sansürlerden de manalar çıkarmasını biliyorduk.

Zavallı gazeteler ve gazeteciler de acınacak halde idiler. Azıcık hükümete yahut ecnebilere dokunacak, Kuvayımilliye'ye taraftar görünecek olsalar ya gazeteleri kapatılıyor yahut bizim yanımıza gönderiliyorlardı. Akşam Gazetesi muharrirlerinden Falih Rıfkı Bey bu suretle bize arkadaş olmuştu. Çok ateşli bir genç münevver bir vatansever olan Falih Rıfkı ile on adımlık koridorda kilometreler ile mesafe dolaşırdık. Bütün konuştuğlarımız Kuvayımilliye üzerine idi. Bizim değil zaten bütün memleketin ve bilhassa mevkufların idi. Kuvayımilliye'nin muvaffakına bağlı idi. Kuvayımilliye'nin ve onun başındaki büyük şefin arkadaşlarının her hareketi, her sözü bizim musahabelerimizin, münakaşalarımızın mevzusu idi. Bunların her birisi inceden inceye tedkik münakaşa ve tenkid ediyorduk. Kuvayımilliye'nin muvaffaklı haberleri bizi neşeye boğuyor, onların bir muvaffaksızlığı bütün ümitlerimizi kırıyor idi. Gazetelerde muhtelif başlıklarla çıkan ve hemen hepsi Kuvayımilliye aleyhinde olan yazılardan biz muharrerin ne demek istediğini seziyorduk. Muhalif gazetelerin Kuvayımilliye'nin tenkidleri, tezyifleri, telkinleri bize hakikatın birer parçasını öğretiyordu.

Gazeteciler mevzu seçmekte çok güçlük çekiyorlardı. Suya sabuna dokunmayacak makaleler yazıyorlardı. Mesela İkdam, İstanbul eğleniyor; Karagöz'ün Hayatı gibi manasız şeyler günlerce yazıp duruyordu.

Hükümetin gidişi tam irticaa doğru idi. Şerr-i mahkemelerin meşihate rabtı, oruç tutmayanlar hakkında haber alır tertibi ve tehditler savurulması bunu açıkça gösteriyordu. Şimdiye kadar hiç adını işitmemiş olduğum(Dar-ül Hikmet-ül İslamiye) adlı bir müessese ahaliye vacibatlar neşrediyor ahlak komisyonları yaparak ahlakı düzeltmeğe, münhaiden feragata çalışıyordu. Bilmem ki buna ne isim ve mana vermeli idi.

Yunanlılar da artık İstanbul'u almak emellerine yaklaşmışlardı. İstanbul Patriki'nin otomobilinin önünde Bizans'ın sarı kartal işlemeli bayrağı dalgalanarak İstanbul sokaklarını dolaşıyordu. Atina'da son Bizans İmparatoru (Konstantin Paleolog) namına ayin-i ruhani yapıyordu. (Proini Espariti 14 Haziran) artık patrik riyakârlık perdesini atmış bütün açıklığıyla Yunanlılık ve Rumluğun mümessilliğini yapıyor ve Yunan siyasi mümessilinden Atina'daki Yunan Hükümeti'nde daha yüksek bir salahiyyete sahip gibi davranıyordu.

Mali ve siyasi düşmanlarımızın her biri kendi mali varlığını ve kuvvetini çoğaltmağa çalışırken ve bizim mali ve siyasi tesisatımızı yıkmaya yok etmeğe çalışırken İstanbul'da idareyi elinde tutan hükümet ile itilaf hürriyet dediği fırkalar düşmanlarımızın emeline yardım ederek Türklüğü her suretle düşürmeğe, öldürmeğe uğraşıyorlardı. Ferid Paşa Anadolu' da yükselmeğe başlayan müdafaa ve istiklal kükreyişlerini boğmak için topladığı Kuva-yı İnzibatiye kıtaları bir işe yaramıyordu. Bunlar Ferid Paşa'nın bulduğu paraları alıp dağılmak için toplanmış hüsrân sürüsü idi. Bunları kalbi vatan aşkı ile dolu ve o aşk ile yürüyen milli kuvvetlere mukabelesi imkânı olabilir mi ayrı. Bunların kurdukları alaydan(15) Haziran'da yarısı çıkarılmış ve alayın yarısı da ay sonunda dağıtılmış ve yeniden kurulmasına teşebbüs edilmiş olduğunu gazeteler yazıyordu. İstanbul'da polis müdürü ve merkez kumandanı durup dinlenmeden adam tutuyorlar tevkifhaneleri dolduruyorlardı. Türlü türlü cürmler, suikastler keşf olunuyordu. Size bunları sıra ile göstereyim. İkdâm – 18 – Haziran 1336 – son günlerde zabıta şayan-ı takdir muvafakiyetler göstermektedir. Bu cümleden olarak yeni ve mühim bir mesele hafife keşf ve mürettibleri tevkif edilmiştir.

Zabıta ele geçirdiği üç müselleme meselenin izi üzerinde yürümektedir. Biri suikastçilerden henüz ele geçmeyenlerin aranması, ikincisi Anadolu ile muhabere halinde bulunan Kuvayımilliyeciler, üçüncüsü İstanbul'dan Anadolu'ya adam kaçıran hususi teşkilat.

21 Temmuz – Kaymakam Hüsâmettin Bey ve Refikası tarafından tertib ve polisçe mürettibleri tevkif olunan suikast hakkında yazdığımız malumat sansürce edilmiştir.

22 Temmuz – polisin bir muvaffakiyeti daha: üç aydan beri serinam müsteari ile dolaşmakta ve İstanbul'un muhtelif yerlerinde teşkilat ve propaganda yapmak olan Şura-i Devlet sabık birinci aza mülazzimlerinden Kenan Bey Eren Köyü'nde tutulmuş, yalısı aranmış, müteaddid kasaturalarıyla toprağa gömülmüş, 38 mavzer, (2) sandık, cephane ve bombalar çıkmıştır.

8 - Ağustos – Kadıköy ve Üsküdar taraflarında hafi bir teşkilat keşf olunmuştur. Bunlar çete halinde olup Anadolu'ya silah kaçırmaktadırlar. Laz Osman, kardeşi Süleyman, Bulgurlu İmamı Said, İsmail Pehlivan ... tevkif olunmuşlardır.

İşte bu tevkifler serisi uzayıp gidiyordu.

[Kuvayımilliye Ruhu ve Kuvayımilliyecilerin Ttuklanması]

İstanbul'un münevver vatansever bütün ahaliyi yüzünü ümitle Anadolu'ya çevirmişti. İşgal kuvvetlerine tapan onlara bütün mukaddeslerini satan bazı vatansızlar müstesna olmak üzere bütün İstanbul azab ve ızdırab içinde inliyordu. İstanbul Anadolu'dan kurtuluş hamlesi bekliyordu. Ankara'dan gelen Hâkimiyet-i Milliye nüshaları bizim çok eski zamanımızda ki yasak gazeteleri gibi elden ele dolaşıyor, Karadeniz'den gelen vapur yolcuları inceden inceye isticvab olunarak haber alınmağa uğraşılıyordu. Kuvayımilliye'nin en ufak hareketi büyük bir zafer şeklini alıyor ve İstanbul'un kurtulacağı günün yaklaştığı sanılıyordu. Kuvayımilliye'nin imdadına gelmekte olan Yeşil Ordular, Kızıl Ordular çok meserretle nakl ve hikâye olunuyordu. İstanbul içinde çalkan! Çalkalanan! Bu haberler hükümeti korkuttu. Merkez Kumandanlığı kadrosunu genişletti. Bu haberleri çıkaranları dağıtmağa memurlar koydu. Abdülhamid'in hafiye tertibatı taklid ediliyordu. Merkez Kumandanlığı gazetelerde diyordu ki memleketin emniyet ve asayiş hakkında yalan şayialar dönüyor, asayiş ihlali ihtimali yoktur. Bu şayiaları çıkaranlar Divan-ı Harb'e verilecektir. Merkez Kumandanlığının ağzında geveleyip söylemeğe dili varmadığı (memleketin emniyet asayiş hakkındaki yalan şayialar) in mahiyeti matbuat müdürünü yazıyordu:

Pendik ve Kartal cihetlerine Kuvayımilliye çeteleri tarafından taarruzlar olduğuna dair ahalinin ağzında şayialar dolaşıyor. Hâlbuki her taraftan alınan resmi

haberlere göre gerçi alelade bazı eşkıya vukuatı olmuşsa da tenkileri için hükümetçe tedbir alınmıştır.

Sonra yine o günkü gazete: Harbiye Nezareti, Mercan ve Mukabil kapılarının badema kilitli bulunacağını yazıyor.

Bu havadisler herkesi sevindiriyor. Pendik ve Kartal'a kadar Kuvayımillie hâkim olduktan sonra oradan İstanbul'a ne kadar yol var ki? Hem de Âlem Dağı tarafından Beykoz'a inmek işten bile değildi. Yaşasın Mustafa Kemal Paşa. Yaşasın Kuvayımillie! Bu havadisler bize nefes aldırıyor. Yüzümüzü güldürüyordu. Biz geçen günleri sayıyorduk. Yalnız fena havadisler çıkmadıkça neşemizi kaçırmıyorduk. Anadolu hareketinin muvaffak olacağına emin idik. Anadolu'daki hareketin teferruatını bilmediğimiz için zaman tayin edemiyorduk. Bekliyorduk. İstanbul'da Anadolu ile münasebetleri olduğundan dolayı tevkif edilenler her gün çoğalıyordu. Bu da İstanbul'daki Kuvayımilliyecilerin çokluğunu ve fütursuzluğunu gösteriyordu.

Kuvayımillie taraftarları cesaretlerini gösterdikçe tevkifleri çoğaltıyor, gıyaben idam hükümleri veriyordu. 11 ve 24 Mayıs tarihli Divan-ı Harb mazbataları Kuvayımilliyecileri mahkûm ediyordu. 6 Haziran tarihli mazbatada Fahrettin, Selahattin, Yusuf İzzet, İzzet, Abbas, İsmet, Bekir Sami beylerle İsmail Fazıl Paşa gibi askerleri ve Celalettin Gazi Ahmet Suphi, Bekir Sami, Hakkı Behiç , Rıza Nur Yusuf Kemal, Fatin, Mustafa Fehmi, Mehmet Rauf gibi siyasi münevverlerinin gıyaben idam hükmü neşr olunmuşdu.

Topçu kaymakamlığından mütekait Hamdi Bey haziranın son haftasında tevkif olundu. Yine bu ayın sonlarında Kuvayımillie'ye mensub bazı şahıslarla Kazmirci Ali Rıza, Yüzbaşı Osman ve Kıbrıslı Kâmil ve Doktor Remzi Beyler bize katıldılar.

21 Teşrin-i evvelde Ferid Paşa iktidardan çekilinceye kadar Kürt Mustafa ve polis Hasan Tahsin memleketin kurtulmasına çalışan teşkilatları adamları tutmağa haps etmeğe, eziyete sokmağa devam ettiler. Yunanistan'ın işgal etmekte olduğu Bandırma kapılarında memleketlerine düşman sokmamak için döğüşen ve sonra çokluk karşısında İstanbul'a sığınmağa mecbur olan kahraman vatandaşları Kuvayımilliyeci diye tuttular.

Yine bir tertibat-ı hafiye duyulmuş. Bu işle alakadar Yüzbaşı Hasan, Binbaşı Mehmed Ali ve Dursun beyler tutulmuşdu. Rumeli'nde çetelerle irtibat tesisi ve Eyüb'de bir hadise ikası ile maznunen Miralay Hasan Askeri Bey bizim yanımıza getirildi.

23 Temmuz gazeteleri birinci sayfalarında azim ve karar günleri sulh murahhaslarımızın konferansa azimeti, Trakya'da Yunan taarruzunun başladığı hakkında acıklı haberler yazarken ikinci sahifede (hala rahat durmuyorlar) serlevhası altında mevhum ve hayali cürmlerle yapılan tevkifatı neşrediyorlardı.

Makri köyün şimalinde Osmanlı köyünde tertibat-ı hafiyede bulunmağla maznun bir heyet tutulmuşdur. Bu tertibatı keşf eden merkez kumandanlığına memur mülazım Rıfkı ve Adil imiş. Bunlar o civarı tarassud etmiş ve tertibatı keşf etmek maharetini göstermişler. Talat Bey'in yanında polis komiseri bulunmuş olan Cavid, Sapançalı Rıza, jandarma takım kumandanı Tevfik, kahveci Mustafa, arabacı Mehmed tutulmuşdur. Çanakkale'deki Rumları tehcir ve konsoloshanelerin eşyası yağma cürmünden ula-yı sabık Çanakkale kumandanı Nihad Paşa, İstihkâm Miralay Şükrü Bey, mutasarrıf Rauf Bey, Binbaşı Mehmed Ali Laga ve Hüsnü, Erkan-ı Harbiye yüzbaşısı Nihad ve Bekir Sıdkı beyler tevkifhaneye geldiler.

Çok vatanperver Resneli Hoca Halil Hilmi Efendi de getirildi. Kabahati malum. Teşkilat-ı Hafiye'de bulunmağla maznun[noktalama hatası]. Bunun arkasından bizim Üsküb arkadaşımız Doktor Avni Bey geldi. Pertev Paşa esbak şehremini Tevfik, esbak muavini Sezai, esbak harbiye nazırı Şevket Turgud Paşa(kaymakam) Cevdet, sabık Habshane Müdürü Ali Beyler tevkif olundu. 31 Temmuz'da Maltepe'de evlerinde bomba ve dinamit bulunmak ve Kuva-yı Bagiyye (yani Kuvayımilliye)den aldıkları paralarla İstanbul'da bazı Teşkilat-ı Hafiye vücuda getirdiklerinden dolayı tevkif olunanlardan kaymakam Şemseddin Bey'le iki arkadaşı İngilizlere teslim oldular.

Sarıyer'de bir hadise çıkarmak istediklerinden dolayı Pertev Niyal Valide Sultanisi Müdürü Aziz, Mülazım-i Evvel Talat ve Ratib Paşazade Osman Nuri beyler tutuldular.

Sabık birinci Divan-ı Harb Reisi Esad Paşa da tevkif edildi. Bizim yanımıza geldi. Bunlar evvelce Kürd Mustafa Paşa ile birinci Divan-ı Harbde beraber

bulunuyorlardı. Kürd Mustafa aza idi. Buradaki mülakatlarından dolayı Esad Paşa kendisini Divan-ı Harbden atmıştı. Şimdi kürd intikam almak üzere Esad Paşa'yı Yozgad tehcirinden maznun facia yeni kefalete rabten tahliye etmiş olmağla itham ederek tevkif ediyordu. Aynı zamanda birinci büyük harbin kimleri usulsüz ve haksız olarak tahliye ettiği hakkında uzun bir [fazla kelime kullanımı]bir kararname yazıyordu ki gazeteler bunu günlerce tefrika gibi ma'baadli neşretdiler.

Bunlar benim bildiğim tevkiflerdir. Bunlardan başka İngilizlerin meşhur Arabyan Hanı da bir işkence, bir zulm yeri olmuşdu. Buraya da birçok Türkler masnu-i müretteb ve para çekmek gayesiyle uydurulmuş cürmlerle konuluyor, alafranga işkence görüyor, bazıları da Türk tevkifhanesine iade olunuyordu. Bunlardan ben yalnız Balizade Ömer Bey'i hatırlıyorum.

Yunanlıların, Fransızların, İtalyanların İstanbul'da yaptıkları rezaletleri fecaatleri toplayıp yazacak olan zat en büyük facia eseri meydana çıkarmış olur.

Haziran nihayetlerine doğru Ferid Paşa kabinesinin düşeceği havadisi çıkmışdı. Biz hep bunu mehdi bekler gibi bekliyorduk. Yerine gelecek olan herhalde bundan daha ahmak ve daha hain olamazdı.

Biz günlerce, gecelerce bu sükûtu bekledik. Fakat (30) Temmuz'da istifasını veren kabineyi teşkile yine Ferid Paşa'nın memur olduğunu öğrenerek bütün ümidlerimiz suya düştü. Ferid Paşa harbiye, hariciye nezaretlerini tek kendisi almış.(31) Temmuz'da yine vükela işe başlamıştı. Âlem yine o âlem, devran yine o devran idi.

[Ferit Paşa'nın Kuvayimillîye'ye Karşı Önlemleri]

Ferid Paşa hükümeti, Türklüğü kurtarmak için Anadolu'nun ortasında milletin azim ve iradesine dayanarak, her türlü yokluklar içinde çalışan vatanseverleri Kuva-yı Bagiyye, Kuva-yı Gayri Millîye adları takarak mahvetmeğe uğraşmakta ve onların taraftarlarını Kuvayimilliyeci diyerek İstanbul'da tevkifhanelere doldurmakta iken Yunanlılar, Marmara Havzası'nı işgal ediyor ve İzmir ve Aydın vilayetlerinde vatanın kalbine doğru ilerliyorlardı.

Paris'te galiplardan mürekkeb sulh kongresi, bizim idam kararımızın provalarını yaparken Ferid Paşa hükümeti hala Avrupalıların memnuniyetini celb

etmek için vatandaşların tazimi ve idamıyla uğraşıyordu. Bilmem nereden peyda olan Dar-ül Hükümet-i İslamiye Islah-ı Nefs, nefs-i emareden kaçınmak ve gazelleri veriyordu. Bu makaleleri okudukça Hülefa-i Raşidin devrine döndüğümüzü zan ediyordum. Bu hükümet-i İslamiye cemiyeti ihtikâr, kumar, fuhuş ve bunlar gibi dinin men ettiği şeylerin ne suretle men olunacağı hakkında beyannameler hazırlamak ve halkı irşad yoluna götürecektir esaslar koymakla meşgul idi. Bir taraftan ecnebi diğer taraftan yerli sansürün kısılcısı altında ezilen matbuat da iki taraf idi. Kuvayımilliyeye taraftarı olanlar, aleyhdarı olanlar. Kuvayımilliyeye taraftarlarının başında Akşam ve sırasıyla Vakıf ve İkdâm Gazeteleri geliyordu. Kuvayımilliyeye aleyhtarı Peyami Sabah ve Alemdar gazeteleri idi. Mamafih Peyam-ı Sabah ve Alemdar gazetelerinde birbirlerini itham ettikleri vaki idi.

Peyam-ı Sabah vatan hainliğinde, bozgunculukta halkın kuva-yı maneviyasını bozmakta ve Alemdar da söğüp saymakta birinci geliyordu. Her ikisi de masum Türk milletinin yüzünü karartacak mahiyette kâğıt parçaları idiler. Bunlar memleketin selametini yabancı milletlere eli bağlı teslim olmakta bulan, sersem hainler idiler. Akşam Gazetesi Falih Rıfkı'yı kurban vermişti. Vakıf ve İkdâm Gazeteleri de çok geçmeden Kürt Mustafa'nın eline düşmüşlerdi. İkdâm Gazetesi'nin mesul Müdürü Ömer İzzettin ve başmuharriri Tahir Lütüfî Tahrir heyeti Müdürü Yusuf Kenan, Vakıf Gazetesi müdürü mesulü İsmail Ramiz ve başmuharriri Asım, heyet tahririye müdürü Enis Beyler de tevkifhanede bize katıldılar. Bunların kabahatleri büyüktü. İkdâm Gazetesi 11 Mayıs'ta rütbe ve nişanlarının refi ve idamlarına karar verilmiş olan Mustafa Kemal ve Fuat Paşaların lehlerinde neşriyattan geri durmadığı gibi 3 Temmuz 1336 tarihli nüshasının birinci sütununda (Mustafa Kemal Paşa'nın mütalaası) ve 4 Temmuz tarihli nüshasında Yunan taarruzu ilerliyor, ser levhalı makalesinde Mustafa Kemal ve Ali Fuat Paşaların isimleri geçtikçe mısraen paşa unvanını izafe etmişti.

Vakıf Gazetesi'nin kabahati de arkadaşından az değildi. Bidayet-i teşkilattan biri Kuva-yı bagiyeye taraftardı. 4 Temmuz 1336 tarihli nüshasının ikinci sütununda Bosfor Gazetesi'nden naklen aldığı bir fotoğrafın bir kenarında (Fethi karib) ve (anafetihnamelik) ayinleri yazılı ve ortasında Mustafa Kemal ve Fevzi ve İsmet Paşaların resmi vardı. Bu resmin altında Anadolu harekâtını idare edenler diye yazılmıştı. Bu cümle ve resim manidar olmuştu. Ecnebi sansürünün bile neşrinde

mahsur görmeyerek müsaade ettiği bu yazıları Ferid Paşa kumpanyası mahzurlu görülmüş ve gazetecileri tevkif etmişti. Çok şükür ki bu gazeteciler bir kazaya uğramadılar. Nemrut Mustafa Divan-ı Harbi bunların muhakemesini çabuk yaptı. İkdam'ın sekiz ve Vaktin on gün tatili ve Kenan Bey'in on beş gün halas kararıyla meseleyi bitirdi. kararname 14 Temmuz da neşr olundu.

Pek bitkin bir halde bulunan zavallı gazetecilerin gözüne mil çekmişti. Kuvayimillie'ye karşı gönderilen Kuva-yı İnzibatiye'den bir faide olmayacağı bunun mürettibleri bile anlamışlardı. Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensuplarından Hafız İsmail bir nutukta Kuva-yı Bagiyeli tenkile gidenlerin birçoğu vaatlerinde durmayarak alçakcasına hareket ve paraları alıp kaçtıklarından acı acı şikâyet etmişti. Kuvayimillie'ye karşı bir muvaffakiyet kazanamayan Ferid Paşa yardağı Divan-ı Harp Kuvayimillie'ye iltihak eden sayısız zabitan hakkında gıyaben idam kararları vermekle hınç almağa uğraşiyor, Eskişehirli ihtiyar Hacı Veli'yi Kuvayimillie'ye müzahiretinden dolayı yedi sene hapse mahkûm ediyor, tevkifleri çabuklaştırıyordu. Fakat artık tevkifler, mürettep suikastler, teşkilat-ı hafiyeler İstanbul halkını bıktırılmış, bu gülüç isnatlar pek açığa vurmuş, ecnebileri bile iğrendirmişti. Ferid Paşa'ya bile bir hiss-i haya gelmiş olacak ki polis müdürüyle polis memurlarının zan ve şüphe üzerine tevkifatta bulunmamalarını emretmiştir.

[Sevr Anlaşması'nın Yankıları]

Bu esnada yani temmuzun ikinci haftasında Paris Sulh Konferansı meşum hükmü Ferid Paşa'nın Heyet-i Murahhası tebliğ etmişti. Sulh Muahedesi denilen idam, Sevr Muahedesi'ni herkes bilir. İşte bu hükm Osmanlı murahhaslarına tebliğ olunmuştu.

Osmanlı Murahhası Reşid'in çektiği telgrafnamede konferansın cevabını yazdıktan sonra duyurdu ki; eğer Osmanlı Hükümeti muahedeyi imzadan çekinir hatta imza ettikten sonra Anadolu'da nüfusunu iade ve muahedenin icrasını temin etmekte gayri miktar bulunursa müttetikler muahede maddelerine imtisalen bu kararı tekrar tetkik ve bu defa Türkleri ebediyen Avrupa'dan tart etmek vazifesiyle girebileceklerdir. Düvel-i Müttetika Muahedesi'nin kabulü için on gün mühlet veriyorlardı. Bu mühlet 27 Temmuz gece yarısı bitecekti. O vakte kadar muahede imzalanmazsa müttetik devletler icab-ı hale göre muvafık buldukları tedbirleri

alacaklardı. Müttefik devletler demek istiyorlardı ki memleketinizi bize vereceksiniz, vatanı kurtarmaya çalışan ve Anadolu'da bize karşı koymağa hazırlanan vatandaşlarınızı da yine kendiniz tutup mahvedeceksiniz, aksi halde yeniden harbe başlayacağız. Türk'ün Rumeli'de nesi kalmıştı ki, Avrupa'dan tart edilmekten korksun. Avrupa değil Anadolu'da bile canını almak tedbirleri bu muahedede sarıhen yazılmışdı.

Reşid Bey'in bu telgrafı 16 Temmuz'da gelmiş ve Vükela Heyeti'ne verilmiş, 20 Temmuz'da bu vükelacıklar bir mazbata yazmışlardı. Galiblerin hakkımızdaki suikasdleri o kadar aşikâr ve o kadar sarih ve kati idi ki bunu herhangi bir şekilde gizlemeğe imkân kalmamışdı. Zavallı vükela mazbatalarında bu hakikati yazmakla beraber yine manasız cümleler tazallümkâr tabirlere de yer vermişlerdi. Diyorlardı ki:

Muahede kabul olunursa İstanbul şehri Osmanlı Hükümetine ve İslam hilafetine merkez olmak üzere bir küçük devlet halinde kalacağız. Muahedeyi reddedersek elan Anadolu'da mevcut olan hal-i harb Marmara Havzası'na da geçerek Saltanat-ı Seniyye ve Hükümet-i Osmaniye'ye nihayet verilerek İtilaf Devletleri hükümet idaresini ellerine alarak İzmir ve Bursa vilayetlerinde olduğu gibi Anadolu'nun sair cihetlerinde de isyanın tenkili suretiyle zaten mevcut olan nüfuz-ı mıntıklarını kat'-i istila haline ifragına meydan vermiş olacağız. Bundan maada İstanbul ve civarındaki binlerce zabitan esir edilerek uzak adalara gönderilecek, sivil ahali tedarik-i maişetde müşkülata uğrayacak, İstanbul'daki (650)bin ehl-i tevhidin hayatı tehlikeye düşecek, bütün ahali musab ve müteessir olacak ve bunun hanedan-ı celil-i saltanat-ı seniyyeye kadar irtikası bile muhakkak bulacaktı. Hülasa hayalat ile uğraşmak zamanı geçmiştir. Muahedeyi ya kabul yahud reddedeceğiz. Reddetmek mahvolmak demektir. Kanun-i Esaside ilhak ve devr-i araziye müstelzim muahedelerin akdi Millet Meclisi'nin kabulüne mütevakkıf ise de intihab icrası hala imkânsız olduğundan muahedenin padişahın iradesiyle kabulü zaruridir. Yalnız hududun Midye-Enez hattına ircaı ve bitaraf mıntıkanın yalnız Boğazlar Hasrı ve İzmir'in Hamburg gibi serbest belde halinde idaresi ve eğer bunlar mümkün olmazsa İzmir ve Trakya idaresinin boğazlar komisyonuna tevdiği gibi cüzi tadilat yapılmasının bir kere daha Büyük Sulh Meclisi'nin nasfet ve hakkaniyet nazarına tevdi karargir olmuştur.

Vahdettin bu mazbatayı aldıktan sonra muahedenin imzası mesuliyetini üzerine almamak için bir Meclis-i Umumi'nin

Toplanmasını ve orada karar verilmesini istemişti. Güya bu karar milletin reyile verilmiş olacaktı.

Âli Meclisi denilen bu heyet 24 Temmuz'da sarayda toplanmıştı. Vahdettin Hükümeti'nin ayanları, paşaları, vükelası, fırka reisleri hep bu meclise çağrılmışlardı.

Reşid Bey'in telgrafları vükelanın mazbatası okunduktan sonra sadrazam Ferid Paşa bir nutuk söylemiş ve yine riyakârlık, yalancılık etmekden sıkılmayarak İstanbul'un bize kalması ve devletin mevcudiyetinin tanınması padişahın kanaat ve kiyaseti eseri olduğunu ve on senelik hatalarının (yani) İttihad ve Terakki Fırkası'nın hatalarının devleti bu vaziyete düşürdüğünü söylemiş ve herkesin fikrini bildirmesini istemiştir. Ayandan Mustafa Hayri Efendi hükümetin, maslahatın icabını yapması, Hadi Paşa şerait-i şedide karşısında ölmek evladır demek musib olmadığını, inkıraza hass-ı naat edilmek lazım olduğunu söylemiştir. Müşir Kazım Osman ve Rauf Paşalar muahedenin kabulünü zaruri görmüşlerdir. Nihayet muahedeyi kabul edenlerin ayağa kalkmasını Vahdettin teklif etmiş meclis heyeti kâmilen ayağa kalkmıştır. Ezaretlerinin(anlam bütünlüğünü bozan kelime düzeltilecek) kendisi almış.(31) Temmuz'da yine vükela işe başlamıştı. Âlem yine o âlem, devran yine o devran idi.

Yalnız Topçu Feriki Rıza Paşa müstenkif kalmıştır. Bu suretle bu facia-ı komedyaya sahifesi kapanmıştır.

Zaman göstermiştir ki milletin yüksek iradeli ve bilgili bir kahramanın kumandası altındaki kükremesine karşı, galib devletlerin korkulan tehditlerinin kaffesi yok olmuş yeniden ve eskisinden çok şerefli bir muahede imza ettirmiştir.

Vahdettin Hükümeti esaret muahedesini kabul etdi. Yalnız bizim gibi tevkifhanede inleyenlerin değil sureta serbest gezenlerinde yüreği kan ağlıyordu. Venizelos'un oğlunun Sultan Osman'ın sandukasına dirseğini dayayarak aldırıldığı resim, düşüğümüz vaziyetin ne kadar elim olduğunu gösteriyordu. Fakat Vahdettin ve damadı Ferid hala hayal kalmış olan saltanat ve sadaret kaygularından başka bir şey düşünmüyorlardı. Ağustosun dördünde neşr edilen Tebliğ-i Resmi'de

diyordu ki: Hükümet sulh muahedesini kabul etdi. Bunun bir şartı da İstanbul'da ve Anadolu'da asayişin teminidir. Hâlbuki Anadolu isyan elindedir. Bunların memleketi kurtarmak hususundaki beyanat ve işaatları satim ve batıldır. Asiler harici de Bolşeviklerden istimdad ediyorlar.

Millet-i Osmaniyye'ye bundan büyük hürmetsizlik olamaz. Mahza hasail bir güzide ve fezail-i ahlakiyyesiyle dünyanın en büyük bir devletini tesis ve asırlarca idame etmiş afif edib haluk-ı necib, Şeriat'ı Garra-i Muhammediyye'ye hürmetkâr Türk kavmi inkâr-ı hak ve hakikat, istizan-ı emval ve terricat-ı nakl-i nüfusu, gasb-ı emval esasına dayanan ve insanlıktan ziyade hayvanlığa tayin bulunan bir meslek halelden ve Bolşevikler gibi Allah'ın ve insanların düşmanlarından isteme reddetmez. Binisbe isfar-ı beladan azami ile iltica etmek gibi gafilane ve mecnunane rıza göstermez. Hükümet-i hazıra asayiş iade için add ve pek mahdud olan erbab isyanı tenkil edecektir. Dört ay evvel çıkan İrade-i Seniyye'de ferman buyurulduğu üzere bilfiil cürm yapmış olanlarla, mürettib ve müşevvikler müstesna olmak üzere bunlara serfuru eden kasabat-ı memur ve ahali mesuliyetden azade bırakılacaktır.”

Bu tebliğ-i resmiden maada Ferid Paşa Hükümeti fetva beyannamelerini bir risale halinde yazdırıp Anadolu'ya dağıtmağı düşünüyordu. Tam bugünde de Rumlar ve Rumların şimdi siyasi merkezini izhare eden patrikhane yüz sene evvel Mora İhtilali'nde Türk Milleti'ne hıyanetinden dolayı asılan Patrik Gregor'un idamı günü bazı tezahürat yapmağı düşünüyordular.

Yunanlılar Kuvayimilliyeye karşı istedikleri gibi harekât yapmak için müttefik devletlerden müsaade alıyorlardı. İstanbul halkı sıkıntının son haddine geliyordu. Herkes Anadolu'ya hâlâsı veya irtica etmek istiyordu, fakat müttefik galibler buna karşı da pasaport seddi koymuşlardı. Akdeniz Karadeniz'den maada Marmara'ya gitmek için bile pasaport almak lazım geliyordu. Bunu almak ne kadar güç bir işdi. Saatlerce, günlerce hatta haftalarca arsız yabancı memurların keyfini beklemek lazımdı. Bu beklemenin zamanını azaltacak yine Rum Ermeni ve Yahudiler peyda oldu. Muayyen bir para mukabilinde pasaportu almak kolaydı. Türkleri bir de bu taraftan soymak vasıtası bulundu. Türk vapurlarının seferlerinde bin türlü müşkülâtlar çıkarılıyor, vapur aranıyor, geri bırakılıyor, dört hükümetin zabitleri gelib birer birer pasaportlar ve şahıslar muayene olunuyor... Bu muayene

saatlerce sürüyor. Nihayet vapur kalkıyor Kavak'da durduruluyor bilmem ne olmuş, bekletiliyor, velhasıl seyahat azab haline getiriliyor. Hâlbuki ecnebi vapurlarında böyle değil. Onlarda poliçelerin bir nüshası yapılab vapur onlarla beraber kontrol heyeti denilen zabıtlere götürülüyor. Onlar hatta pasaportlara bakmadan nüshayı imzalayıb gidiyorlardı.

[İdamlar]

Memleketin başında ateşler yanarken biz de tevkifhanede kahroluyorduk. Hükümetin her gün bir türlüünü icad ettiği isnadlarla mevkıfların mikdarı artıyordu.

İttihad ve Terakki murahhası olduğundan dolayı bizimle beraber mevkıf bulunan Gani Bey'in kardeşi Hafız Abdullah, Erzincan tehcirinden dolayı tevkifhanede idi. Çok ahlaklı ve kabadayı olan hafıza Hayran Baba lakabı verilmişti. Benden evvel bile Hayran Baba mevkıf imiş. Herkesin sevdiği ve hürmet beslediği bir adamdı.

Nemrud Mustafa bunu 29 Temmuz'da idam ettirdi.

Zavallı kardeşi Gani de tevkifhanede uyuyordu. Onun büyük kederine bütün mevkıflar iştirak etdi. Bu büyük kederin tesellisine kâfi kelime bulamadık. Bir kaç dakika değil herkes birkaç gün sükût etdi.

Biz bu elemle müteessir iken bir hafta sonra da sabık Bayburt mutasarrıfı Nusret Bey'i gayb ettik. Bu da tehcir fermanı idi. Nusret Bey'i tevkifhanede tanıdım. Çok iyi huylu, tahsilli mükemmel bir zatdı. Çokdan beri tevkifhanede idi. Kürd Mustafa bunun aleyhinde davul zurna ile şahid topluyordu. Fakat delil bulamadığından dolayı bir şey yapamıyordu.

Nusret Bey masumiyetine çok emin idi. Kendisine bir şey yapılamayacağına kani idi. O Divan-ı Harb'i kendisi gibi hak ve hakikat hükm eder sanıyor, divanda aldanyordu. Kendisinin fena akıbetini sezen arkadaşları kaçırmak için kendisine haber göndermişlerdi. Nusret Bey kaçmağı reddetmiş beraatı, buradan alını açık çıkmağı düşünmüştü. Bu zatı İngilizler tarafından Nemrud Mustafa'nın elinden aldırıp Malta'ya göndermeğe yahud İstanbul'da başka bir yerde tevkif ettirerek ölümden kurtarmağa da müteşebbis olunmuş ve hatta

İngilizler gelib almak üzere davet etmişlerken Kürd Mustafa ellerinden almış ve yine tevkifhanede bırakmışdır. İdam hükümlerinin ittifak-ı ara ile verilmesi kanunun hükmü iken bu hükm ekseriyet-i ara ile verilmiş ve bu mazbata aklanarak diğer bir mazbatada ekseriyet-i ara gösterilerek zavallı Nusret Bey'e suikasd yapılmışdır.

Birbirini takib eden bu idamlar zaten maddeten olan hakikatimizi manen de fevkalade ziyadeleştiriyordu. Fakat kimseyi korkutmuyordu. Kürd Mustafa Divan-ı Harb reisi olduğu vakit hem Türklerin parasını alacağım hem de canlarına kıyacağım iki bin İttihadcı asacağım. Sonra Kürdistan'a gideceğim demiş. Mülazım rütbesinde bir de oğlu vardı. O da babasının bu sözünü kelam-ı kibar gibi tekrar eder gezermiş.

[Kuvayımilliye Hareketlerinin Güçlenişi]

Fakat çok şükür ki katilane emellerine kavuşamadı. Artık Türk kuvveti Anadolu içinden kendisini gösteriyordu.

(1)Ağustos tarihli Yunan tebliğ-i resmisi Simav tarikiyle Kütahya'dan hareket eden Kuvayımilliye, Demirci'deki Yunan kuvvetlerine hücum etmiş, Yunan kıtaatı 24 saatlik muharebeden sonra zayıat vererek Borlu'ya ricat etmişdir.

Yunanlıların resmen itiraf ettikleri bu bozgunluğun hakiki derecesini anlamak için biz bunu birkaç misli büyüttük. Sevincimiz de bununla mütenasib olarak büyüyordu. Başka gazetelerin yas verici fena havadislerini bozunculuk için tenbiğ edilmiş olduğunu biliyorduk. Biz Anadolu'nun muvaffak olacağına inanmış iman getirmişdik. Bizi bu imanımızdan kimse döndüremezdi.

Ağustosun onunda bir Yunan taburunun pusuya düşürülerek yok edildiğini öğrenerek seviniyorduk.

Biz Türkler Kuvayımilliye'nin muvaffakiyetine ne kadar seviniyorsak muhaliflerde o kadar kızıyor sinirleniyordu. Hele Kürd Mustafa hiddetinden ne yapacağını bilemiyordu.

Kürd Mustafa, kendisinin şeneat ve hıyanet günlerinin sayılı olduğuna inanmışdı. Artık idam hükümlerini sıkılaştırmışdı. Sıra Hazım Bey'e gelmişdi.

Hazım Bey şehreminliği valilik yapmış, iyi Fransızca bilir, edebiyata vakıf bir zatdı. Yıldız komisyonu reisliğinde bulunmuş olduğundan dolayı tevkif olunmuşdu. Bu meseleden dolayı şüpheli bir hesabı, korkacak bir ciheti olmadığından müsterih idi. Fakat Nemrud Mustafa bu zatı idama mahkûm edecek vesileler bulmuşdu. Divan-ı Harb kararnamesinden öğrendiğim malumat ve kabahatler şunlardır. Hazım Bey evvelce Darüssaade Ağası (yani Kızlar Ağası) Abdülgani Ağa'nın dairesine devam edermiş, kendisi İstanbul'da bulunduğu sırada Mekteb-i Sultani'de tahsilde bulunan oğluna Abdülgani Ağa'yı veli yaptırmışdır. Kızlar ağası sayesinde Makam-ı Sadaret'i ihraz edeceğine kani olduğundan şimdiden hazırladığı sadrazam elbisesini ağanın dairesinde bulundurmuş, hulasa sarayın name ve nimeti ile büyümüş bir zatdır. Sarayda oturan oğlu vasıtasıyla haber aldığı saray ahvalini Hareket Ordusu kumandanlarına ifşa etmek suretiyle onlara hulul etmiş ve Abdülhamid'in halasından sonra teşekkül edilen komisyon reisliğini deruhde ederek Yıldız'ı yağma etdirmişdir. Bursa valisi iken Bursa'da 56'ncı Fırka kumandanı olub Divan-ı Harb-i Örfice gıyaben idama mahkûm olan Bekir ile çalışmışdır. Mustafa Kemal Paşa'nın riyaset ettiği heyete (Ankara'da Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Muhtereme-i temsiliyesine) diye bir telgraf yazıb Bursa'da (tasid-i istiklal şenlikleri yapıldığını bildirmişdir.

Edirne hakkında da Mustafa Kemal Paşa'ya telgraf yazmış hülasa Kuvayımilliye'ye şerefle merbut bulunmuşdur. Dâhiliye Nazırlığı'ndaki beyanatu da Anadolu vatanperverlerine meclubiyetini göstermişdir.

Haydar Paşa'ya giderken bazı zevata İngiliz zırhlılarını göstererek [bunların topları İstanbul'a ne yapabilir] demişdir. Kuvayımilliye'nin metalibinin isaf olunub olunmayacağı hakkında kendisine müracaat edenlere (Kuvayımilliye'nin sözünü dinlemek lazımdır. Ben bile emirlerine müheyyayım) demişdir. İşte hep bu vatanperverane sözler ve hareketler Kürd Mustafa'nın nazarında birer affolunmaz cinayet sayılarak idama mahkûm edilmişdir. Hazım Bey filhakika Yıldız Komisyonu reisi idi. Fakat o da diğer azalar gibi ne yağma yapmış ve ne de yağmaya müsaade etmişdir. Yıldız yağması Sultan Hamid'in Abdülaziz'in halasında müdahildar olanlara ve bilhassa Midhat Paşa'ya yaptığı iftiraların aynı olarak Vahdettin tarafından intikam almak üzere uydurulmuş bir mesele idi.

Yıldız meselesi hareket ordusunun huruc-ı ales sultan yani padişah aleyhine kıyamının bir neticesi olarak telakki olunurdu. Vahdettin ordunun İstanbul'a gelerek irtica imha ve meşrutiyeti ihya ve Abdülhamid'i hal etmesini bir türlü hazmedemiyor. Tıpkı Abdülhamid gibi kendisi aleyhine de bir hal hareketi yapılmamak için hareket ordusu mensuplarını mahvetmeğe uğraşıyordu.

Hareket ordusu kumandanlarının, zabitlerinin ele geçenleri tevkif olunmuşlardı.

Hazım Bey birkaç defa Divan-ı Harb'e gidib geldikten sonra bir gün (9 Ağustos) münferid olarak habs edilmişdi. İdam olunacaklar evvela alt kattaki odalardan birinde yalnız olarak habs olunur sonra idama götürülüyorlardı. Bu bir usul idi. Bunu herkes biliyordu. Binaenaleyh umumi ikamet odalarından ayrılıb buralara konulanlar son saatlerinin yaklaştığını anlıyorlardı. Hazım Bey hakkında idam hükmü padişaha arz olunur olunmaz zavallı Hazım Bey de münferid hücreye atılmışdı. Hâlbuki bu idam hükmünü padişah Hazım Bey'in sebk eden hizmetleri ve şeyh e hasta takarrübü dolayısıyla affetmişdi. Kürd Mustafa, mahaza Hazım Bey'e ecel korkuları vermek, azab etmek üzere idam mahkûmlarının konulduğu hücreye koymuşdur.

Hazım Bey hakkındaki bu muamele herkesi çok teessür etdi. Kürd Mustafa hakkındaki nefretimize bir şey ilave edemedi. Çünkü olan nefret ve kinimiz sonsuzdu. Hazım Bey'e ertesi günü cezasının tahfif edildiği haberi geldiği vakit yeniden dünyaya geldi. Hazım Bey'in affedilmesi ne merhamet ve ne de mesbuk hizmetlerinden değildi. Hareminin Fransa mümessiline müracaatı ve sefirin Ferid Paşa'yı sıkıştırması neticesi idi. Padişah ve Ferid Paşa ihtiyarlığa ve geçmiş hizmetlere merhamet edecek yaradılışta değildiler.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası ikinci reisi Gümülcineli İsmail Bey de Kürd Mustafa'nın eline düştü. Ağustosun onuna doğru idi. Hiç ummadığımız İsmail'i içimizde gördük. İsmail Bey geçen sene yani (335) de Bursa valisi imiş. Bursa'da iken dâhiliye nezaretine geçtiği bazı şifreli telgraf namelerin münderecatından dolayı Divan-ı Harb'e verilmişdi. Gümülcineli İtilafçı olmağla beraber Anadolu'da Türkler içine girince hakikati, kurtuluş yolunu keşfedecek kadar zeki idi. Mustafa Kemal Paşa kendisine [Anadolu'nun sinesinden azim-i milli tecelli etmedikçe

memleketin kurtarılamayacağı kanaatindeyim, ordu emrime tabidir. Bu babdaki mütalaanızı isterim] mealinde telgraf çekmişti. Gümülcineli 335 senesi mayıs ve haziranında Dâhiliye Nezareti'ne İzmir hadisesinin vesait-i siyasiyye ile halli gayri mümkün olduğunu, Kuvayımilliye'nin kahramanca döğüşdüğünü cesaret kuva-yı maneviyelerinin fevkalade yüksek olduğunu yazmış ve Kuvayımilliye'yi medhetmişti. Gümülcineli de Türklüğün ancak vatan-ı müdafaa komiteleriyle teşkil ve harb etmek suretiyle mevcudiyet göstereceğine inanmıştı.

Kuvayımilliye'nin teşkil ve takviyesini istiyordu. Hükümetin gizlice bu teşkilata yardım etmesi vacib olduğunu Dâhiliye Nezareti'ne bildirmişti. Hükümetin böyle bir karar vermesi kendisi de bunların başına geçeceğini ilan etmişti. Ferid Paşa hiç böyle şeye yanaşır mı? Bu inkâr-ı siyasiyye, hükümete pek yabancı gelmiş olduğundan reddedilmiş ve kanunsuzluk ve şekavet ve yağma devirlerinin geçmiş olduğu bildirilmiştir. Hâlbuki her türlü fenalık Ferid Paşa devrinde oluyordu. Hükümet anlaşılıyor ki memleketi, vatani almağa gelenlere karşı koymağı kanunsuzluk, şekavet, yağma sayıyordu. Gümülcineli bilmem ne suretle İstanbul'a gelmiş ve tevkif olunmuştur. Kürd Mustafa bunu da münferid hücreye koyarak korku çekdirdi. Ertesi gün hücreden çıkardı. Kendisi İtilaf ve Hürriyet'in düşmediği kabinenin ne kadar düşkün olduğunu İttihad ve Terakki'nin bunlarla kıyas kabul etmeyeceğini ve artık İttihad ve Terakki'ye yaptıklarına nadim olduğunu söylüyordu.

Divan-ı Harb'de de Kürd Mustafa'ya layık olacak bütün vasıfları yüzüne karşı bağırması, hayli gürültü yapmıştı.

Divan-ı Harb kararnamesinde Nemrud Mustafa bunu ve verdiği hükmü şöyle anlatıyor: Öteden beri komitecilik ruhuna binaen bazı etvar-ı nalayık ve harekât-ı serkeşaneyeye mücaseretinden dolayı bu misüllü şüpheli ve efkâr-ı safire eshabının pay-i taht-ı saltanat-ı seniyyede ibkası caiz görülmemesine mebni İdare-i Örfiye mıntıkası haricine tayinine karar verilmişti. 13 Eylül

Fakat bu karar infaz olunmadı zan ediyorum. Çünkü 15 Teşrin-i evvel tarihli gazeteler İtilaf Hürriyet Fırkası ikincil reisi Gümülcineli İsmail Bey'in sadrazamla mülakat etdiğini yazıyorlardı.

10 Ağustos'da İstanbul hükümetinin murahhasları Sevr Muahedesi'ni imza etdiler. Gazeteler bu havadisi kara çizgiler arasında neşr etdiler.

12 Ağustos'da Yunanlılar İzmir'in idaresini kâmilten ellerine aldılar. Muazzam Osmanlı İmparatorluğu yıkılıyordu. Fakat yine bu günlerde Divan-ı Harb-i Örfi Nureddin, Diyarbakırlı Kazım, Taş köprülü Hüsnü, Bursalı Baha, Behic, Seyfi Beylerin Kuvayımilliye'ye iltihaklarından dolayı gıyaben idamlarına hükm ediyor, Anadolu'dan gelen birçok fenalıkları Divan-ı Harb'e çağırıyor, Ferid Paşa orduya beyanname neşr ederek on seneden beri ordunun intizamına halel geldiğini ve bundan sonra padişaha itaat ve siyasetle iştigalden katiyen feragat tavsiye ediyordu. Vahdettin ve damad paşanın bütün düşmanlığı meşrutiyetin ilanına idi. Meşrutiyeti ilan edenlerden, 31 Mart irticağını bastırılardan hınçlarını bir türlü alamıyorlardı. Sarayın istibdadını kıranları bir türlü af edemiyorlardı.

Ferid Paşa hükümeti Sevr Muahedesi'nin memlekete yüklediği tahammül olunmaz zincirler altında da zavallı millete tahakküm etmek için irticai hareketler yapıyordu. Tashih-i Rütbe-i Askeriye Kararnamesi diye bir hükm-ü karakuşi çıkarak Harb-i Umumi'de kıdem zammı suretiyle terfi veyahud terfiyen tekaüde sevk edilmiş olan kıymetli zabitanın rütbelerini indirmeğe gayret ederken mazurin ve mütekaidin arasında elyevm hidmete elverişli olanların ordu ve donanmada görülecek lüzum üzerine hizmet-i mutavaatına naklini tecviz etmekde liyakatsiz ve bedenlen kudretsiz kimseleri ordu ve donanmaya alıyordu.

Sultan Hamid zamanının siyasi mağdurları olduğu gibi Ferid Paşa zamanında da İttihad ve Terakkinin siyasi mağdurları meydana çıkmışdı. Bunlar Ferid Paşa zamanında yüksek ve paralı memuriyetlere sokuldular. Fakat ikballeri çok sürmedi. Efendileriyle beraber yuvarlanıb gittiler.

Gazetelerde okuyordum ki Dar-ül Hükümet-i İslamiye işini genişletiyor, ahlak encümeni milletin ahlakını düzeltmek için talimat yapıyormuş. Mahallelerde ahlak heyetleri teşkili hakkında bir layiha-i nizamiye yapmış, talebe-i ulumun sivil gezmelerini ve mucib-i inham meramında bulunmalarını ve salat-ı hamseyi terk etmelerini men etmiş, mukaddes mevkiiler civarında içki satılmasının yasak edilmesine çalışıyor, müskiratın sarfeti hakkında nasihatnameler yazıyor. Bu işler çok açık gösteriyor ki Abdülhamid'in istibdadı zamanına dönmek yolundayız.

Bu sırada Yunanlılar zafer şenlikleri yapıyor ve Rum Patrikhanesi'nin bu şenliklere neden iştirak etdirilmediğini Asitane gazeteleri tenkid ediyorlardı. Rum Patrikhanesi de çok müteessir olmuşdu. Tevkifhanenin dışında serbestler âleminde bu işler olup geçerken biz bin türlü hisler, fikirler, azablar içinde idik.

[Kuvayımilliyeciler Davası]

Benim suikasd töhmetimden başka ne kabahatlerim olduğunu henüz bilmiyorum. Suikasdde hiçbir dâhilim olmadığı anlaşıldığından serbest bırakılacağımı bekliyordum. Fakat bir gün Kuvayımilliyeciler'e katılarak Divan-ı Harb'e gitdim. Fakat bu gidiş bir defayla kalmadı. Üç, dört hafta her cumartesi günü Kuvayımilliyecilik cürmüyle dedikleri Kuvayımilliyeciler'le beraber Divan-ı Harbe gitdim, geldim. İlk gidişimde benim Kuvayımilliye'nin İstanbul'daki şubelerden birisinin reisi olmakla itham etdiler. Tolcalı Süleyman'ın kâğıtları arasında bir mektub varmış. Bu mektubun arkasında, kurşun kalemle İstanbul şubelerinin isimleri ve reisleri yazılı imiş. Bu kâğıdın bir şey isbat etmeyeceği bedihi idi. Şubelerden ve riyasetden hiç haberim olmadığını söyledim: Benim istintakım bitdi. Fakat muhakemesi bitsin bitmesin hep Kuvayımilliyeciler'le beraber gidib, beraber Divan-ı Harb'e giriyor ve bir tiyatro seyrettiği muhakemeyi dinliyor, seyrediyor dinliyorduk.

Kuvayımilliyeciler çokdu. Kabahati büyük olanlar azdı. Fakat hepsi de serbest korkusuz ve azimli idiler. Şura-i Devlet sabık muavinlerinden Kenan Bey'i Divan-ı Harb'de dinliyorum. Hiç telaşsız ve alelade konuşuyorduk. Evinde 38 mavzer ve cebhane ve bombalar çıkmışdı. İngilizler ve itilafçılar böyle silah saklayanları tutuyor ve büyük cezaya çarptırıyorlardı. Eski İttihad ve Terakki Beylerbeyi Reisi Jandarma Kumandanı Remzi Bey'le birleşmiş ve Anadolu'ya silah göndermişlerdi. Bu kati olarak anlaşılıyordu. İngilizler İstanbul'daki jandarmaların fazla silahlarını topluyorlardı. Jandarma kıtalarının mevcudları çok azalmışdı. Elllerinde çok silah vardı. Remzi Bey bunların İngilizlerden saklanarak Anadolu'ya gönderilmesini istemiş ve evvela karakoldan çıkarıp emin bir yere koymak arzu etmiş ve Kenan Bey'in bahçesine gömmüşlerdi. Herhalde mesele böyle olmuşdu. Kenan Bey kendi bahçesinden ve odanın döşemeleri altından çıkan silahları inkâra imkân göremiyor ve Nasrettin Hoca gibi şaşkınlık da gösteremiyor, fakat şöyle anlatıyordu: ben Beylerbeyi İttihad ve Terakki reisi idim. Hükümetin

ittihadçılara karşı dürüst hareket ettiklerini görüyordum. Bir arkadaşım da bana tevkif edilmek üzere arandığımı söyledi. Ben de Beykoz'a, Dereseki'ye gittim. Orada bir arkadaşımın yanında oturdum. Sonra artık bu zatı fazla taciz ettiğimi görerek Erenköy'üne geçtim. Benim Beykoz tarafında bulunduğum esnada jandarma kumandanı Remzi de eve gelmiş. Zaten ekseriya bize gelirdi. Annem de kendisini tanyordu. Eve bazı eşya getireceğini ve bu işde benim de muvafakatim olduğunu söylemiş. Annem böyle saklı eşyanın kendi başına bir felaket getireceğinden korktuğunu söylemiş. Remzi Bey birkaç gün sonra gelib bunları alacağını vaad etmiş ve silahlar bu suretle bizim bahçeye ve eve girmiştir. Ben Beykoz'dan Erenköy'üne giderken eve uğradım. Bu haberleri aldım. Fakat bir şey yapmağa imkân yoktu. Sonra beni tevkif etdiler. Nemrud Mustafa köpürüyordu. Hain seni asacağım, doğrusunu söyle, diyordu. Kenan Bey sakin ve biraz da mütesebbim: hakikat budur. Benim silahlardan haberim yoktur. Kuvayımilliyeye ile alakadar değilim. Eğer bir korkum olsa idi Dereseki'den Kuvayımilliyecilere iltihak etmek birkaç saatlik mesele idi, diyordu. Kürd Mustafa bu, Kenan Bey'e büyük ve fena bir ceza vereceği muhakkaktı. Fakat hüsn-ü niyet sahibi bir muhbir silah saklayan bir muhbirin Türk Divan-ı Harbi'nde olduğunu itilaf mahfillerine haber vermişti.

[Doktorların Kuvayımilliyeye Destekleri]

İngiliz polisi, Kenan Bey'i aldı, götürdü. Sonradan işitdim ki zaten zayıf olan Kenan Bey İngiliz tevkifhanesinde hastalanarak Haydarpaşa Hastahanesi'ne götürülmüş ve orası da sıhhatine faydeli olmadığından Kenan Bey doktorlar tarafından taburcu edilmeden ve tebdil-i hava tezkeresi almadan Anadolu seyahatini muvafık görmüş ve öylece yapmıştır. Doktorlarımızın böyle ağır cürmlerle maznun iken hastahanelere gönderilen vatandaşları kaçırmak kendilerini felakete atmak fedakârlığını gösterdikleri vaka bir dane değildir. Gümüşsuyu ve Haydarpaşa hastahaneleri doktor ve hasta bakıcıları da Kürd Mustafa'nın karşısına dikildiler. Fakat onlar yaptıkları vatan vazifesinin doğuracağı neticeleri biliyor ve bekliyorlardı. Doktor Talat Bey bu fedakârlığının mukabili olarak atıldığı tevkifhanede günlerini şikâyetsiz ve kedersiz geçirdi. Kendisi biraz sıkılmıştı. Fakat bir vatandaşın hayatı kurtulmuştu.

[Sayfa 77 ve 78 bulunmamakta, o sebeple sayfa 79'dan devam ediyor.]

[Hamdi Bey'in Yargılanması]

Kıymetli ve fedakâr kumandanlarımızdır.

Kürd s[?][?] bunları hep bey ve paşa diyerek söyleyerek bunların rütbelerinin refine ve idamlarına İrade-i Seniyye çıktığını bilmiyor musun?

Hamdi_ Biliyorum işitdim. Fakat o iradeye ancak siz itaatle mükellefsiniz. Çünkü onun hizmetindesiniz. Ben mütekaidim. Milletın bir ferdiyim. Ben irade falan dinlemem. Yalnız vicdanımın dediğini yaparım.

Hamdi Bey'in muhakemesi böyle sınırlı bir hava içinde geçti. Kürd Mustafa kırbaç gibi suratına inen cevaplara rağmen avını yakalamış olmak, söyletmiş olmak hazzıyla kendini tutuyor, mutedil davranmağa çalışıyor, gülümsüyordu. Bundan sonraki gidişimizde Hamdi Bey de benim gibi sanık sırasına geçti. Başkalarının ifadelerini dinliyorduk. Böyle toplu isticvab arkadaşlarımıza kalp kuvveti veriyordu. Hiç birisi tenezzül, tazallüm etmeyerek konuşuyordu. Zaten ekserisi zabıt olan maznunlardan başka türlü hareket etmesini de öğrenmemişlerdi. Sabık sırasında bulunmak Hamdi Bey'in gücüne gidiyordu. Bir gün böyle isticvab dinlemiş idik. Muhakeme bitdi. Tevkifhaneye dönmek üzere Divan-ı Harb'in odasından çıkacaktık. Hamdi Bey, Kürd Mustafa'ya dedi ki; paşam görüyorum ki bana soracak başka bir şey yok. Benim tevkifimin devamına mucib bir cürmüm de olmadığı mahkemem neticesinde anlaşıldı. Artık müsaade edin de buradan evime gideyim. Kürd Mustafa da kızmadı, dedi ki: haydi şimdi tevkifhaneye git, cürmün olup olmadığını sonra öğrenirsin. Hamdi Bey hiddetlendi, tevkifinin haksız ve manasız olduğunu iddiaya başladı. Hepimiz Hamdi Bey'i çekdik. Haydi, canım sen de! Bunlara haktan mantıktan bahsedilir mi? Haydi gidelim, diyerek Hamdi Bey'i aldık yürüdük. Divan-ı Harb heyeti sessiz bizi seyrediyordu. Belki de içlerinden bize hak veriyorlardı. Kürd Mustafa'nın ve Divan-ı Harbi'nin husumetlerinden birisi de hiç kimseyi bırakmamış ve her gelen her gelene bir kabahat bulub takması idi. Bir suç bulamayıp tahliye etdiklerini de gayri mevkuf muhakemesine devam olunmak kaydına bağlıyordu. Divan-ı Harb'e sami olarak gitdiğimiz bir gün, Yüzbaşı Selahattin Bey (böyle hatırımda kalmış) isminde bir zabıt isticvab olunuyordu. Kuzguncuk İtfaiye Yüzbaşısı Selahattin Bey aranıyormuş. Bu Selahattin Bey'in Büyükdere itfaiyesi yüzbaşısı olduğunu ve

babasının isminin tarih-i tevellüdünün diğler arananla mutabakat etmediğı isticvab neticesinde anlaşıldı. Biz sahihen bu zabitin hemen tahliye olunacağını ve kendisinden özür dileneceğini zan ediyorduk. Fakat Kürd Mustafa öyle yapmadı, dedi ki; senin aranan zabıt olmadığı anlaşılıyor, fakat sen mektebden çıktığından bu güne kadar olan memuriyetleri ve yerleri anlat bakalım. Zabıt anlatdı, evvela Rumeli'ye nasilah, İkinci Sınıf Redif Taburu'na verilmiş, bir müddet orada kalmış, sonra Manastıra gelmiş, Nizamiye'ye nakl olunmuş, takib-i eşkıyaya koşmuş, velhasıl Rumeli'ndeki bütün zabitlerin çektiğı hayati, gördüğü vakaları görmüş geçirmiş, terfi etmiş ve Harb-i Umumi'de kıtasıyla beraber Musul'a gitmiş, buraya gelince Kürd Mustafa hikâyeyi durdurdu, soruyordu: Söyle bakalım Musul'da Ermenileri nasıl öldürdünüz? Zabıt ciddi ve samimi olarak hayrete düşdü. Biz Musul'da Ermeni görmedik ve öldürmedik diyordu. Fakat Kürd Mustafa memnundu. Cürmlerin en büyüğünü bulmuş, mücrimi yakalamışdı. Artık hiç laf dinlemiyordu. Tekâtil ve tehcirden maznunen, tevkifhaneye iade, işte Kürd Mustafa böyle yokdan cürm icad eden hâkimlerdendi. Çok sevdiğimiz arkadaşlarımızdan birisi de İbrahim Fevzi Bey'di. İbrahim Bey binbaşılıktan mütekaiddi. Musul mebusluğu yapmışdı. İyi yetişmiş bir insan vasfından başka kendisini tarif edecek ifade bulamıyorum. İyi yazar, iyi okur, mükemmel laf söyler, sesi güzel, şarkı söyler, Kur-an okur, hayata gülmeyi öğrenmiş, hepimizi teselli eder, servetle katiyen alakasızdı.

En gamlı zamanlarımızda, en yaşlı vaktimizde, ümitsizlik anlarımızda İbrahim'in güzel sesini işitirdik. Halimize en uygun ayetlerle hepimizi teselli eder, kederlerimizi dağıtırdı. Tevkifhanenin havasına ağırlıklar, kesâfetler, karanlıklar çöktüğü vakit İbrahim'in şuh, hovarda, ince bir hikâyesi herkesi ferahlandırır, güldürür ve oyalardı. İbrahim Bey, bu hikâyeleri başkalarından da dinler, birer deftere yazardı. Sonra defterler doldu, dördü, beşi buldu. Basılmak imkânı olsa idi Türkiye'de satış rekorunu kıracağına eminim. Kim bilir İbrahim onları nereye koydu?

İbrahim'le Kürd Mustafa eskiden tanışmış, galiba biraz da hemşehri idiler. Fakat Nemrud Mustafa ne kadar Kürdse İbrahim o kadar Türk idi. Nemrud Mustafa ne kadar melun ise İbrahim o kadar masum idi. İbrahim hiç isticvab olunmadan aylarca bekledi. Muhakemesinin yapılması için yaptığı müracaatların

hiçbiri faide vermedi. Kürd Mustafa evvela azab etmek zevkini tadacaktı. İbrahim, Kürd Mustafa yanında vazifede bulunmuşdu. Onun için kendisini ailesini tamamıyla biliyordu. Harb-i umumide bir müfreze kumandanı olarak Tebriz'e kadar gitmiş ve Tebriz'i işgal etmişti. Fakat asıl kuvvetlerimizden çok ileri atılan bu müfreze Rusların büyük kuvvetine karşı Tebriz'i bırakarak cenuba çekilmişdi. İran'daki harekât esnasında ordumuz aleyhinde Ruslara casusluk yapan bazı İranlılar idam etmişti. Kürd Mustafa İran'da ve İran tebaasına karşı yapılmış olan muameleleri kendi Divan-ı Harb'inde muhakemeye kalkışmışdı. İbrahim Bey'i (17) deve yükü mücevherat aldığından, İranlıları katl ve tehcir ettiği için dolayı tevkif etmişti. Güya bir İranlı İbrahim Bey'in ifalinden davacı imiş. Hepsi yalan. Maksud İbrahim Bey'e fenalık yapmak, ondan intikam almaktı. İbrahim Bey küçük rütbeli olmasına rağmen daima Kürd Mustafa ile eğlenmiş, onu hicvetmiş, gazetelerde yazdığı makalelerde alçak mahiyetini teşhir etmişti. Kürd Mustafa şimdi bunların intikamını alıyordu. İbrahim'i kızdırmak, kıvrandırmak, onun her ızdırabından katre katre intikam içmek için onu hiç mahkemeye çağırılmıyordu. İbrahim Bey de benim gibi maişet vasıtası yokluğu içinde olduğundan ailesinin ızdırabıyla üzülyordu. Yoksa Kürd Mustafa'nın zulümlerine istihza ile muamele edecek kudretde idi. Nihayet İbrahim Bey'i çağırdılar. İbrahim gazaya hazırlanarak gitdi. Evvela Kürd Mustafa'nın reisliğini reddetmiş ve kendisi hakkında gazetelerde neşriyat yapmış olduğundan bitaraf bir hâkim karşısında bulunmadığını söylemiştir. Sükûtlü geçen isticvablardan sonra yine intizar devreleri başlıyordu. İbrahim sıkılıyor ve sinirleniyordu. Fırtına yakındı. Yine bir gün Divan-ı Harb'e gitdi. Kürd Mustafa her neden ise İbrahim Bey'den şüphelenmiş ve Divan-ı Harb odasına girmeden evvel üzerini arattırılmışdır. İbrahim Bey'in hiddeti bununla hadd-i nihayeye varmışdır. Hâkimlerinin karşısına çıktığı vakit itidalini gayb etmiş ve Kürd Mustafa'ya yüzüne karşı bütün alçaklıklarını, haysiyetsizliklerini, soysuzluklarını ve bütün hıyanetlerini en ağır en açık kelimeler hiç çekinmeden düşünmeden bağırılmışdır. Kürd Mustafa da cevap vermeğe kalkışmış her ikisi adeta kavgaya başlamışdır. Kürd Mustafa İbrahim'e dışarı çıkmasını emretmiş ve İbrahim de kendisinin buradan defolub gitmesini istemiş ve nihayet Divan-ı Harb azaları araya girecek kadar kavga büyümüş ve neticede İbrahim değil Kürd Mustafa başka odaya götürülmüşdür. Receb Paşa bu iki hasmın hiddeti geçtikden sonra tekrar

buluşdurmuş ve barıştırmağa çalışmışdır. Maznun ile hâkimin çarpışması ve azaların bunları barıştırmağa kalkışması adalet tarihinde tek bir vakadır zan ederim. Fakat İbrahim, Kürd Mustafa'dan üstün çıkmışdır. Şimdi İbrahim söylediklerinin zapta geçmesini bütün bu fezaihın mürtekibi olan Divan-ı Harb reisinin çekilmesini istiyordu. Azaların müdahalesi üzerine bugünkü vakanın kaydolunmamasına İbrahim razı olmuşdu. Kürd

Mustafa da yakında kendisini tahliye edeceğine söz vermişti. İbrahim Bey bana bunları anlattığı vakit Kürd'ün sözünü tutmayacağını söylemişdim. Dediğim çıktı. Daha hayli zaman İbrahim'le arkadaşlığımız devam etdi.

[Falih Rıfki Bey]

Falih Rıfki Bey tevkifhanenin ajanı ve siyasi müşaviri idi. Gelib giden gazeteci arkadaşları vasıtasıyla aldığı haberlerle bizi tenvir ederdi. Bizi alakadar eden havadisler, Ferid Paşa'nın ne zaman sükût edeceği, Kuvayımilliyeye'nin ne vakit İstanbul'a geleceği idi.

Necmettin Sadık, gazeteci arkadaşını ekseriya yoklamağa gelirdi. Falih Rıfki Bey her gün Akşam gazetesine makaleler yetiştirirdi. Bunun manasını bir türlü keşfedemedim, Falih Rıfki Bey'in elinde bir Fransızca roman daima bulunurdu. Bu roman ne büyük ansiklopedi imiş şaşdım. Bir gün sabredemedim, sordum. Bu makaleleri nereden çıkarıyorsun? dedim. İşte bu kitabdan dedi. Kitab okurken mevzular doğuyor, Falih bunları hemen kâğıt üzerine sülüs ediyordu. Falih Rıfki Bey bize hayli zaman arkadaşlık etdikden sonra muhakemesine gayrimevkuf devam edilmek üzere çıktı. Çok hatırladığım arkadaşlarımızdan Süreyya Bey vardı. Çok kibar, nazik, genç ve sıhhatçe nazik olan bu zat, Vahdettin ve hükümetine muvafık gelecek telinlerini, tahkirleri havi bir beyanname yazmış. Bunu matbaada, İstanbul'da dağıtdıktan sonra Anadolu'ya geçecekdi. Fakat daha beyanname basılırken müretteplerden birisi gitmiş haber vermiş. Süreyya Bey de yakalanmış. Süreyya Bey Anadolu'ya gitmek için bir gazete muhabirliği vesikası almış her şeyini hazırlamışdı. Matbaada yapılan hıyanet olmasa tertibat muvafık olacaktı. Süreyya Bey'in müdafaası pek zordu. Bazı kulblar bulmak istiyordu ama mantıklı değildi. Padişah aleyhindeki bu beyanname neşr olmuş olsa idi mucib-i ceza olurdu. Fakat henüz tabbı bile bitmemiş olduğundan padişah aleyhinde neşriyat

sayılamazdı. Fakat Kürd Mustafa, Süreyya Bey'e samimi dost görünüyör, onu itirafa sevk etmeğe uğraşıyordu. Süreyya Bey'in işi de uzayıb gidiyordu.

[Yeni Tevkifhane]

Habshane-i Umumiyye, bitişik tevkifhaneden mevkıflar şimdi yanmış bulunan adliye binasına muttasıl cinayet tevkifhanesine naklolundular. Nazırlık, kumandanlık etmiş beyler ve paşaların elleri kelepçeli eşyaları omuzlarına yüklenmiş hırsız, yankesici ve dolandırıcı gibi mücrimleri takiben süngülü neferler arasında, ikişer ikişer yaya olarak geçişi ve gidişi pek feci idi. Hükümet bunu mahsus yaptırıyor ve bunları halk nazarında güya teşhir ediyordu. Fakat halkın tevcihi bu süngülüler arasında geçenlere idi.

Yeni tevkifhane güzeldi. Fakat daha su ve tenvirat yok, kapı ve pencerelerin parmaklıkları daha yapılmamış, mevkıflar gelmeden evvel bir tertibat da yapılmamış. Büyük bir koridorun etrafında makud odalar vardı. Bu katın kâmilen siyasi mevkıflara verilmesi fazla oluyordu. Koridorun ortasına kalas tahtalarından bir bölme yapıldı. Bir kapı açıldı. Bu suretle taksimat yapıldı. Fakat bunlar yapılib bitinceye kadar mevkıfların hepsi bir odaya kapatılmışdı. Mevkıflara rütbe ve mevkilerine göre odalar verildi.

[Paşalar Koğuşu]

Paşalarla bir iki diğör zat bir odaya konuldular. Burasına Paşalar Koğuşu adını koyduk. Galib, Pertev, Şevket Turgut paşalar buraya geldiler. Ayandan Hüsnü Paşa pek hayvanca muamelelere uğrayarak getirilmişdi. İki zabıt ellerinde revolverlerle odasına girmiş bir ayan azasına bir ihtiyar kumandana layık olmayacak tarzda alıb getirmişler ve tevkifhanede alt katdaki münferid localardan birisine atmışlardı. Ertesi gün ailesinin müracaatı üzerine bir oda verildi. Hareket ordusunun Selanik'den gelen fırkasının kumandanı olması dolayısıyla böyle vahşiyane muamelelere maruz kalıyordu. Pertev Paşa'nın misafirliği az sürdü. Yıldız yağması diye ortaya atılan ve hiçbir esası olmayan töhmetin maznunları iddia olunan vakadan şimdiye kadar (12) sene geçmiş olub mürur-u zaman bulunduğunu birçok defalar Aff-ı Umumiler ilan edilmiş olduğu cihetle bu davanın Divan-ı Harb'de görülmesi kanunsuz olduğunu izah eder suretde yazdıkları istidaları divan-ı harbe verdiler. Muhtelif makamlara gönderdiler. Yalnız Şevket

Turgut Paşa bunu izah etmedi. Şevket Turgut Paşa da Hüsnü Paşa'nın odasına geçti. Orada başında bir çıban çıktı, büyüdü, yayıldı. Gümüşsuyu Hastahanesi'ne nakl olundu. Eylülün dördünde Yıldız Meselesi mevkufları Divan-ı Harb'e çağrıldılar. Dışarıdan kırk elli Kürd de şahid getirilmişdi. İsticvabların hedefi hareket ordusunun kumandanları ve Abdülhamid hall kararını tebliğ edenler, velhasıl padişah indirmekde müdahili olanlar idi. Kürd Mustafa bir nevi Midhat Paşa mahkemesi kurmuşdu. Sağ olsa idi Mahmud Şevket Paşa da en başda bulunacaktı. O gece geç vakte kadar muhakeme devam etmişdi ve bitmişdi. Ertesi günü herkesin müdafaa namesini yazıp vermesi tebliğ olundu. Eylülün beşinci akşamı saat dokuzda Divan-ı Harb'e gitdik. Muhakemeye geceleyin de devam edildi. Kürd Mustafa bir fırkaya mensub olup olmadığını soruyordu. Büyük rütbeli adamların hakikati inkâr etmesi biraz ağır oluyor. Arkadaşlarımızdan birisi İttihad ve Terakkiye mensub olmadığını söyledi. Fakat Kürd Mustafa'yı kendi acziyle eğlendirmekden başka bir faydası yokdu. Çünkü fırkaya intisabını isbat ve itirafa hacet yokdu, sabitdi, herkes biliyordu, galiba Ferid Paşa da Kürd Mustafa'ya kim idaremiş olmuştuk ki (2) Eylül 1336 da İdare-i Örfiye Kararnamesi'nin tatbikatı hakkında yeni bir karar çıkarmışdı. Buna göre askerler de miralaydan müşire ameleden meremmet payelerinden kazaskerlere mülkiyede müdirandan nazır-ı kirama kadar lahak ve sabık memurların Divan-ı Harb'de hal-i serbestide isticvab olmuş tevkifi icab edenlerin idare-i askeriye reisi olan harbiye Nazırı tarafından sadarete işarıyla iradesinin alınması, vükelalık hidmetinde bulunmuş olan zevatla vüzera, müşir, ferik ve liva paşaların tahriren cevap vermekde muhtar bulunmaları icab ediyordu. Böylece Galib Paşa'ya bazı sualler soruldu. Galib Paşa yukarıdaki kararnameye istinaden cevapları tahriren vereceğini söyledi. Kürd Mustafa bunu reddetdi. Bu sizin için değildir dedi, Galib Paşa da şifahen cevap vermeyeceğini söyledi. Mustafa Paşa dedi ki; cevabı isterseniz veriniz isterseniz vermeyiniz. Ben kararımı verdim fezleke bile hazırlanmıştır. Ben sizi mahza formalite olarak çağırdım. Buna karşı akıl ve mantık sahiplerinin hiç diyeceği olamazdı. Biz de öyle yaptık, çıktık. Bizim maksadımız muhakememizi uzatmaktı. Çünkü bu hükümetin yakında düşeceğini bekliyorduk. Eğer bu hükümet düşmeden evvel Kürd Mustafa mahkûm eder ve bu karar da tasdik olunursa sonradan Ferid Paşa defolub gitdikden sonra muhakemenin iadesi tekrar muhakeme icrası zor olacaktı. Fakat bir karar

verilmeden damadı ve Kürdü başımızdan def olursa yeni gelecek Divan-ı Harb'in bir ictima-i serbestimizi temin ederdi. Hasan Rıza Paşa da daima derdi ki evvela postu emniyetde bulundurmalı, siyasi hükümetler daima tebdile mahkûmdur, fakat sağ kalmak şartıyla. Binaenaleyh Nemrud'un bir karar vermemesini istiyorduk. Bir celsede muhakemenin hitam bulmasının ve ertesi gece mahkûmiyet mazbatasının evvelden hazırlanmış olmasının itirafının ne elim bir haksızlığa maruz bulunduğumuzu gösterdiğini lüzumlu gördüğümüz yerlere yazdık. Hep aldığımız haberler bütün makamatın bize hak verdiğini gösteriyordu. Fakat bunu ifade etmek kimsenin haddi değildi. Çünkü Kürd Mustafa onu da derhal alıp bizim yanımıza atabilecek kudretinde idi.

[Tevkifhane Müdürü Yesi Efendi'nin Uygulamaları]

Bizim tevkifhane müdürü Yesi Efendi'yle oğlunun üzerini ıslattığından dolayı belediyenin sokak sulama hortumunu tutan memurunu tevkifhaneye atmış ve belediyeden kurtarmağa gelenleri de içeri atmakla tehdit ederek kaçırmıştı. Tevkifhane müdürü böyle yaparsa Kürd neler yapmazdı. Yıldız Muhakemesi'nin kararı, teşrinievvelin birinci günü gazetelerde neşr olundu. Ben İkdam Gazetesi okuyordum. Bu mahkûmiyet, o gazetenin iki büyük sahifesini işgal ediyordu.

[31 Mart Faciası ve Hareket Ordusu]

Gazetenin bu mesele hakkındaki hülasası şöyle yazılmıştı: İrtica mahiyetinde götürülen 31 Mart faciasının mahiyet-i esasisi hakan-ı mağfur Abdülhamid Han Sani'yi Hareket Ordusu'nun tasallutundan muhafaza için Rus sefirinin bir müracaatı eşkiyadan Sandaski ile Paniça ve Hareket Ordusu'nun mühim bir kısmını teşkil eden keçe külahlılar, Karasu Efendi'nin de dâhil olduğu bir heyetin hal-i kıratı tebliği hakan-ı mağfur Selanik'e nasıl sevk edildi.

Yalnız bu hülasa okunursa maksadın ne olduğu derhal anlaşılıyor. İki sayfalık kararnamede Sultan Hamid ahiren evliya mertebesine çıkarılmış, Hareket Ordusu ise yağmager, gasıb, asi ve ekserisi keçe külahlı bir kalabalık olarak tasvir edilmiştir. Kararname neticede Hüsnü, Şevket Turgut, Galib, Hasan Rıza, Hasan İzzet, Selahaddin Adil, Enver, Cavid'i ön ayak olarak onar sene, diğerlerini de üçer sene kalebendliğe mahkûm ediyordu. Fakat suikasd meselesinde olduğu gibi burada

da bana bir ceza verilmemişti. Bana verilecek karar (Divan-ı Harbice maznun bulduğu ceraim-i sairesinin muhakematının hitamına) bırakılmıştı.

[Aziz Bey'in Suç Listesi]

Akrabamdan zengin bir zat beni kefalet takdimi ile kurtarmak için Kürd Mustafa'ya müracaat ve mühim bir kefalet vermek teklif etmişti. Kürd Mustafa bunu reddetmiş ve demiştir ki; (ne kadar para versen bırakmam ben onu asacağım) suikasd meselesinde bir karar vermediği gibi burada da kararı diğer cürmlerin muhakemesinin bitmesine bırakmıştı. Bunlar hep biriktiriliyor, top yekûn bir idam cezası verilmek için hazırlık yapılıyordu. Benim de cürmüm bir tane değil ki. Yıldız meselesi bitdi. Bundan sonra Kuvayimilliyecilik cürmü için Divan-ı Harb'e devam ediyordum. Muhakemelerin birindeki hususi konuşmalarda Kürd Mustafa bana demişti ki: be canım sen de her işin içinden çıkıyorsun, her meseleye karışmışsın, ben ne yapayım?

Hakikaten de öyle idi. Vaziyetim beni hep bu işlere karıştırmıştı. Ben de faal bir rol almışdım. Bunun netayicini çekmek çok tabii idi. Mevkuflar böyle sıkıntılar çekerken Ferid Paşa da iyi vaziyette değildi. Sulh imzalanmış idi. Fakat Anadolu'ya bunu kabul ettirmek imkânsızdı. Bir taraftan yeni sulh vaziyetine göre teşkilat yapmak için hazırlıklar oluyor, komisyonlar kurulub yerlerine gidemeyecek valiler, kaymakamlar tayin ediliyor, harcırahlar veriliyor, geri alınıyor, maaş verebilmek için depolardaki eşyalar satılıyor yahud alındığı fiyatla aynen maaş yerine veriliyor, tashih-i rütbe kararnamesi tatbik olunarak istihkaka kazanılan rütbeler indiriliyordu. Gazeteler mestureden para alanların listesini neşrediyorlardı. Fakat birdenbire durdu. Sıra padişahın aldığı paralara gelmişti. Damadın Ferid'in ve Hürriyet ve İtilaf'ın işlerinde bir değişiklik bir karışıklık var ama anlayamıyorum. Hükümet Kürd Teali Cemiyeti'ni eylülün ortalarında kapattı. Posta, telgraf, rüsumat müdür-i umumileri Ferid Paşa'nın ve firkanın adamları iken azl oldular. Şeyhülislam efendi (Mustafa Sabri) istifa etmiş, yerine Nuri Efendi 28 Eylül'de şeyhülislam olmuş. Bunlar bize göre çok meraklı havadislerdir. Kabine sallanıyor. Fakat Kürd Mustafa fütursuz. O Türk'e karşı yapmağı kararlaştırdığı hıyanet projesini tatbik etmekte çok inatçı. Ermeni muhacirlerini Türklere karşı şehadet etmeğe davetnameleri sık sık gazetelerde çıkıyor, sütun sütun isimleri yazılı zabitleri gıyaben idamlara mahkûm ediyor, huzuruna çağırıyor idam, habs

hükümleri tevkif kararları arka arkaya çıkıyordu. Fakat İstanbul'daki siyasi Ermeni fırkaları gibi bir Ermenistan kurmak için alenen beyanname neşr ederek bütün Ermenileri, Ermenistan istikramına çağırıldıklarını kimse görmüyordu. Muvafık gazeteler bile Anadolu hakkında fena yazılar yazıyorlar, Kuvayımilliyeciler arasında ihtilaf, itiatlılık olduğunu falan yahud falan yerlerin isyan ettiğini, Mustafa Kemal Paşa'nın kuvvetini dağıldığını vesair manevî kuvvetleri kıracak yeis verecek havadisler yazıyorlardı. Filhakika bunları sansür yazdırıyordu. Fakat Anadolu havadisleri de sıklaşıyordu. Bunların içinde iyi havadis kaçakçılığı yapılıyordu.

[Damat Ferit Hükümeti'nin Sonu ve Venizelos]

Ferid Paşa'nın son günlerinde yaptığı işler, Avni Paşa'ya yaver-i ekremlik, merkez kumandanı emniyetiyle paşalık verilmesi olmuştu. Fakat bunların hiç birisi beni aşağıdaki havadis kadar müteessir ve mahçub etmedi. 1 Teşrinievvel 1336_ Mahmud Şevket Paşa'nın katlinden dolayı idam edilen Muhib Bey'in validesi Emine Mürüvvet Hanım'a Mülkiye Tekaüd Sandığı'ndan, muhassas 536 guruşdan maada Hizmet-i Vataniye tertibinden (500) guruş tahsis olunmuştur.

Bu esnada harici işler şöyle idi. Bizim peymanlı düşmanımız Venizelos'a suikasd yapılarak bir vatanperver Yunanlının buna iki kurşun yapışdırdığını, 14 Ağustos gazeteleri yazmışlardı. Venizelos ölmemişti. Artık İstanbul Rumları keder kuyusunun en derinine ve karanlığına daldılar. Patrik efendi adeta kederinden ölecekti. Hemen Rumlar kiliselere koşdular, sağlaşmasına dua etdiler. Yunanlılar 11 Temmuz'da Bursa ve Bandırma'yı, 22 Temmuz'da Marmara Ereğlisi, Tekirdağ'ı, 27'de Edirne'yi, 29'da Uşak'ı işgal etmişlerdi.

Şeyhülislamla Maliye Nazırı'nın değişmesiyle başlayan kabine çöküntüsü artık 18 Teşrinievvelde tamam oldu. Ferid Paşa ahval-i sıhyyesinden bahsederek istifa etdi. Fakat Ferid Paşa ölse yine çekilmezdi. İşitdiğime göre kendisinin artık musalahayı tatbik kadir olamayacağı ve Kuvayımilliye'ye laf anlatamayacağı ve onların kendisiyle anlaşamayacağı İngilizlerce takdir olunarak padişaha bunun değiştirilmesi emr olunmuş, padişah da bu sevgili sadrazamı istifaya mecbur etmişti.

Tevfik Paşa saraya gidib geliyor. Kabinneyi o kuracakmış diye gazeteler yazdılar.

[Ali Kemal'in Divan-ı Harp Yorumu ve Nemrud Mustafa'ya Tepkiler]

21 teşrinievvel tarihli Peyam-ı Sabah'da Ali Kemal yine bir hükümet isteriz ki adaleti vasıta-ı ağraz edinmesin, Divan-ı Harb gibi fevkalade mahkemeleri böyle işlere daha ziyade yararlığı için suistimal etmesin. İki seneden beri Divan-ı Harb'e vermediğimiz kaldı mı? Mülkiye devr-i fezahatın maruf mesullerinden ve mütehasımlarından gıyaben mahkûm edileni oldu. Fakat elimize geçenleri hükümetden sual olunmaz, peyapey tahliye etmekden bir lahza geri kalmadan ancak Şevket Turgut Paşa gibi iki devrin gadırına uğramış biçarelere celladımızı gösterebildik) [Parantez açılma işareti yok] diyordu. Demek oluyor ki Nemrud Mustafa'nın yaptığı zulmleri az görüyordu. Nemrud Mustafa'nın bu itham çok gücüne gitmiş. Divan-ı Harb'in bir kararnamesiyle 21 Teşrinievvelde bir cevap neşretmişti. Ali Kemal'in neşriyatı, Divan-ı Harb'in haysiyetine taarruz etmiş. Kimi tutmuş da bırakmış. Ferid Paşa zamanında ne gibi gazezlere alet olmuş, Yıldız Sarayı'nı muhasara ve yağmaya cüret etmiş olan keçe külahlı gönüllü ve devşirme nizamiyelerin yağmaları zamanında yalnız ahvale bakıp kalmış olan Şevket Turgut Paşa'nın biçareliği ne gibi delail ve vesaika-i mesned olduğunu soruyor. Hakikaten tuttuğu insanları bırakıyor demek, Nemrud Mustafa'ya büyük iftira idi. Kimseyi bırakdığı yokdu. En ufak kabahati olanları bile hala tevkifhane köşelerinde süründürüyordu. Daha ne yapsın? Bunda Ali Kemal haksızdı. Fakat Divan-ı Harb'in gazezlere vasıta olmasında Ali Kemal haklı idi. Nemrud Mustafa, Esad Paşa'nın reisliği zamanında, yani 25 Ağustos'dan 10 Nisan 336'ya kadar men-i muhakemelerine karar verilenleri yazıyor ve bu kararları tenkid ediyor, bununla hem Ali Kemal cevap vermiş oluyor, hem de Tevfik indirdiği eski reis Esad Paşa'yı itham ediyordu.

[Damat Ferit ve İngilizler]

21 teşrinievvelde Tevfik Paşa kabineyi teşkil etdi. Sadr-ı esbak İzzet Paşa Dâhiliye, Salih Paşa Bahriye, Ziya Paşa Harbiye Nazırı oldular. Üzerimizdeki kâbus kalkdı. Damad Ferid belası, çok mevki-i harisi idi. Muhil-i mevki iktidarı elinden bırakmamak için her şeyi yaptı. Her çareye başvurdu. Herkesi aldatdı. Her

tarafı kandırmağa çalışdı. Efendisini bile aldatdı, oyaladı. Padişah da zaten damaddan az ahmak değildi. Bunlar oyunlarında devam edebilirlerdi. Fakat Avrupalılar Türkiye vazifesini sarıh bir halde görmek istiyorlardı. Kuvayımilliye reislerinin bu adamla anlaşması ihtimali yokdu. Binaenaleyh bunun ortadan çekilmesi lazım görülüyordu.

Fakat Ferid Paşa dört elle sarıldığı krallık sandalyesi[-ni eklenmeli] bırakmak istemiyor, Kuvayımilliye'yi yok edeceğini, ortalığı süt limanlık yapacağını vaad ederek dolaşıyordu. İtilaf devletleri mümessilleri, kukla padişaha, veziriazamın gıyabında müracaat ederek bu sersemi def etmesini söylemişler. Bunu birkaç defa tekrar etmişler. Nihayet o da bunların zoruna dayanamayarak sevgili sadrazamı değiştirmişdi. Ferid Paşa istifasını verdiği gün, vükeladan hiç birisinin meseleden haberi yokmuş. Damad Paşa zaten hiç birisi için vükela denilen mankenlerle konuşmazmış.

Padişahla Damad Ferid, Osmanlı hanedanının tam eski kanaat ve zihniyetinde, çok eski zamanlarda yaşamakta idiler. Osmanlı İmparatorluğu, padişahların babalarından miras kalmış arazi ve çiftlikler ve ahali de onların esirleri çiftçileri idi. Bu kanaatden başka onlar da hiçbir bilgi hiçbir düşünce yokdu. Avrupalıların memlekete urdukları dehşetli darbeyi bunlar duymuyordu. Ferid, Vahdettin, Nemrud Mustafa, merkez kumandanı. Bunlar hükümetin heyet-i idaresi idiler. Nemrud Mustafa hükm veriyor, damad tasdik ediyor, hünkâr imzalıyor ve merkez kumandanı icra ediyordu. Zaten istibdadı yürütmek için de başka şeylere hacet yokdu.

Zulm, işkence, idam, irtişa, irtikab, evleri yağma, namusa taarruz Ferid Paşa idaresinin şiarı olmuşdu. Suikasdler numara sırasıyla birinci suikasd, ikinci suikasd, üçüncü... Sayılmağa başlanmışdı. Hâlbuki hepsi müretteb ve esassız idiler. Biçarelerin evlerini evvela soyuyorlar, (koltukçu Fuad ve Refik Bey gibi) sonra suikasdci diye tutuyorlar ve sonra da para alıp bırakıyorlar. [(Ali Rıza, Niyazi, Fuad) gibi] Bu işgüzar memurlar, padişahı ve sadrazamı bir felaketden kurtardıkları için tahsisat-ı mestureden de mükâfat alıyorlardı. Bu felaketli makinenin işlemedeki unsurlar adliye müsteşarı Said Molla, polis müdürü Tahsin, müdür muavini Kemal, merkez kumandanlığından mülazım Rıfkı, Adil vesair yüzlerce haşerat idi. Artık adliye madliye yokdu. İdare-i Örfiyye vardı. Ayan ve mebusan kalmamış, meclisler

dağıtılmışdı. Gazeteler daima ağzına sansür geldi, vurulmuş bütün İstanbul halkı haşeratin keyfine oyuncak olmuşdu. Bunlardan başka itilaf hükümetlerinin muhtelif unsurları ve Rum, Ermeni, Yahudi vatandaşlar hepsi birden İstanbul halkının başına üşüşmüşler, onu yolmağa, hırpalamağa, didiklemeğe, sarsmağa öldürmeğe uğraşıyorlardı. Bu soyguncuların hiç birisi de ötekini yağmadan, zulmden men etmeğe kalkışmıyor, her biri azami arzusunu istihsalden başka bir şey düşünmüyordu.

Tevfik Paşa kabinesi, 26 Teşrin-i evvelde programını neşr etdi. Hükümet-i hazır, gayri kanuni harekât ve suistimallere meydan bırakmayacak hukuk Masumiyet-i şahsiyeye riayet edecek, atide sansürün kaldırılmasına çalışacak, Sevr Muahedesi'ni tatbik edilmek için ikiliği kaldıracak. Görülüyor ki yeni kabine zavallı Türklerin uğradığı zulmleri sırasıyla yazıyor, tasdik ediyor ve önünü alacağını vaad ediyordu. İkiliği kaldırmağa çalışması bilhassa ehemmiyetli idi. Fakat nasıl? Orasını söylemiyor. Fakat herkes bu kabineden çok şeyler bekliyor. Kabine azalarının çoğu sadrazamlık etmiş adamlar. 21 Teşrin-i evvelde sadaret alayı yapılmış. Ben görmedim gazetelerde okudum, görenlerden işitdim ki, bu alay meşrutiyetin ilan olduğu günkü kadar kalabalık ve meserretli olmuş. İhtiyarlar sevinmişler, hanımlar ağlamışlar, bağı yanık halk, gidenlere lanet, gelenlere hayr-ı dua etmişler. Gazetelerin dili de açıldı. Zalimlere karşı bayrak kaldırdılar. En başta Falih Rıfkı'nın İkdam Gazetesi, sonra İleri Gazetesi hücum ediyorlar. Fakat eski kurdlar daha ihtiyatlı bekliyorlar. Hakları da var. Çünkü daha nazırlardan başka değişen yok. Asıl fenalıkları icad ve icra edenler küçükler hala yerlerindedirler. Nemrud Mustafa hükm vermekde ve kararname neşr etmektedir.

[Ferit Paşa ve Milli Eşya Yağması]

Şu Dar-ül Hükümet-i İslamiye'de anlamadığım bir müessese idi. Hâlâ çalışıyor, kabine değişiyor fakat aldırıyor. Bu hükümet evinin ahlak şubesi, birer haber kaleme alacağını ilan ediyor.

Artık herkes Ferid Paşa parazitinin yaptıklarını bağırmağa, haber vermeğe, şikâyete başladı. Bunlar durmadan dinlenmeden çalib, çırpamak, urub kırmağla uğraşmışlar. Büyük bir ecza-i tabi yağması var. Fakat bu Yıldız Yağması gibi hayali değil, senedli sepetli. Alan da veren de belli.

Ferid Paşa zamanında zaten bir milli eşya yağması vardı. Hükümet depolarında mağazalarında, kilerlerinde ne varsa satıyordu. Bununla zıkkımlanıyordu. Zeytinburnu'nda tersanenin, tophanenin bütün çelikleri, demirleri, madenleri ölü fiyatına satılıyordu. Gazetelerde müzayede ilanlarını bulabilirsiniz. Bunlar büyük satışlardı. Bunu alanlar satanlar vasıta olanlar mükemmel kazanıyorlardı. Sonra ufak işler geliyordu. Hükümetin her dairesi elindeki depoda bulunan malzemeyi memurlara aylığına mıkabil veriyordu. Fakat miri fiyatıyla zavallı hırsızlıkla yad olunan İsmail Hakkı Paşa'nın yığıldığı eşya bunlardı. Bunlar İstanbul memurlarının varidat-ı menafii olmuşlardı. Harbiye Nezareti memurlarına cam, kereste, kireç, çivi gibi inşaat malzemesi veriyordu. Piyasada bunlar çok pahalı olduğundan beş on misli kar bırakıyordu. Küçük memurlara birer maaş mukabili verilmiş bu eşyayı, büyükleri istedikleri miktarda alıyordu.

[Maaş Yerine Ecza]

Harb-i Umumi'de birçok eczacılar askerliğe gitmemişler. Sağ kalanlar geri gelmişlerdi. Eczahanelerini işletmek için ecza getireceklerdi. Fakat daha sulh imza olmadığı için (imzadan evvel) getiremiyorlardı. Bu vatandaşların aç kalmaması için sıhhiyeden maliyet fiyatıyla bunlara biraz ecza vermeğe karar vermişlerdi. Bu karar çok yerinde idi. Fakat eczacılara verilse idi. Bu fırsattan istifadeye herkes koştu. Kırk paraya alınan kinin, on guruşa satılıyor. Bundan karlı iş mi olur? Haydi bakalım, maaş yerine ecza! Kimisinin akrabasından bir eczacı var, kimisinin doktor damadı varmış diyerek ecza dağıtılmağa başlandı. Sonra hiçbir meslek mütalaaya alınmayarak işini uyduranlara dağıtıldı. Nemrud Mustafa'nın bile senedleri vardı. Harbiye Nazır vekili Hamdi Paşa müsteşarı Hâce Reisi de külliyetli istifade etmişlerdi. Bu yağmada kabak İcra-i Tıbbiye Müdehhi Müdüğü'nün başında patladı. Bunu yakalayıp tevkifhaneye getirdiler. Ecza yağmalarını tatlı tatlı anlatdı. Kendisinin gelen mazbutalara göre ecza vermekden başka bir vazifesi olmadığı halde tevkifin haksızlık olduğunu iddia ediyordu. Ben de öyle düşündüm. Müdehhi müdüğü neşeli idi. İki büyük içiyor, her gün epey masraf ediyordu. Yani müdehhi müdüğü gibi yaşamıyordu. Şüphelendim. Biraz işi kurcaladım. Meğerse icra yağmasından en büyük payı bu zavallı müdehhi müdüğü alıyormuş. Müdehhi müdüğü mazbuta ile kendine müracaat eden azılı ve dişlilere mazbutada yazılı eczayı veriyor memnun ediyor, bunlara güvenerek küçüklere, dişsizlere dayatıyor:

mazbutada yazılı ecza kalmamış, aspirin, kinin, paramidon, arsenik gibi Avrupa mamulâtı, müstehzirat yok. İsterseniz size yine maliyet fiyatıyla ıhlamur, kasemunat, yerli mamulâtı lazımlık verebilir. Tabi mazbuta sahibi bunları almak istemiyor. Fakat müdehhi müdürü direniyor. Nihayet mazbuta sahibi aciz kalıyor, bir çare soruyor. Müdür diyor ki; çaresi, mazbutada yazılı eczanın yarısını almağa razı olursan veririm. Yani yarısı da müdüre kalacak. Naçar razı oluyor. Zaten yarısı da çok karlı. Bu suretle alınan mazbutalar muhteviyatının yarısı müdehhi müdürüne kalıyor. İşte bu küçük kabahati var. Bundan sonra askerî müdehhi müdürlerinden birisi geldi. Bu daha cüretli. Depodaki eşyaları kamyonlara yükleyerek Galata'ya götürüb satmışdı. Bir paşa, seyr-i sefaînin kömürünü oğluna ihale ettirmiş. O kömür yerine toprak vererek gemiler bunlarda kalmışdı. Başka bir paşa, köprübaşındaki milli mahsulat binasını babasının malı imiş gibi İtalya Bankası'na on sene müddetli kiraya vermek zekâsını göstermişdi.

[Rıza Tevfik, Sait Molla ve Emin Bey]

Feylosof Rıza Tevfik, damad paşanın son günlerinde birçok altınlar alarak Amerika'ya doğru yola çıkmışdı. Rıza Tevfik bizzat Amerika Reis-i Cumhuri'nun ahbabı imiş. Amerika'da büyük şöhreti varmış. Şu sırada Amerika reis-i cumhuri, hâkim sıfatıyla Ermenistan'ın hududunu tayin edecek. Feylosofun dostluğundan ve tanışıklığından istifade ederek hududun lehimize çizilmesini temini lazım. Fakat Rıza Tevfik bunu yapabilir mi? Sanmıyorum. Bu adamın propagandası ittihatçılardan dayak yediği, anasının bir cariye olduğunu söylemekden ibarettir. Bunu Amerikalılara söylemek için otuz bin lira pek çokdur.

Adliye müsteşarı Said Molla, Eytam paralarını usul-ü mahsusuna uydurarak yemiş. Kendisinin veya akrabasının çürük evine, mechul arsalarına çok yüksek kıymetler takdir ettirerek eytamdan para almışdır. Bu rehinli on para etmediği ve mollanın verecek bir canından başka nesnesi olmadığından paralar mahvolmuşdur. Ne bileyim, ben herkes muktedir olduğu kadar çalmışdı.

Ferid Paşa Anadolu'daki vatanseverleri mahvetmek için bir milyon lira tahsis etmişdi. Bunun sekiz yüz bin lirası harcanmış. Serserilere, serkerdelere dağıtılmış. [28 Teşrinisani] İleri Gazetesi, tahsisat-ı mestureden Ahmed Aznavur'a 40 bin, Hamdi Paşa'nın adamı Sarı Tahir'e (1000) lira verilmiş, diyor. Harbiye

nezareti bu paraları geri almak istiyormuş. Bunların hepsini damad paşadan almalı. Çünkü veren odur. İtilafçılar Talat Paşa'nın Almanya'ya gitdiği vakit tahsisat-ı mestureden (2500) lira aldığını ilan ediyorlardı. Hâlbuki Ferid Paşa bunun tamam yüz mislini yani(250000) lira almışdı. Mısır'a üseranın teftişine gönderilen Topçu İsmail Hakkı'yla Köse Muhiddin ve Şaban Usta'nın aldığı paralar kaynadı, gitdi. Merkez Kumandanı Emin Bey İstanbul'da tütün kaçakçılığı ve koltukçuluk ederken bu antikayı Ferid Paşa bulub, merkez kumandanı yapmıştı. Kendisinden beklenilmeyecek şeytanlıklar gösterdi. Suikasdler, tertibat-ı hafiyeler uydurdu. Hem padişahı hem Ferid Paşa'yı korkutdu. Kendi vücudunu elzem sırasına koydurdu. Sadrazam da kendisi giderse ittihatçıların gelib kendisini tahtından indireceğine, Vahdettin'i inandırdı. Emin Bey, damad paşayı suikasdlerle o kadar korkuttu ki Balta Limanı'ndaki yalıya muhafız bir tabur asker konuldu, damlara kadar nöbetçiler dikildi. Ferid Paşa giderayak merkez kumandanını paşa bile yapmışdı. Zavallı sadrazamcık acaba şimdi Emin Paşasız, muhafızsız canını kime emanet ediyor? İşitdim ki Vahdettin merkez kumandanının değiştirilmemesinde ısrar etmiş, demiş ki; Bu da giderse ben ne yaparım?

Kürd Mustafa Paşa, Tevfik Paşa kabinesinin ilk günlerinde yine yerinde idi. Atıp tutuyor, gazetecilerle mülakat yapıyordu. Tevfik Paşa'nın ilk işi bu herifi kuyruğundan tutub atmak olmuş idi. Kürd Mustafa çok mütecasir, cüretkârdır. Divan-ı Harb'de hâkim değil müntakim tavrı alıyordu. Ermenilerin en hararetli taraftarı idi. Ermeni Patrikhanesi'nden para aldığının vesikasını görenler vardır. Mamafih harekâtı en birinci vesikasıdır.

Ermenileri kendi babası yahud kardeşleri gibi canı yanarak müdafaa ediyor, maznunlara kendi kardeşini öldürmüşler gibi saldırıyordu. Maznunların lehinde şahid dinlemiyor. Evvelce Hristiyanların şahadeti makbul sayılmazmış. Şimdi de bu nemrud, Müslümanların şahadetini muteber tutmuyor. Ermenilerden bir şahid diğerini nakıs edecek bir şey söylese hemen taaccüc ediyor. Birbirlerinin ifadelerini dinleyerek söz birliği etsinler diye umum Ermenileri birden salona alıyordu. Tehcir cürmünden maznun olarak tevkif olunan Jandarma Alay Kumandanı Tevfik Bey'e, sabık müddei-i umumi Artin Efendi, Ermeni olduğu halde idam-ı mesuliyet kararı vermişken Kürd Mustafa bunu on sene habse mahkûm etdi.

[Tevfik Paşa Hükümeti'nin Temizlik Harekâtı]

31 Teşrinievvel'de Birinci Divan-ı Harb reisi ve azaları değişti. Hurşid Paşa reis, Abdülkerim Paşa ve Ömer Cemil, Nazif Beyler aza oldular. Temizlik ameliyatı başladı. Merkez kumandanı istifa etmiş, Said Molla silüet etmekte olduğu adliye müsteşarlığından atılmış, Polis Müdürü Hasan Tahsin def edilerek eski Polis Müdürü Halil Bey yine vazifesini almış, Kuva-yı İnzibatiye'nin teşkil ettiği ikinci mürettib fırka lav edilmiş. Zaten Sevr Muahedesi'ne göre fırka falan kalmıyor. Osmanlı Ordusu (35000) jandarma ve (15000) muavin askerlerinden ibaret olacaktır. Müstakbel ordunun teşkilatı (15) Teşrinisani'den itibaren tatbik olunmağa başlanacaktır.

2 Teşrinisani 1336'da hükümet bir kararname neşr etdi.

23 Nisan 1336 tarihinden itibaren bir numaralı Divan-ı Harb-i Örfiden sadır olub kesb-i katiyyet etmiş ve etmemiş olan mukarreratdan mücazat-ı terhibiyeyi müstelzim olanlar, riyasad-ı mücazat-ı tedibiyeyi müstelzim bulunanlar, iş bu kararın tarih-i neşrinden itibaren on beş gün zarfında mahkûm-u aleyhin talebi üzerine temyizen tedkik olunur.

Hepimiz sevinç içinde idik. Artık tevkifhane bizi sıkıyordu. Hükümet Divan-ı Harb'in haksız hükümlerini nakıs için bir çare bulmuşdu. Hasan Rıza Paşa haklı söylemişti. Sağ kalanlar kurtulacaktı. Fakat öldürülenlerin hayata iadesi kabil değildi. Damad Paşa'nın kurduğu fenalık şebekesinin bozulması kolay değildi. En ufak kademelere bile inmiş olan kötülük unsurları yerlerinde idiler. Bizim güzel atasözlerimiz vardır. Bir deli kuyuya bir taş atar kırk akıllı çıkaramaz. Bir kötünün yedi mahalleye zararı vardır, derler. Şimdi de böyle idi. Damad Ferid ve yardakları millete bir fenalık yapmışlardı ki kırk akıllı değil dört bin akıllı da düzeltmiyordu. Nemrud Mustafa'nın tevkifhanelere kayıtsız şartsız, kanunsuz, tezkeresiz doldurduğu mazlumları boşaltmak için kanun çıkarılıyor, usul aranıyor, kâğıtlar tetkik olunuyordu. Bina aleyh mevkuflar yine geliyorlardı. Divan-ı Harb evrakı teslim alıyordu. Bunlar alındıktan sonra tasnif olunacak sıraya konacak ve sırası gelen davalara bakılarak suçsuzlar bırakılacaktı. Filhakika Divan-ı Harb reisi yeni çıkan kanunun hükmünü yaparak bütün hükümleri temyiz etmişti. Fakat adalet

makinasının yürüyüşü çok yavaştı. Aylardan beri tutulmuş olan vatandaşların daha beklemeğe tahammülleri yoktu. Fakat ne çare, biraz da böyle bekleyeceğiz.

Mamafih yeni kabine boş durmuyordu. Damat Ferid'in bozduğu teşkilatı yeniden kuruyor, onun yaptığı zararları şeyleri değiştirmeye uğraşıyordu. Merkez kumandanlığına çok kıymetli süvari ümeramızdan Esad Bey getirilmişti. Harbde değerli hizmetleriyle terfi etmiş zabitanın rütbelerinin indirilmesini istihdaf eden Tasfiye-i Rütb Kanunu da ilga olundu. Tevkifhanedeki zabitan ve efrada verilmekte olan yevmiyeler kaldırıldı. Anadolu Teftiş Umumiliği lüzumsuzdu, o da lav edildi. Divan-ı Temyiz-i Askerî yeniden kuruldu. İstanbul'da yaptıkları rezalet ve mevkuflara etmedikleri eziyet kalmayan mülazım Rıfki ve Adil tevkif olunarak kendilerinin masumları attıkları localara konuldular. Mülazım Adil hala atıp tutuyor ve beş on gün sonra kendi partisi tekrar mevki-i iktidara geleceğini ve icab ederse dışarıdaki arkadaşları vasıtasıyla İzzet Paşa'yı öldürteceğini söylüyormuş. Jandarma kumandanının yanında toplanan nigahbancı zabitan, İstanbul Kuvayımilliye merkezi yazılı bir mühür uydurarak bunlarla mühürledikleri itimad vesikalarını vatan haini bazı kimselere vererek Anadolu'nun Karadeniz limanlarına göndermekte ve oralarda İngilizlerden aldıkları paraları dağıtıp Kuvayımilliye aleyhine kıyamlar tertibine çalıştıklarını söylüyor.

Anadolu'dan gelen haberler ümitlerimizi kuvvetlendiriyor. İstanbul'da damadın ve İngilizlerin kapattığı Meclis-i Mebusan yerine hakikaten milleti temsil eden büyük meclis kurulmuş, hükümet mekanizması tanzim olmuş, mükemmelen işliyor, ordu çoğalıyor ve mükemmelleşiyor. Fakat biz bu güzel havadisleri uzaktan uzağa ve noksan olarak duyuyoruz. Bundan evvelki tevkifhanede tavla, iskambil, domino gibi oyunlarla vakit geçiriyorduk. Bilmem hangi haramzade gitmiş, haber vermiş. Mevkufların ta'ziline memur olan adamlar bunları da topladılar. Geçen günlerden birisinde umumi hapisshanedeki mahbuslar birbirlerine bıçaklarla hücum etmişler. Yaralanan ve ölenler olmuş. Bunun tesiri bizde görüldü. Derhal bütün çakı ve ekmek bıçakları alındı. Bazı mevkuflar üçer dörder kişi birleşerek yemek pişiriyorlardı. Bu yemeğin hazırlanması herhalde bıçağa muhtaç, buna da mâni oldular. Herkes mevkuflara azap vermeyi vazife sanıyor. Ahz-ı Asker Şubeleri'nin birinde müstahdem iken rüşvet aldığından dolayı beş seneye mahkûm olup tevkifhanede bulunmakta olan aslen Ermeni Ahmet Refik isminde birisi vardı.

Tevkifhane müdürü bunu yazıcı gibi kullanıyordu. Fakat başka vazifesi yani hafiyeliği de varmış, biz bilmiyorduk. Bir gece arkadaşlar bir müsvedde bulmuşlar. Bunun bir jurnal müsveddesi olduğunu gördük. O sırada mütekaid erkân-ı Harbiye zabitanından olup Damad Ferid'in yalısına komşu olduğundan dolayı sureta ihtikâr ve hakikatte ise suikast maznunu sanarak tutulup götürülen Habip Hey (Bulgur Palas sahibi) de bizimle beraberdi. Avrupa'dan yeni gelmişti. Dünya ahvali hakkında konuşurduk. Jurnal de Hasan Rıza Paşa, İsmail Hakkı Bey, Hamdi Bey, Habip Bey ile sabahlara kadar konuşup kararlar ittihaz ediyorlarmış. Binaenaleyh mesele hallolunmadan bunların hemen hepsinin tutulup localara atılmasını tavsiye ediyordu. İmzası da (Hükümet-i Hazıra'nın Tevkifhane Mümessili) idi. Merkez kumandanlığı erkân-ı harbe çağırarak bu kâğıdı kendisine göstererek ve beş seneye mahkûm olan bu çirkin yüzlü herifin Hapishane-i Umumi'ye naklini istedik. Fakat bir netice çıkmadı. Anlaşıyordu ki bu adam hakikaten vazifedardır. Bu adam sonra bir şey daha uydurdu. Güya mevkufaların ziyaretlerine gelen hanımların çarşaflarını giyerek kaçacaklarmış. Bundan sonra ziyarete gelen kadınların yüzleri açık olarak girip çıkmaları adet edildi. Yeni tevkifhanede Gani Bey ve Ferid Beyle beraber yemek işini tanzim etmiştik. Fakat sıhhatim bozuluyordu. Ben 5 dakika bir yerde oturamayacak kadar asabi idim. Burada aylarca bir iki oda içinde dolaşmak büsbütün sınırlarımı bozmuştu.

[Mahkûmiyetin Uzaması]

Tevkifhanenin bir avlusu vardı. Tamam olmamış bir çeşme burasının yegâne ziyneti idi. Günde birkaç saat buraya çıkarak hava almak, güneşlenmek istedik. Hapishane müdürüyle hapishane doktoruna ve bir muhakemenin sonunda Divan-ı Harb reisine söyledik, kimse aldırmadı. İşsizlik, hareketsizlik bana çok fena tesir ediyor. Çok kimseler vardır ki şöyle yirmi dört saat ellerini ayaklarını uzatıp istirahat etmeği candan yürekten isterler. Fakat bu istirahatin çoğu da azap olur. Ben sabahtan akşama kadar boş oturuyorum. Yemek yiyorum, gazete okuyorum ve uyuyorum. Ya Rabbi ne eziyet! Kemal-i Saffet ve samimiyetle söylüyorum ki bir işle meşgul olsam, hatta taş taşısam memnun olacağım. Fakat insan daima halinden gayri memnundur. İhtimal ki o işte beni mutezi edecektir.

Ben bu tevkifhaneden şikâyet ediyorum. Her şeyin beteri varmış. İngilizlerin tevkifhanesi olan Arabiyan hattından bir binbaşı ile bir tüccar buraya

nakl olundular. Orada hayli Türk mevkuf varmış. Bu biçarelere İngilizlerin tercümanı olan Ermeniler hayli dayak atmışlar. Abdesthane yıkamaktan itibaren en süfli hizmetlerde kullanmışlar. Bir tabak yemeği beş liraya vermişler. Günlerce aç ve susuz bırakmışlar. Şimdi buraya gelince cennete girmiş gibi oldular.

[Hapisten Çıkanlar]

Herhalde işsizlikten çok muztaribim. Kitap okuyordum. Kitap da kalmadığı gibi arzum da yok. Kırk metre boyundaki koridor benim en büyük bulvarımdır. Günde belki doksan defa her odaya girip çıkıyorum. Tevkifhanedeki çehreler değişiyor. Mevkufların benim ile beraber gelenlerin çoğu çıktı. İsmail Hakkı Bey, üç ay kaldıktan sonra hiçbir şey isnad olunmayarak bırakıldı. Suikastçilerden de pek azı kalmadı. Fakat türlü türlü yenileri gelmişti. İleri Gazetesi'nin tefrika sütununun başında kalpaklı bir Sibiryalı resmi vardı. Bu resim Mustafa Kemal Paşa'ya benziyor, diyerek gazetenin idare memuruyla başmürettibini yakalayıp getirdiler. Mektepte benim muallimim olan Hüsnü Bey de burada bize arkadaşlık etti. Gümülcineli İsmail geceleyin locaya atılmıştı. Hüsnü bey buna acıyarak konuştuğu sırada tevkifhane memurlarından mülazım Tahir Efendi gelip Hüsnü Bey'i de locaya davet etmez mi? Zavallı hocam, pek fenalaştı. Bu loca konulmuşluğunun bir müheddiden başka bir şey olmadığını anlatmaya uğraştım. Fakat Hüsnü Bey beni dinlemedi. Vasiyetnamesini yazdı. Fakat birkaç gün sonra kurtuldu. Ferid Paşa suikastından müdahildar imam efendi, Kürt Mustafa'nın karşısında Aşır okuyarak yakayı kurtardı. Makriköy, Çırpıcı, Sarıyer suikastçıleri de gittiler.

Fakat gidenlerin yeri boş kalmıyordu.

[Yeni Gelenler]

Yeni gelenlerin içinde gayri sebeplerle tutulanlar da vardı. Tevkifhanenin bir doktoru vardı. Çok namuslu ve iyi bir zattı. Her gün gelir, bizi yoklar, teselli eder, dışarıdan ümitli havadisler getirir, bizim dışarı ile olan ufak tefek muhaberelemize vasıta olur, siparişlerimizi yapardı. Fakat bizimle sıkı temasın başına bir bela getireceğinden korkar ve bu korkusunu da söylerdi. Bir gün baktık ki doktor eşyaları ile koğuşa girdi. Gülerek dedi ki; ben de sizden oldum. Hakikaten tevkif edilmişti. Sebebi de çok garipti. Doktorun annesi gelini ile geçinemiyormuş.

Bu kadını bırakmasını annesi doktora birkaç defa söylemiş. Fakat doktor karısından memnun olduğu için bırakmamış. Annesi de bunların saadetine mâni olmak için doktoru Kuvayımilliyecidir, diyerek Divan-ı Harb'e haber vermiş. Hemen tutup getirmişlerdi.

[Küçük Arslan Çetesi'nin Reisi]

Tevkifhanede yakışıklı bir delikanlı kahvecilik ediyordu. Fakat kendisi de mevkufdu. Kahveyi iyi pişirmediği zaman kendisini takdir ediyordum. Arkadaşlardan birisi dedi ki; kahveciye çok çatma, belalıdır. Ne belası olacak dedim. Arkadaşım bana anlattı ki, bu meşhur Küçük Arslan Çetesi'nin reisidir. Bu mahcup delikanlının çete reisi olacağını aklıma bile getirmiyordum. Küçük Arslan Çetesi, Âlem Dağı'nda birkaç Fransız zabiti ve neferi öldürmüş olduğunu söylüyorlardı. Küçük Arslan'ı sorguya çektim. Kendisine tevkifinin sebebini sordum. Dedi ki; ben bir şey bilmiyorum, ben gezerken tuttular, getirdiler. muhaveremiz şöyle devam etti:

Ben: Nerelerde geziyordunuz?

Arslan: Âlem Dağı'nda o taraflarda dolaşıyorduk,

Ben: Yalnız mı idiniz?

Arslan: Dağlarda yalnız dolaşılır mı? Arkadaşlarım da vardı.

Ben: Silahlı mı idiniz?

Arslan: Elbette silahla idik. Ormanlarda tehlikeli yerlerde silahsız gezilir mi?

Ben: Sizin Fransız zabitlerini urduğunuzu söylüyorlar.

Arslan: Biz arkadaşlarla silahlı gezerken Fransızlar bize ateş ettiler. Biz de onlara ateş ettik. Belki urulmuşlardır.

Arslan bütün vakayı böyle safiyane tevillerle anlatıyordu. Ferid Paşa zamanında tevkifhaneyi Said Molla gezip dolaşmış, herkesin tevkifinin sebebini sormuş. Güya bir şey yapacaktı gibi davranmış. Sonra bir müstentik gelmiş. O da sormuş, yazmış, cedveller yapmış, gitmişti. Harbiye Nazırı da ziyaretimize gelmişti. Onlar değişti, gitti.

Bu sefer de yeni Divan-1 Harb-i Örfi Reisi Hurşid Paşa geldi, sordu, anladı ve gitti. Ben hiçbir şey söylemedim. Hatta geldiğine canım bile sıkıldı. Bizi rahatsız etmişti.

[Kaçma Teşebbüsü]

Bir gece tevkifhane derin sükûnete dalmış, herkes uykunun lütufkârlığıyla ızdıraplarını unutuyordu. Çok şiddetli bir silah sesi herkesi yatağında doğrulttu. Odaların pencereleri yüksekte olduğundan içeriye kurşun girmek ihtimali yoktu. Bu cihetten emin idik. Fakat bu silahlar niçin ve nereye atılıyordu? Birkaç kişi odanın dışına çıktılar. Yesi Efendi elinde Rovelver (kımıldamayın yakarım) diyerek koşarken rast gelmişler. Arabın tehdidi bunları güldürmüştü. Çünkü rovelveri ters tutuyormuş. Silah sesleri epeyce sürdü. Biz böyle vakaları hep lehimize tefsir ederdik. Kuvayımilliye çetelerinden birisi tevkifhaneyi basmış. Bize[anlam bütünlüğü için “bizi” olmalıydı] kurtaracaktı. Muhafız jandarmalarla uruşuyorlar, havadisi bile çıktı. Biraz sonra sesler kesildi. Soruşturduk, meğerse üst katlardan birisindeki mahpuslardan birisi bir kaçma tecrübesi yapmak istemiş. Nöbetçilerin uyanık olup olmadığını anlamak için tedarik etmiş olduğu ipin ucuna bir yastık bağlayarak pencereden dışarıya sarkıtmış ve yavaş yavaş aşağıya doğru kaydırıvermiş. Nöbetçiler karanlıkta pencereden inmekte bulunan bu kaçağı öldürmek için, vermişler kurşunu. Bundan başka tevkifhaneden kaçma teşebbüsü olmamıştı.

[Hapishanede Parasızlık]

Teşrinisaniyi bulmuştuk. Hava epeyce soğumuştü. Tevkifhanede soba yok. Fakat beni soğuktan ziyade muazzeb eden şey burada oturmak idi. Benim mevkufiyetim, ailemin felaketi demektü. Ben maişetimizin temini için birçok şeyler düşünmüştüm, projeler yapmıştım. Bunlar yavaş yavaş oluyor, geçinmek çarelerini buluyordum. Fakat şimdi ben para kazanamadıktan başka para harcıyorum. Bunun için çok müteessirdim. Yüreğim burkuluyor, eziliyordu. Fakat ben ne yapabilirdim? Tevkifhanede masrafım yemek ve sigaradan ibaretti. Yemek masrafını müşterek yemek pişirmek ile asgariye indirmiştım. Sigara böyle sıkıntılı zamanda faydeli olmağla beraber hayati bir şey olmadığından onu da bıraktım. Herkes bunu benim tabiatımın garipliğine veriyordu. Hiç kimse parasızlığıma atfetmiyordu.

Bazı günler canım çok sıkılıyor beni bir şeyler oyalayamıyordum. Bazen bitkin oluyordum. Adeta bu mevkufiyeti istirahat sayıyorum. Burada insana ümit de yas da sebepsiz geliyor. Bazen aklım tepemden fırlayıp gidecek zannediyordum ve nasıl tahammül ettim, şaşırıyorum.

Gündüz saatleri iyi kötü geçiyordu. Akşamları geç vakte kadar oturuyorduk. Fakat herkes yatağına uzandığı o zaman kendine, yalnız başına kalıyor, bütün ihtiyaçları ızdırapları tam karşısına dikiliyor ve cevap istiyorlardı. Bunlar her gece geliyorlar ve cevap bekliyorlar. Hiç teselli vermeden fena nasihatler ediyorlardı. Bu sıkıntı altında daldığım rüyalar, azaplarımın devamı demekti. Sabah olup insanlar arasına karışmağla ancak kötü düşünceler biraz öteye gitmiş oluyorlardı.

[Venizelos-Rallis]

Avrupa büyük harbi sulhle bitirmişti. Fakat birçok yerlerde kavga sürüp gidiyordu. Rusya'da beyazlarla kızılar çarpışıyor, İngiltere Yunanistan'ı Anadolu'ya musallat etmişti. Sevr muahedesi tamamıyla Türk olan vilayetlerimizi Ermenistan'a bırakmıştı. Ermeniler de bize musallat olacaktı. Yunanlılar kendi aralarında da çekişip duruyorlardı. Kralı maymun ısırarak ölmüştü. Yerine kimin geleceğini münakaşa etmekle meşguldürler. Venizelos bütün hırsıyla çalışıyor. Çünkü yeni intihab var. Bu Giritli komiteci her vasıtaya müracaat ederek hükümete geçmek emelindedir. Giritliler bunun vasıta-i icraatı oluyorlar. İzmir'in işgalinde Urla'ya gelmiş olan bir Giritli Mebus (Yunanistan bizi kendisine ilhak etmedi. Biz Yunanistan'ı Girit'e ilhak ettik. Venizelos her intihabda mutlaka kazanır. Çünkü Yunanistan'ın her tarafı Giritli jandarmaların elindedir. Tüfengin dipcikleri her reyi bize çevirdi) demişti. Venizelos kendisini çok kuvvetli görüyordu. Sulh konferansı bunun reyiyile şarkta hareket ediyordu. Hepsine akıl hocalığı ediyordu. İtilaf devletlerine sadıktı. İtirafçıların istemediği krala da düşmanlıkla tanındı. Kendisi Avrupa'da krallar derecesine çıkmıştı. Yunanistan'a kıtalar kazandırmıştı. Anadolu'yu da işte almak üzere idi. Artık böyle adam intihabda korkar mı? Hem kazanacak hem kralı koğduracak, kendisi reis-i cumhur olacaktı.

Venizelos, komitelilere mahsus bir vaziyet almıştı. Muhaliflerin dışarıdan gelmesine müsaade etti. İdare-i Örfiye'yi, sansürü kaldırdı. Ordunun intihabda rey vermesine razı oldu. Pervasız pehlivan ortaya atıldı. (eski Yunanistan'da

kazanmazsam yeni Yunanistan'da kazansam dahi mevkimî bırakarak hücre bir yere çekilirim) demişti. İntihab hakkında gelen haberler evvela Venizelos'un lehinde idi. Fakat 17 Teşrinisani gazeteleri evvelki havadislerin hilafına olarak Venizelos'un intihabda gayb ve istifa ettiğini, Rallis'in kazandığını yazdılar. İstanbul Rumları ve bilhassa başlarındaki patrik efendi pek müteessir. Hatta patrik efendi acı acı ağlamış. Venizelos'un kazanacağını ümit ederek bu gece için büyük şenlikler hazırlanmıştı. Şenlikler yasa döndü. Rumca gazetelerimizden birisi dün, eski Yunanistan'ı (Melun Eski Yunanistan) lakabıyla yazıyordu.

Fakat Yunanistan ahalisi şayan-ı takdirdi vaziyeti iyi anlamışlardı. Gösterişe parlayışa aldanmadılar. Yunanistan haddinden fazla olarak büyümüşü. Tabii bu büyüme etrafındaki hükümetlerin zararına idi. Bilhassa Selanik'ten Karadeniz'e kadar şerit gibi uzayan memleket kısmı hiçbir vakit emniyetli bir yer olamazdı. Sırbistan'ın göz diktiği Selanik, Bulgarların arzu ettiği Adalar Denizi sahili, Makedonya'da Bulgar, Sırp ve Arnavutlarla meskûn yeni mıntıkalar hep bu hükümetlerin müstakil taarruzlarına karşı korunmak tedbirleri icap eden yerlerdi.

Bunlara ilave olarak bir de Anadolu işgali meselesi çıkmıştı. Yunanlılar Türklerin ne kadar çetin kilit olduklarını asırlarca üzerlerinde hissetmişler, çok iyi biliyorlardı. Rum ekseriyeti olmayan Trakya havalisine Mösyö Venizelos, Kafkasya'dan muhacir getirip iskâna başlamakla bir şaşkınlık eseri göstermişti. Yunan Milleti, bu göz aldaticı zaferlerin felaketini anlamıştı fütihat istemiyor, harp istemiyordu. Bunu verdiği reylerle serbestçe ifade etmişti, Bundan İstanbul Rumlarıyla Patrik Efendi ve İtilaf Hürriyet erkânından başka herkes memnundu.

Ali Kemal bile Sabah Gazetesi'nde hükümetin bu fırsattan istifade ederek İtilaf Devletleriyle uyuşmasını tavsiye ve ta'lin böyle müsaadelerinden müstefid olmağı bilmeyen insanları da milletleri de tarih de affetmez, diyor. İngilizler aleyhimize Yunanistan'ı kullanıyorlardı. Şimdi bu silah göründü. Anadolu kahramanlarına karşı yürümeğe hangi bedbaht cesaret edecek! Fransa ve İtalya bir nefer bile yollamayacaklarını söylemişlerdi. İngiltere'nin yıldızı düşüyor, Varangel Ordusu da Kırım'ı boşaltıp kaçıyor. Daha neler olacağını bilemiyorum. Fakat herhalde zaman İngiltere'nin aleyhinde çalışıyor.

[İngiliz Projesi: Ermenistan]

Anadolu'daki Harekâtı-ı Milliye çok kuvvetlendi. Fakat Türkler garbda bütün Avrupa devletleriyle uğraşırken şarkda da Ermenilerle mücadeleye başlamak mecburiyetinde kaldılar. Teşrinievvelin başında Ermenilerle Ruslar sulh halinde idiler. Ermenistan'da Taşnak dedikleri fırka iş başında idi. Ermeniler son zamanda gaye edindikleri Türk düşmanlığını ve Türklerin mahvını yeni vatanlarında da güdüyorlardı. Sevr Muahedesi de zaten onları hedeflerine götürüyordu. İngilizler Bolşevik Rusya ile Türkiyat'ın birleşmesini zararlı görüyordu. Bunun için Ermenileri araya koymak istediler. Şarkta Ermeniler, garpta Yunanistan, İngiltere hesapta Türklere saldıрмаğa sevk olunmuşlardı. Yunanlılar, garp vilayetlerimizi işgale uğraştıkları gibi Ermeniler de şarkı tutacaklardı. Zaten Ermeniler iki seneden beri şark vilayetlerimizde Türkleri yok etmeğe uğraşıyorlardı. Rusların muharebede işgal ettikleri yerlerde bütün zulmleri, katlleri Ermeniler yapmıştı. Şimdi Sevr Muahedesi'nin tatbikine kalkışıyor, Sarıkamış, Kars, Ardahan havalisine ölüm, sefalet, harabi saçıyorlardı.

Yeni Türkiye hükümeti, şark tarafından, üsden emniyet kazanmak ve buradaki kan kardeşlerini Ermenilerin elinden kurtarmak mecburiyetini duydu. Taşnakları yurddan geri sürmeğe emr verdi. Ermeniler bizi hafif sanarak cesaretlenmişlerdi. Fakat bu haddini bilmezlerin cezasını görmeleri gecikmedi. Türk Ordusu'nun elinin tersiyle urduğu darbe, bu yeni kahramanları yere serdi. Feryada istimdada başladılar. Fakat İngiliz Efendileri uzakta ve meşguldüler. İngiliz gazeteleri, aman Ermenistan mahvoluyor, diye yaygara kopardılar. Fakat iş olarak bir şey yapamadılar. Ermeniler yine Türk'ün merdliğin, merhametine sığındılar.

Kars ve Gümrü ve civarı alındıktan sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti 7 Teşrinisanide Ermenilere mütareke bahşetti. Fakat onlar yine Avrupa devletlerine telsiz, telgrafla (muharebede pek yalnız kalmış olan Ermenistan mütareke iyi, imzalamaya mecbur olmuştur) diyerek zımnen kendi yardımına koşmayan teşvikçilerini itham ediyorlardı.

Mütarekeyi Ermeniler bozdular. Fakat karşı koymağa kuvvetleri yoktu. Sulhu kabul etmek dirayetini gösterdiler. Bu kavga ve sulh arasında her taraf kendi

kanaatine göre bağırmıştı. Kars ordumuz tarafından alındıktan sonra Ali Kemal, 21 Teşrinisani 'de, gazetesinde (Kars'ın işgalinden dolayı keder etmeli) diyordu. Türk'ün kendini boğazlatmamak için kalkınmasını istemiyordu. 13 Teşrinisani 'de aynı gazetede (fena fena) diye Kars'ın zaptını takbih ediyor. Bu yazısının yanı başında da İngiltere, Fransa, İtalya'nın Anadolu'yu nasıl nüfuz mıntıklarına ayırdıklarını yazıyordu. Bize bırakıldığı söylenen vatan parçası ise hakikatte muhtelif sebeplerden dolayı zapt ve istilas zamanı gelmemiş olan yerlerdi.

Ali Kemal (Peyam-ı Eyyam) sütununda da Rıza Tevfik'in Amerika'ya Efkâr-ı Umumiye'yi lehimize celp için tam zamanının intihab edildiğini yazarak eğleniyor. Öyle ya! Türkler Ermenilerin elinden memleketlerini alıp dururken Amerika Hristiyanlığı bizim lehimizde olur mu? Ali Kemal istiyordu ki Türkler kendileri ellerini kollarını bağlayarak galip devletlerin önünde diz çöksün ve boyun uzatsınlar. Ali Kemal'e göre bizim biricik kurtuluş yolumuz bu idi. Bu düşünce hainlerin satılmışların iradesizlerin tek bir kelime ile Türk olmayanların düşüncesi idi. Türk buna tenezzül edemezdi.

[Akvam Cemiyeti]

Yeni kurulmuş olan dünyayı sulhe[harf fazlalığı var] kavuşturacak olan Akvam Cemiyeti Ermeni meselesini konuşmuştur. İsveçli seyyah Nanse, bu cemiyette demiş ki; (Ermenilere yardım olunarak yirmi milyon lira ile alınmış, bin neferlik kuvvet verilmesi kâfidir. Amerika Ermenistan'a mandasını reddetti. Fakat Amerikan milleti bu fedakârlığı yapmalıdır. Hakikaten bu General Harbord Raporu'nda (Ermeniler değil Vilayet-i Şarkıye'de şimdiki buldukları yerlerde bile ancak yirmi sene sonra bir hükümet kurabilirler.) demişdi. Za'fi bir millet yaratmak için Hristiyanların çalışmalarına şaşıyorum.

Akvam Cemiyeti kendisi işe karışmağa kalkışamadı. Ermeniler lehinde Mustafa Kemal Paşa'ya yalvarmak için telgrafla bir devlet, gönüllü bir devlet aramağa başladı. Bazı hükümetler Ermenilere yardım istediklerini fakat yerleri uzak olduğuna mâlen bir şey yapamayacaklarını bildirdiler. Cemiyet-i Akvam, Ermenilerin bizimle olacak hududunun çizilmesini Amerika Cumhur-u Reisi Wilson'a havale etmişti. Wilson da Ermenilere Trabzon'da, Tirebolu'dan Atina'ya kadar bir hudut çizmiş, bu vechile İtilaf Hükümetleri'nin başını derde sokmuştur.

Çünkü yalnız Erivan'da bile bir hükümet kuramayan Ermeniler, bütün şark vilayetlerimizi ne suretle nasıl alabileceklerdir? Bahusus bu mıntıkada Avrupalıların her birinin başka bir gözü ve görüşü var. Wilson'dan bu delice karar çıkmıştı. Zavallı zaten çıldırmıştı. Her devletin bir (manisi) tutarağı da vardır. Wilson'un tutarağı[?] Türk düşmanlığı idi. Bunun deliliğini Amerikalılar da anladılar. Yerine geçecek olan reis-i cumhurun (4Temmuz'da) vazifesine başlaması kanunen lazım iken şimdiden (teşrinisanide) daha evvel Harbord'un gelip milleti bu deliden kurtarmasını istiyorlar. Fakat bu delinin hükmü bizim aleyhimizde olduğu için Hristiyanlar tasvip ediyorlar. Hala bize karşı Avrupa ehl-i salib kuruyor, hala kiliseler çalışıyor. (Açmiyazin) Katogikos, Akvam Cemiyeti'ne şu telgrafi yazmış: Harb-i Umumi esnasında müşterek düşmana karşı, İtilaf Devletleri'yle yan yana harp etmiş olan Ermeni kavmi, nihayet hürriyet ve istiklaline kavuşacak iken tekrar asır-ı dide düşmanının kendi memleketine tecavüz ettiğini görüyor. Bitab ve bimecal olmuş olan ve güne gün ızdırab, felaket, ikhâta ve galaların tesiri altında perişan tükenmiş olan Ermeni Kavmi ve Hükümeti ve Şark, Hristiyan din ve kilisesini imha etmek maksatda bulunan düşmanın pençesinde bulunuyor. Binaenaleyh lazım gelen maddi ve manevi müzahiren götürülerek kendi kendisini müdafaa edebilecek. Bu hale gelinceye ve dağılmış olan kuvvetlerini toplayıncaya kadar kavilhak yakın sevihi kurtarmak için Hazreti İsa namına Hristiyan âlemine müracaat ediyorum. Bütün Ermenilerin Patrik ve Katogikos beşinci (Gerodrik) (12 Kânunuevvel 1336 İkdam) bu esnada İstanbul'da Ermenilere iaşe istikrazlarına yardım ediliyordu. Hatta Sırbistan'da Prizren Kazası'nda ölen arazi zenginlerinden İbranosyan'ın mirasçıları Ermenistan'a iaşe vermediği için ölüsü görülmemiş, kilisede günlerce bırakılmıştı. Ermenilik namına hareket eden heyet, mirasçılardan birkaç milyon aldılar. Bu para Merzifonlu İbranosyan'ın Türklerden aldığı ve biriktirdiği paralardı. İstanbul'daki Ermenilerin hepsi matem ve hüsrân içinde idiler. İctimalar yapıyor, Sevr Muahedesi'ne olan bu tecavüzü protesto ediyor, kiliselerde ayin yapıyorlardı.

[Falih Rıfki Bey ve Alemdar Gazetesi]

Kürt Mustafa uğursuzu Divan-ı Harb'den def olduktan sonra Falih Rıfki Bey, Akşam Gazetesi'nde (Nasıl Tevkif Ediyorlardı?) serlevhasıyla bir makaleler silsilesi yazdı. Bundan sonra da keskin ve şedid kalemiyle Divan-ı Harb'e, Ferid

Paşa'ya öldürücü darbeler indirdi. Bilhassa Nemrut Mustafa'ya unutulmaz kırbaçlar urdu. Bu zulm ve şefaata devrine onun kadar hücum eden olmadı. Akşam Gazetesi'nin o nüshaları saklanmağa, defalarca okunmağa değer. Falih Rıfki Bey'in hücumundaki şiddet ve darbelerindeki isabet kendisinin de bu zulmleri nefsinde tecrübe ve hissetmiş olmasında idi. Akşam Gazetesi, Anzavur çetelerinin ve Kuvayı İnzibatiye'nin yaptıkları rezaletleri ve fecayı yazarak bunları da ibret-i nazarlarına döktü. Falih Rıfki Bey hepimizin namına söylüyor, hepimizin öcünü alıyordu. Bundan dolayı hep Falih Rıfki'ya minnettardık.

Alemdar gazetesi Falih Rıfki Bey'in Merkez Kumandanlığı'nın ve Divan-ı Harb'in seyyanı hakkında yazdığı makaleye cevap veriyor ve surreta ona hak vererek İdare-i Örfiye'ye hep beraber hücum edelim, diyor. Sözleri hep muazzam. Fakat artık benim nazarımda meftak-ı safvet etti. Alemdar'ın maksadı kendisini kurtarmaktır. Divan-ı Harb türlü fenalıklar yaparken az asıyor, yavaş asıyor, diye bağırana gazete şimdi adalet aşığı oldu. Merhum Mahmut Şevket Paşa'yı uran Topal Tevfik'in mezarına abide yapılması hakkında rezilce yazılar yazan gazete şimdi kendi nefiinden bahsediyor

Alemdar Gazetesi bundan evvel de (4 Teşrinisani'de) Ferid Paşa zamanında yapılan yağmalardan yine muhaliflere pay ve hisse ayrılmayarak onlara hala aç ve çıplak kaldıklarından şikâyet ediyordu.

Alemdar Gazetesi 14 Teşrinisani'de Kürt Mustafa ile bir mülakat neşr ediyordu. Nemrut, Nusret Bey hakkında iki mazbatayı hatırlamıyormuş. Bu devr bir imtihan devresi imiş. Falih Rıfki Bey buna çok nefis bir cevap veriyor. Edvar-ı falih elin var olsun. Bizim çok sevdiğimiz mevkuf arkadaşlardan Osman Bey vardı. Yüzbaşı idi, açıkgöz lakabı verilmişti. Hakikaten açıkgözlü idi. Kuvayimilliyeci olduğundan tutulmuştu. O da hayli zaman bizimle meşakkatli günler geçirdi. Son zamanlarda yakasını kurtarmıştı. 15 Teşrinisani'de tevkifhaneye geldi. Kürt Mustafa Divan-ı Harb'in reisi ve azalarının tevkif edildiğini ve kendisinin tevkif esnasında orada bulunduğunu müjdeledi. Adaletin bir safası daha icra-i müdeffaa konuluyordu.

Kürt Mustafa'nın rütbesine göre Müşir Kâzım Paşa'nın reisliğinde bir Divan-ı Harb kurulmuştu. Kürt Mustafa ve arkadaşları, mahkemelerinin muhakim-i

nizamiyede yapılmasını istemişlerse de Divan-ı Harb salahiyyet kararı vermişti. Bu hainlerin muhakemesi 10 Kânunusani 1337 tarihine kadar muhtelif safhalar göstererek uzadı. Neticede Kürt Mustafa yedi, diğerleri beşer ve üçer ay hapse mahkûm oldular. Galiba efendileri Vahdettin haini bu haps cezasını da affetti. Fakat asıl milletin mümessili olan Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti bunları af etmedi. Bir daha bu temiz vatanda onlara hakk-ı hayat vermedi. Bu faciada bu ceza ile nihayete erdi. Tevkifhane müdürü Yesi Efendi yerine gelen muhtar bey de değişmiş yerine benim sınıf arkadaşlarımdan Gilanlı Hakkı tayin edilmişti. Fakat henüz vazifesine başlamadan açık göz Osman Bey vekâlet ediyordu. Bu vekâlet zamanında Kürt Mustafa tevkifhaneye getirilmişti. Koca Kürt, Osman Bey'i kendi zulmdidelerinden birini görünce çok müteessir ve müteheyyir olmuştu. Falih Rıfki Bey'in kırbaçlarının Kürt Mustafa'yı nasıl delirttiğini çok görmek isterdim. Gilanlı Hakkı Bey geldikten sonra Kürt Mustafa'yı kaçırarak Anadolu'ya aşırmasını çok rica ettim. Fakat bir türlü ikna edemedim. Yoksa [Sayfa 128 ancak sayfa numarası 124 verilmiş] asıl layık olduğu cezaya Ankara'da uğrayacak ve kısıvrak asılacaktı.

[Londra Konferansı]

Yunanistan'da ahalinin harbden nefretini Venizelos düşürmüştü. Kral naibi Kunduriotis naiblikten istifa etmiş, niyabeti kraliçe Olga deruhte etmişti. Başvekil Rallis, kendisini iş başına getiren milletin âmâlını nazar-ı dikkate almayarak en birinci iş olarak Anadolu cephesini takviye edeceğini söylemeye başlamıştı. Patrik Efendi Venizelos'un gittiğine ağlamakla beraber Rallise de sadakat telgrafi çekmişti. (29 Teşrinisani) Yunanlılar, Kral Konstantin'in gelmesi hakkında Aray-ı Umumiye'ye müracaat etmişlerdi. Bu sırada Londra'da bir konferans işe başlamış ve burada Loyd Jorge, Lord Curzon, Bonorlav, Jorge leyd, Portlov, Pol Kambon, Sforza, Marki emperyalı bulunmuştu. Bunlar bir beyanname yazmışlardı. Beyanname de diyorlardı ki; İngiltere, Fransa ve İtalya hükümetleri daima Yunan milletine alaka göstermişler ve Yunan kavminin asırlardan beri devam eden emellerine müsaadeli davranmışlardır.

[Yunanistan ve Patrikhane]

Yunanistan'da tahaddüs eden fecia kendilerini elim bir surette tehcir etmiştir. Müttefikler Yunanistan'ın dâhili işlerine müdahale etmek istemiyorlar.

Fakat müşevverasını açıktan açığa ilân etmek mecburiyetinde bulunuyorlar ki harp esnasında itilaf devletlerine karşı takip ettiği namerdane hatt-ı hareket ile müttetikler için birçok müşkülât ve vahim zayıat topu etmiş olan bir hükümdarın Yunan tahtına avdeti bu devletlerce ancak Yunanistan'ın Kral Konstantin'in ifal-i husumetkâranesini tasdik suretinde telakki edilecek ve bu ise Yunanistan ile İtilaf Devletleri arasında yeni bir vaziyet husule getirecektir. Bu halde, bu üç devlet bu vazifeyi ıslah etmek için tam bir hareket serbestisi muhafaza ettiklerini beyan ederler. Bu beyanname yazılarak Yunanistan'a verilmiş ve rey toplanırken Konstantin'in aleyhinde tesir yapılmak istenilmiştir. Fakat bu göz dağı kimseyi korkutmadı. Yunanlılar, Kral Konstantin'in gelmesine karar ve rey verdiler. Mamafih Kral Konstantin onların korktuğu gibi çıkmadı. O da bize düşmanlıkta evvelkilerden hiç farklı değildi. Kral Konstantin'in gelmesine İtilaf Devletleri kadar patrikhane de kızmıştı. Patrikhane Meclisleri'nin pazartesi günü toplanarak Yunanistan'daki vaziyette müzakere edeceklerini 10 Kânunuevvel tarihli Rum gazeteleri yazmışlardı. Patrik Efendi hakikaten çok kızmıştı. İstanbul'daki Yunan Askeri Heyeti'nin reisi ile münasebeti kesmiş Averof zırhlısı süvarilerinin değişmesi dolayısıyla zırhlıda yapılması icap eden ruhani merasimi yapmıyormuş. Patrik ve patrikhane adeta bir Yunanistan müessesesi gibi hareket ediyordu.

[Beyaz Ruslar İstanbul'da]

İstanbul Rumları çok arsızlanmışlardı. Aynalı Çeşme'de iki polisimizi uracak kadar azmışlardı. Tatavla Yunanistan olmuştu. x sahife 131 Rusya'da Bolşevikler galibiyet kazanmışlardı. Kırım'daki Varangel ve ordusu yarımadayı boşaltıyordu. Bunları ve kadın ve çocukları getirmek üzere İstanbul'dan vapurlar gönderilmiş. Bir sabah erken uyanan İstanbullular Haydarpaşa ve Sarayburnu önlerinin vapurlarla dolu olduğunu gördüler. Bunlar Varangel Ordusu artığı ile kaçan kadın, erkek Beyaz Rusları getiren vapurlardı. İtilaf hükümetleri bu işi de üzerine almıştı. Bunları ellerinde belki bir vasıta diye kullanabilirlerdi. Bunlardan bir kısmını adalara çıkardılar. Diğerlerini bilmem nerelere götürdüler. Fakat adalara çıkan ve İstanbul'a yayılan Rus kadın ve kızları İstanbul'a çok fena adetler, sevdalar soktular. İstanbul bir müddet de bunların maddi manevi zorluklarını çekti. Fakat yeni Bolşevik Rusya Türklerin dostu olmuştu. Beyaz Ruslarla beraber Türk düşmanlığı da Rusya'dan çıkmıştı. Yeşil kırmızı Rus ordularının Anadolu'nun

yardıma geldiği, bilmem nereye kadar ilerlediği gizlice şayi oluyordu. Bazıları bundan memnun oluyor, bazıları da kuvvacılar Bolşevik oluyor diye kederleniyordu.

(130'uncu sahifenin işaretinden sonra)

[Patrikhane]

Feth zamanından beri İstanbul'da Bizans hükümetinin sembolü, mümessili olarak oturan ve Bizans Hükümeti'ni canlanacak yeni Bizans Hükümdarı'na takdimi vazife bilen patrikhane 7 Kânunuevvel'de aşağıdaki telgrafnameyi Yunan kralı Konstantin'e çekmişti:

(Halk hukukunun zamin ve nıgehân olan Düvel-i Muazzama'nın tasvib ettikleri, asırdide âmal ve müdamız hakikate münkalip olacağı bir sırada milletin mukadderatı düçar-ı tehlike oluyor. Milleti tehdit eden felaket ve musibetin meni zat-ı haşmetanelerine menuttur. Rum halkının vicdan ve mefkûresine asırlarca müddet-i icra-yı saltanat etmiş ve halen etmekte bulunmuş halkın dâhili mücadelelerine daima bigâne kalarak milleti yüksek gayesine doğru sevke muaffak olmuş olan Rum Patrikhanesi, zat-ı haşmetanelerinden milletin mukadderatına layık bir karar ittihazını talep ediyor. Zirde vaze'l imza(ben) Rum Patrik Kaymakamı resmi bir ictima' yapan sen sinyor ve meclis-i cismaninin muvafakat ve tasvibi ile kendi şeref ve haysiyetlerini muhafaza için taç ve tahtlarından feragat etmiş prensler bulunduğunu zat-ı haşmetanelerinize arz ederim. İcabat-ı ahvalin size yüklettiği bu fedakârlık bütün bir milletin selametini size karşı bütün evlerimizin minnettarlığını ve kilisenin de takdisatını temin edecektir) Eski devirlerde papaların krallara verdikleri emirler belki bu kadar kati değildi. İşte patrikhane böyle bir patrikhanedir.

Türk Büyük Millet Meclisi ehemmiyetini kendisini evvela hiçe sayanlara da tanıtmağa başladı. Mustafa Kemal Paşa'yı hafif gören Avrupalılar artık doğruyu görmek milli hareketin büyüklüğünü anlamak üzere idiler. Fakat hâlâ bocalıyorlar. Acaba Yunanistan'dan istifade mümkün, belki Konstantin'de işimize yarar diye düşünüyorlardı. Yunan hükümeti de itilaf hükümetlerine yolladığı beyannamede sabık hükümetin taahhüd ettiği bütün işleri yapacağını temin ediyordu. Şark meselesi yine çatallaşmıştı. Bunu konuşmak için Loyd Corc, Sforza toplanmışlar ve

Yunanistansız olarak şark meselesinin hallini düşünmüşler. Fransız matbuatı Fransa ve İngiltere'nin şarkdaki ananevi siyasetlerini görmekte, artık hür olduklarını, Jurnal Gazetesi, İtalya hükümetinin Sevr Muahedesi'nin tekrar tetkiki iradesinde olduğunu yazıyordu. Yavaş yavaş müttefikler yaptıkları muahedenin tatbik olunamayacağını ve değişmesi lüzumunu anlıyorlardı. Bütün bu dünya işleri olup bitiyor hala bizim iş bitmiyordu. Benim şimdiye kadar mahkûm olmaklığım da bir musibet oldu. Yıldız suikast mahkûmlarının kararları Divan-ı Temyizce tetkik edilince birçoğu tahliye olundular. Fakat benim hiçbir mahkûmiyetim olmadığı mevkufiyetimin devamına sebep oluyor. Evvelden kanun hilafı olarak tevkif edilmişim. Şimdi kanuna muvafık olarak mevkuf kalıyordum.

[Tehcir ile Suçlananların Son Bakiyeleri]

Tevkifhane mevcudu azalmıştı. En ziyade tehcir ile maznun olanlar kalmıştı. Bunların başında Sırrı Bey geliyordu. Amasya mutasarrıfı iken İstanbul'a getirilen bu halim ve selim zat kimseyi incitecek yaratılıştta değildi. Bunu ilk görüşte herkes takdir ediyordu. Kürt Mustafa'nın en sıkı hücumları da buna karşı olmuştu. Fakat o zayıf vücuduyla aksakalı ile bunlara hakikat ve kuvvetle karşı koymuştu. Her gün yazar, çizer, her tarafa adamlar gönderir, kendi masumiyetini anlatmak isterdi. Kendisi bir jandarma refakatinde İstanbul'a hareket etmek üzere Ankara'ya geldiği vakit jandarma neferi İstanbul'daki haksızlıkları Ankara'da duymuş olduğundan kendisinin İstanbul'a gitmemesini, kaçmasını tavsiye etmiş olduğu halde o biperva kendi kusursuzluğuna emin olarak yoluna devam etmişti. Zavallı Sırrı Bey bu masumiyet kanaatini Kürt Mustafa'ya bir türlü ilga edememişti. Fakat her halde çalıştıkları boşa gitmemiş bir mahkûmiyete uğrayarak bu zamanı bulmuştu. Bu çok büyük kârdı. Fakat onun ailesi de hepimizinki gibi pek harap bitkin ve perişan olmuştu. Sırrı Bey'in yine Amasyalı Hasan Efendi isminde bir arkadaşı vardı. Bu da aynı cürmden mevkuf Hasan Efendi, topuz gibi vücutlu, kısa boylu, kuvvetli bir zattı. Onun İstanbul'da çok akrabası yoktu. O da adalet yolu arıyordu. Ziyaretçilerinin çoğu avukatları. Hâlbuki Kürt Mustafa Divan-ı Harbine adliye, adalet, kanun gibi şeyler uğramamıştı. Gani Beyle Hasan Fehmi Bey Edirne tehciri meselesi diye uydurma bir şeyden dolayı mevkuftular. Gani Bey, eski zabıt İttihatçı mefkûre sahibi idi. Şikâyetsiz, sessiz, bütün elemelerini, acılarını, ihtiyaçlarını içine sızdırarak, yüksek sabır göstererek yaşıyordu. Benim çok

sevdiğim Hasan Fehmi Bey mevkuf bir zabıt ile Fransızcaya çalışıyorlardı. Çok filosof ve sükûtu olan Hasan Fehmi Bey herhalde iyi havaya dönecek olan bu fırtınayı selamete atlatacağına emin ve mütebessim idi. Kuvayımilliyeci olduğundan dolayı tutulan Akif Bey çok neşeli bir zattı. Yalnız bir kusuru vardı; çok içerdi. Rakıyı nasıl bulur? Nereden getirir? Bu onun kimseye açmadığı esrarlarından idi. Güzel hikâyeleri hepimize ağır günleri unutturdu.

[Nemrud Mustafa Mahkemesi'nin Usulsüzlükleri]

29 Teşrinisani 1336 bugün tamam altı ay oluyor ki mevkufum. Geçen ay Harbiye Nazırı İzzet Paşa'ya bir mektup yazmıştım. O da Hurşit Paşa'ya havale etmiş fakat bir ses çıkmadı. Bir mektup daha yolladım. Divan-ı Harb azasından merhum Nazif Bey'e de bir mektup yazdım. İşlerin yavaş gittiğinden bahsettim. Fakat hiçbir şeyin yürüyüşünü değiştirmek kabil değil. Yıldız Davası, 3 Kânunuevvelde tasdik edildi. Tasdik sebepleri şunlardır:1: Divan-ı Harb-i Örfi Kararnamesi'ne muhalif olarak bir makam-ı resmi tarafından tevdi olunmaksızın muhakeme yapılmış, 2: Maznunların ve şahitlerin hiç birisinin yağma olduğuna dair bir ifade ve şahitleri bulunmaması, 3: Yağma cürmünün esbab-ı mucibeye mesnet bulunması, 4: Mürur-u zamandan dolayı davanın sükûtu. İşte birçok yaşlı rütbeli hizmetli kumandanları ve nazırları, ayanları, mebusları mahkûm eden ve mallarını müsadere kararı veren Divan-ı Harp, bu kadar açık bir zulme kalkışmıştı.

Askeri Divan-ı Temyiz dört kişinin asılmasını intac eden birinci suikastin hükümlerini de nakz etti, Bunun nakz sebepleri şunlardır:1: Hakikatin eksikliği, 2: İsnadın delail-i bütüniyeye istinat etmemesi, 3: Suikast niyetinin tahakkuk etmemesi, 4: Bombaları kimin gece verdiği ispat edilememesi, 5: Hükmün esbab-ı mucibeye müstenit bulunmaması, 6: İtirafat-ı muvalenenin gayri mevcut itiraf-ı mücerredenin sakıt olması, 7: Hakk-ı müdafaanın nazar-ı itibara alınmaması, 8: Şahitleri[anlam bütünlüğü için -n eklenmeli] yeminsiz dinlenmesi, 9: Mazbata-i Hükümiye'nin tahrifi.

Bu nakz sebepleri vatandaşların hayatının ne kadar tehlikede bulunmuş olduğunu gösteriyor. Bu demektir ki Kürt Mustafa'ya efendileri herhangi birimizi, hiçbir suçumuz olmadığı halde tutup asmakda hür ve serbest idiler. Bu devirden sağ kurtulanlar çok bahtiyardırlar. Benim muhakeme evrakının tetkiki uzadıkça uzuyor.

Divan-ı Harb daha bizim evraka geçmemiş. Ben sinirleniyorum fakat yapacak hiçbir şey yok.

[Temyiz Hükmüne Göre Hapisten Çıkanlar]

Kânunuevvel ibtidası mevkufların azat günlerinin başlangıcı oldu. Binbaşı Raşit Cemal, Adil Yüzbaşı, Bican Beyler aybaşında çıktılar. Bunlar suikast mahkûmları idi. Kânunuevvelin üçünde Hazim Bey, Galip ve Hasan Rıza Paşalarla Kaymakam Cevdet ve Ali Beyler tahliye oldular. Ali Bey'le Muhittin Bey postu elden çıkarmaktan çok telaş ediyorlardı. İbrahim Bey'le çok sevişen Ali Bey'in sınırlarını teskinde İbrahim Bey'in tesellitkâr hikâyelerinin ve latifelerinin çok tesiri olmuştu.

Kürt Mustafa, Samizade Süreyya Bey'i hünkâra af ettireceği vaadiyle kandırarak aff ve atıfet talebini havi elinden bir istida almış. Buna istinaden Süreyya Bey'i iki sene hapse mahkûm etmişti. Temyiz kararı onun da imdadına yetmişti. Hükmü tasdik ve kendisi tahliye olundu. Süreyya Bey, Mustafa Paşa'yı ve arkadaşlarını ziyaret ederek görüşmüş. Kürt Mustafa, Nusret Bey hakkındaki çifte mazbatadan haberi olduğunu söylüyormuş. Tehcir meselelerinde hala birkaç bin kişi asılarak Türk milletini beraat ettirmek nokta-i nazarında sabit etmiş. Hep hareketi adalete ve hakka uygunmuş.

[Yeni Hapishane ve İlk Eve Gidiş]

Kânunuevvelin altıncı günü tevkifhane mülkiye memurlarına devr olunacaktı. Askerler de Binbirdirek'de eskiden elbise ambarı olan yere nakl olacaktı. Ben bundan istifade ederek merkez kumandanı İsmet Bey'den yirmi dört saatlik izin istedim. O da benim sözüme itimat ederek beni serbest bıraktı. Ortaköy'deki evimize koştum. Refikamın ziyaret günü olduğunu biliyordum. Yolda ona rast gelememiştim. Refikam beni tevkifhanede bulamayarak dönüp gelmişti. Benim geldiğimden çok memnundu fakat tekrar tevkifhaneye döneceğimden bu memnuniyet uzanmıyordu. Geceleyin Nazif Bey'in evine gittim, görüştük. Eğer beni birkaç gün içinde tahliye etmeyi vaat etmezse tevkifhaneye dönmeyeceğimi söyleyerek muamele-i tesria söz aldım. Benim hocam Nazif Bey çok dürüst ve vicdanlı bir zabıt olduğundan onun sözüne inanıyordum.

Ertesi gün öğle vakti tevkifhaneye dönmek zamanı geliyordu. Fakat daha benim akrabalarımı bile ziyarete vaktim olmamıştı. Telefonla İsmet Bey'den akşama kadar mezuniyetimin tahdidi rica ettim. Onu da reddetmedi. Akşama yeni tevkifhaneye geldim. Büyük bir müstatil ambarı bölme ile ikiye ayırmışlardı. Bölmeler tavana kadar bile çıkarılmamıştı. Bölmenin bir tarafı zabıtana, bir tarafı ümeraya tahsis olmuştu. Zabitan tarafında yirmi bir, ümera tarafında on üç karyola vardı. Askeri mütekaid zabitanı da buraya getirmişlerdi. Fakat bizim İbrahim Bey, eski tevkifhanede kalmıştı. O da mütekaid binbaşısı idi. Onun da buraya aldırılmasını tevkifhane müdürüne söyledim, tezkere yazdırdım. Gece, çok tüten sobanın dumanları arasında uyumuşum.

Sabahleyin uyandığım vakit her taraf sisler içinde idi. Biraz sonra sis dağıldı, güzel güneş parıladı. Bu eski depboyda hiç rutubet yok, her tarafından içine güneş giriyor. Bahçesi gübrelikten ibaret ama yine açıklık olduğundan hoşumuza gitti. Bahusus orada istediğimiz gibi gezabiliyoruz. Yalnız ziyaretçilerin görüşecek bir yeri yoktu. Buradan mevkufların asıl Kileraga Bölüğü'ne nakl olacağı havadisi dönüyor. Artık biz eşya gibi oradan oraya taşınıp duruyorduk. Bugün Sırrı Bey ve Amasyalı Hasan Efendi'nin tahliye olduğunu işiterek sevindim. Fakat ben hâlâ buralarda sürünmemden dolayı çok sıkılıyordum. Kardeşim mektebi bitirerek bugün mühendis olmuştu. Evrakımızın takibini ona havale etmişim. Suikast evrakı üç gün evvel ve Yıldız evrakı da bugün Divan-ı Temyiz' den Divan-ı Harb'e geri gönderilmiş olduğu haberini getirdi.

[Cemal Bey ve Hollandalı Eşi]

Kâğıtların muamelesinin bitmesini bekliyordum, iki gün sonra bitermiş, bekle. Tanımadığım bir zat ve bir kadın mevkufların arkadaşlarından Hamdi Bey'i ziyarete geldiler. Ziyaretçi kabul yerimiz olmadığından bunları bizim odamıza getirmişlerdi. Tanımadığımız zatı takdim ettiler. Osmanlı ordusunun zabitlerinden ve Arnavut Cemal Bey imiş. Beyaz hare kaşlı, kara gözlü, kara bıyıklı, güzel bir erkekti. Kadın mısır püsküllü saçlı, çok soğuk, bembeyaz çehreli, zayıftı.

Boynunda hamâil vari asılmış cüz kesesi gibi bir şey asılı idi. Bu çiftin hikâyesini anlattılar. Kadın Hollandalı imiş. Türkiye'ye seyahate gelmiş ve Bursa'ya gitmiş. O sırada merhum Sultan Reşat da Bursa'ya gitmişti. Mudanya'dan

dönüşte kadın da dönüyormuş. O zaman kanun zabiti ve mülazım olan Cemal Bey'e rast gelmiş. Cemal Bey bu ecnebi kadına vapura binmekte yer bulmakta kolaylık göstermiş. Kadın da onu Pera Palas'a davet etmiş, görüşmüşler. Kadın Cemal Bey'e evlenmek teklif etmiş. Cemal Bey belki bir serseridir diyerek razı olmamış. Fakat kadın İstanbul'da bir apartman alarak Cemal Bey'e vererek kendi zenginliğini ve teklifinin ciddiyetini ispata hazır olduğunu söyleyince Cemal Bey de razı olmuş. Kadın apartmanı almış ve Cemal Bey namına tapusunu çıkartarak kendisine vermiş. Cemal Bey de askerlikten istifa ederek Hollanda'ya gitmiş ve kadınla evlenmişler, pek mesut imişler. Harb-i Umumi çıkınca orada kalmışlar ve İstanbul'a gelememişler. Mütareke olunca İstanbul'a dönmüşler. Kadın hakikaten milyoner imiş. Hollandalılar böyle bir zengin kızlarını aldı diye Cemal Bey'e evvela biraz dargın yüz göstermişler. Fakat sonra emr vaki boyun eğmişler. Cemal Bey diyordu ki; orada böyle zengin kızlar pek çok, Türkleri çok seviyorlar. Bizim delikanlılar oraya gelseler hepsine birer zengin kız bulurum. Hollandalıların lisanını öğrenip öğrenmediği sordum. Cemal bey Türkçeden başka dil bilmiyordu. Orada da Felemenkçe birkaç şeyler öğrenmiş. Fakat kadın daha zeki imiş. O Cemal Bey'den Türkçe öğrenmiş. Boynunda asılı kesede de Kur'an-ı Kerim gezdiriyordu. Biz konuşurken kadıncağz hep gülüyordu. Cemal bey bizi buradan çıktıktan sonra kendi şatosuna davet ediyordu. Adresini de verdi. (Djemal um Beilfend Alenfeld Fleuten/Utrecht) Görülüyor ya! Cemal Bey bir de asalet unvanı almıştı. Bu sevgili çifte saadetler temenni ettik. Çıktı, gittiler.

[Tevfik Paşa Kabinesi]

Tevfik Paşa kabinesi memleketin birliğini idare etmeye uğraşıyordu. Mustafa Kemal Paşa ile temas etmek istiyordu. Bu hususta görüşerek imkân derecesini anlamak üzere Erkan-ı harp Neşet Bey Ankara'ya gönderilmişti. Neşet bey İstanbul'a dönerek Ankara'ya bir heyetin gönderilmesine müsaade edilmiş olduğu haberini getirmişti. Kânunuevvelin üçüncü günü İzzet Paşa, Salih Paşa, Hüseyin, Kazım, Cevat ve Fatih Beylerden mürekkep bir heyet Ankara yolunu tuttu. Bunlar İzmit'e kadar trenle, oradan Eskişehir'e kadar otomobille ve Eskişehir'den Ankara'ya yine trenle gideceklermiş. Heyet gitti fakat hiçbir haber gelmiyor.

11 Kânunuevvel'de Çakaloğlu Hamamı'na gitmiştik. Doktor Avni Ziya ve İbrahim Beyler de geldiler, görüştük. Yerleri iyi imiş, memnuniyet gösterdiler. Hamamdan çıktıktan sonra bakkal Acem Mahmut'un dükkânına geldik. Mahmut bize çay ikram ederken Galip Paşa geldi. Onun arkasından evvelce Divan-ı Harb azası iken şimdi bizim gibi mevkuf olan Recep Paşa içeri girdi. Sevr hülasası almak istiyordu. Galip Paşa dedi ki (ne o? paşam sıra size mi geldi Recep Paşa) evet öyle oldu. Fakat bu ne vakte kadar devam edecek? İnşallah biz de hitam bulur) dedi. Galip Paşa, onun temennisine harfiyen iştirak ederek (inşallah sizde hitam bulur) dedi. Recep Paşa muhakemelerinin hitam bulduğunu söyleyerek çıktı, gitti.

[Sevr'in Tadili]

12 Kânunuevvel Fransa başvekili Sevr Muahedesinin tetkikini değil tadili lüzumunu resmen söylüyor. İtalyanlar da Türkleri memnun etmeli diyor. İzmir'in Rumlardan tahliyesiyle bize verileceği fakat İtilaf Devletleri'nin kontrolü altında bulunacağını rivayet ediyorlar. Bu hiçbir şey ifade etmez. Çünkü Düvel-i İtilafiye idaresinde Rumlar gibi olduğunu gördük.

(Oryant Nüyz) geçen gün yazıyordu ki: (İtilaf Hükümetleri Yunanistan'a para vermezlerse Anadolu'daki ordusunu besleyemez) tabii ki böyledir. Zaten bütün fitne ve fesadın itilafçılardan geldiğine kalben inananlardanız. (Oryant Nüyz)un temennisi yerine geldi. İtilaf Devletleri Yunanistan'a mali yardımı kestiler. Ferid Paşa'nın başımıza bela çıkardığı Anzavur Ahmet Balıkesir'e gitmiş, Kuvayimillie aleyhine Yunanlılarla birleşerek teşkilat yapıyormuş. Ali Kemal bile buna (çirkin bir herif) diyor.

[Altı Ay On Altı Günlük Hapis Hayatının Sona Ermesi]

15 Kânunuevvel bugün hava soğuk. Fakat güzel merkez kumandanıyla görüşmek üzere Harbiye nezaretine gittim. Askerî Divan-ı Temyiz azasından Alâeddin Bey'le görüştüm. Merkez Kumandanı Alâeddin Bey benim tahliyemin tesrini Hurşit Paşa'ya söylemişlerdi. Kurtulmamın yakın olduğunu ümit ediyorlardı. Tevkifhaneye döndüm. Akşam saat beşte tevkifhane müdürü gayrimevkuf muhakeme edilmek üzere tahliye edilmekliğimin emri geldiğini müjdeledi, çıktım, evime döndüm. Altı ay ve on altı gün mevkuf kalmıştım. Bu müddet zarfında dünyayı ve Türkiye'yi görüşüm yazdığım gibi idi. kendi kendisine yaşamaya

mahkûm kalmış olan İstanbul'un Anadolu ile muhaberesi yoktu. Avrupa ahvalini de onların söylediği gibi sanıyordu.

Benden birkaç gün sonra da Hamdi ve İbrahim Beyler kurtuldular.

Tevkifhanedeki eski arkadaşlarımı bir defa ziyarete gittim. Bir daha gitmeye lüzum kalmadı. Yalnız altı buçuk ay bana çok acı günler geçirtmiş. Mevkufiyet ve o yerlerin hatırası hala kalbimden silinmedi. Korkulu rüyalarım hep bu günlerin tekrarı olur. Benim mevkufiyet zamanlarımda Refikamın, Müfit, Belkıs ve Perihanımın çektikleri maddi ve manevi ızdıraplara sebep olduğumdan dolayı onlara karşı utanıyorum. O acıları, o yürek ağrılarını, o gözyaşlarını o günden şimdiye kadar onları daha çok ve kalpten içten sevmekle tazmin edebildim mi bilmiyorum. Fakat benim sevgili Refikam ve çocuklarım bilirler ki onların hadsiz kederlerini, ümitsiz ağlayışlarına sebep olacak benim hiçbir fena hareketim, kusurum yoktu. Kürt Mustafa'nın istibdadının son günlerinde bana bu azap bucağından kaçmak suretiyle kurtulmak fikri gelmişti. Boş rahatsız ve sıkıntılı bu vazifenin devamına tahammül edemeyecektim. Haftada bir iki defa yanımızda silahsız bir muhafız olarak hamama gidiyorduk. Bu gidiş bazen kalabalık oluyor, bazen münferit oluyordu. Bizim dışarıyı görmek ve dışarıda dolaşmak için yegâne fırsatımız bu idi. bu münferit hamam seyahatlerinin birinde, benimle beraber bulunan çavuşa Anadolu'daki Milli Hareket'den bahsettim. Çok vatansever bir[fazla kelime var] asker gibi konuştu. Dedim ki Hasan Çavuş seninle buradan Anadolu'ya gitsek nasıl olur? Hiç tereddüt etmeden pek ala olur beyim. Yalnız bir kere Âlem Dağı'nı bulmak mümkün olsa ondan ötesi çok kolaydır. Mademki siz gitmek istiyorsunuz, ben düşüneyim ve size gelir haber veririm, dedi. Tevkifhaneden benim eski arkadaşlarımdan Seyfi Bey'e haber gönderdim, çağırdım. Kuvayımilliye'nin İstanbul'da çalışan bir zabiti idi. meseleyi kendisine anlattım. Beni karşıya geçirecek vesait ve silah hazırlamasını rica ettim. Seyfi Bey derhal faaliyete geçmek ve bana tertibatın neticesini bildirmek üzere gitti.

Ertesi gün muhafız çavuş bana geldi ve dedi ki; millet Anadolu'da vatan kurtarmağa çalışırken bizim burada oturmamızdan utanıyordum. Sizin teklifiniz üzerine vazifeme koşmağı fırsat bildim. Bunu arkadaşlarıma da açtım. Tamam yirmi dokuz kişi silahlı olarak sizi takip edeceğiz. Yalnız bizim ve silahlarımızın Üsküdar kıyısına geçmesini temin ediniz. Seyfi Bey gelince onunla bu meseleyi hal

edecektik. Fakat o gelmeden evvel ummadığımız bir mesele çıktı. Damat kabinesini[anlam bütünlüğü için -n eklenmeli] istifasını verdi. Tevfik Paşa kabinesi yaptığı yeni işler arasında tevkifhanedeki muhafızları azalttı, değiştirdi. Hasan Çavuş bizden ayrıldı.

[İnsanların Gerçek Yüzü]

Seyfi Beyle tekrar görüştüğümüzde artık kaçmak tertibatı mevki-i icraya koymaya lüzum kalmamıştı. Yakında buradan çıkacağıma emindim. Fakat yeni Divan-ı Harb'in merasim ve muamelâtı böyle aylarla uzadıkça kaçmadığıma pişman oluyordum. Fakat artık zamanı geçmişti. Tevkifhane yahut hapishaneler çok tetkike değer mevzular olduğunu kendim gördüm. Burada dışarıdan başka nazariyeler ve kanaatler vardır ve başka nazariyeler hâsıl olur. Buradan hariçteki üstler ve sevgililer çok ciddi surette görülür. Ben biliyordum ki bir insanın her hal ve zamanda kendisine güvenecek. Garassız, afsız dostluk, yok denecek kadar azdır. İnsan para ve mevki sahibi olursa onun dostları çok olur ve o dostlardan yardım da görür. Fakat dostluk böyle vaziyette değil, düşkünlük ihtiyaç zamanında lazımdır. Ne yazık ki işte böyle zamanda dost bulunamaz, kalkınamayacak derecede düşene kimse yanaşmaz. En iyi dost sükûtun katiliğini anladıktan sonra bir daha ziyaretinize gelmez, bu böyledir. İstisnasını görmedim. Oğluma nasihatim şunlardır; insan kendisinden başka hiçbir dostun yardımına güvenmemeli. Düşenin dostu olmaz. Dünyada paradan başka maddi ve manevi hiçbir kıymetli şey yoktur. Belki ahlak zimmet, para tedarikine vasıta olduğundan dolayı öğrenilir. Fakat bu maddilik itiraf olunamaz. Asrımızın insanları çok maddi ve çok riyakârdır. İnsanları kendi menfaatine hizmet ettirme ve çalıştıran erbab-ı iktidardan aksi yani başkasının hizmetini eden eshab-ı meskenetten sayılır. Hakkını hiç kimsede bırakmamalı her şeyde haklı çıkmalı. Merhamet kalbin zayıflığındandır. Hayatla mübareze edenlere ve muvaffak olmak isteyenlere yakışmaz. İntikam almak icap edince merhametsizce durmalıdır. Hiçbir şeyde kimseye emniyet etmemelidir. Herkesin itiraf etmeden takip ettiği prensipler de bunlardır. Mümkün olsa bu kaideleri bütün Türklere öğretirim. Türk milleti kadar başkaları için çalışmış hizmet etmiş millet yoktur. Şimdiye kadar bir zaman devşirmelerin mühtedilerin ve bunlardan yüksek mevkilere çıkanların, bir zaman yedi buçuk milletin saraya toplanmış kadınlarının ve her devirde müstebit soyu bozuk, bazen düpedüz deli

padişahların amaline çalışmıştı. Son zamanları ben gördüm, bütün askerlerimizi paramızı Yemen, Asir, Hicaz, Suriye, Trablus, Makedonya kıtalarının asayişine imarına tahsis ettik. Anadolu harap oldu Anadolu’da karlı yerlerde Türkler donarken Medine’ye şimendifer yaptık. Bu misaller uzun ve çoktur. İsterim ki artık Türk kendisi kendisi için çalışsın.

[Hapishane ve Divan-ı Harp ’teki Usul ve İdareciler]

Tevkifhane beni böyle düşündürüyordu. Şimdi bilmem ki bunlar değişti mi. tevkifhanemizin resmi ve adli tevkif hanelerden ayrı usulleri vardı. Çünkü gayri kanuni fevkalade zamanlarda yaşıyorduk. Bu zamanların kaideleri alelade olamazdı. Divan-ı Harb’e gidecek olanlara akşamdan haber veriliyor ve ertesi gün muayyen saatte süngülü neferlerin ortasında mazmunlar Divan-ı Harb’e gönderiliyor. Harbiye nezareti meydanında çadırda oturan bir hapishane müdürlüğü vardı. Oraya uğratarak isimler yazdırılıyor, Divan-ı Harb’e gidiliyor, Kürt Mustafa’nın karşısında ipsiz sapsız suallere muhatap olduktan sonra dönülür, hapishane müdüriyetindeki kayıtlar kapatılır ve evvelki gibi önde arkada revolverli inzibat, yanlarda süngülü efrat arkada bir zabıt olarak avdet olunurdu. Önce hapishane müdüriyetinde kim vardı bilmiyorum. Sonra meşhur ahlaksızlardan bir Binbaşı Ali peyda olmuştu. Mevkuflara mutlaka kelepçe urdurmak ve efrada süngü taktırmak merakına düşmüştü. Mevkuflar, onun efrada süngü taktırmasına bir şey diyemezler, mâni olamazlardı. Fakat herkes kendi bileğine hâkimdi. Hiçbir zabıt bu hakarete razı olmadı. Binbaşı Ali de bu kuvvetten mahrum kaldı. Rakı içenler her tevkifhanede bu içkiyi bulurlardı. Fakat içilmesi bazen çok gizli bazen masa başında açıkça oluyordu.

Yesi Efendi bu kadarcık müsamahayı yapıyordu. Fakat yüksek bahşişle getirilen bu maddelerin istifadesini de kaçırmıyordu. Tevkifhanenin imtiyazlı bazı mevkufları vardı. Bunları paşalar, ayan falan zannetmeyin. Zavallı paşalar, beyler en mağdur ve sessiz kısımdılar. İmtiyazlılar paralıları. Bunlar her vakit her şeyi getirirler, her zaman Yesi Efendi ile görüşürlerdi.

[Hapishanede Zaman]

Benim en sıkıntılı zamanlarım geçmeyen saatlerim gecelerdi. Gündüzler karanlığa dönünce benim yüreğimi de karalar kaplıyor. Benim odadaki paşalar saat

on buçukta uykuya dalıyorlar. Ben bu saatte yatarsam sabaha kadar dört beş defa uyanıyorum. Binaenaleyh mümkün mertebe uyku zamanını gece yarısına yaklaştırmak istiyorum. İbrahim ve Hamdi beylerin odaları benim en neşeli kulübüm idi. orada kendimi unutuyor, avutuyorum. Şunu da itiraf edeyim ki tevkifhanede yatmak, kalkmak zamanına kimse karışmıyordu. Yalnız arkadaşları rahatsız etmemek lazımdı. Gece yarısından sonra uyanık kimse kalmaz, ışıklar sönerdi. Bu sükûneti ihlal eden yalnız bir Doktor Avni Bey vardı ki o, sabahlara kadar oturur ve sabahleyin uyurdu. Güya bu sabahlamak ona vazife imiş. Kemal-i sadakat-i ciddiyet ve intizamlı sabahlardı. Bu esnada da tütünden sigara sarar ve düşünürdü. Düşüncesini bir türlü anlayamadım.

Geceleyin uyumayan fakat Avni Bey gibi intizama riayet etmeyen Osman Bey vardı. Osman Bey'in tevkifi çok garip olmuştu. Bu zat büyük adada içmiş içmiş, keyfi tamam olunca aklına İstanbul'a geçmek gelmiş. Pendik vapuruna atlayarak Pendiğe çıkmış. Tesadüfen o sırada Kuvayımilliye'nin bir çetesiyle jandarmalar arasında müsademe oluyormuş. Bu karışıklık biraz devam etmiş. Kuvayımilliyeciler çekilmiş, jandarmalar başı açık birisini görünce çete efradından olduğuna hükmederek yakalamışlar, kafasına da o sırada buldukları bir eski kalpak geçirmişler. Sarhoş Osman Bey mükemmel bir çeteci olmuş. Doğru tevkifhaneye zavallı Osman Bey parasızdı ve rakısız duramıyordu. İşte bu huyundan dolayı herkes uyuduktan sonra o odaları dolaşır, masa üstlerindeki kolonyaları, dolap altlarındaki, ispiro şişelerindeki ispirotoları içerdi. Bir gece kolonya ve ispiro bulamadığından kahve pişirmek için kullanılan kambinetonun[Doğrusu komineto] fitilini bardağına sıkarak çıkan ispirotoyu içerken yakalamışlardı. Tevkifhanede paşaların ve ümeranın odalarında kendi evlerinden getirdikleri masa komodinleri vardı. Kahve ve çaylarını meraklılar kendileri pişirip içiyor ve ara sıra arkadaşlara çay ziyafeti veriyorlardı. Paşaların yemekleri evlerinden geliyordu. Akşam saat ondan sonra bu uslu zevat uykuya varıyorlardı.

[Asım Bey ve Akif Bey]

Ben onların rahatını bozmamak için başka odalara gidiyordum. Sabık Harbiye nezareti yaverlerinden Asım Beyle Akif Bey'in neşeli odası bana gece yarısını bulduruyordu. Bahriye yüzbaşlarından İbrahim Efendi de bize güzel vakit geçirme fırsatları veriyordu. Bu zat tevkifhaneye geldiği vakit, elleriyle, başıyla

yaptığı işaretleri görünce akıl muvazenesinin bozulmuş olduğunu anlamıştık. Kendisini Yemen'in uzun sahillerinden birinin küçük limanında liman reisi imiş. Senelerce ailesini İstanbul'da bırakarak orasını beklemiş. Harb-i Umumi'de İngilizler bunu alarak Mısır'daki üsera garnizonuna götürmüşler. Birkaç senede orada kalmış. Kendisi gayri kabil tedavi bir aletle malul olduğundan İngilizler İstanbul'a göndermişlerdi. Fakat zavallıyı İstanbul'da İngilizlerin garnizonundan daha sıkıntılı tevkifhane bekliyormuş. Çok terbiyeli bir efendi idi. Tevkifinin sebebini öğrendik. Allah'a söğmüş. Tabi sebepsiz Allah'a söğülmez. Fakat burada kabahat Allah'ta değil. İbrahim Efendi İstanbul'a döndüğü vakit babasını bulmuş karısını ve kendi malı olan evini sormuş. Babası karısının evlendiğini söylemiş. İbrahim Efendi müteessir olmuş, babası teselli etmiş. Ev meselesine gelince babası evi sattığını ve parasıyla düğün yaparak evlendiğini anlatmış.

[İbrahim Bey]

İbrahim Efendi haklı olarak kızmış ve bu yaşta evlenmenin bahusus kendi malını satarak evlenmesinin manasızlığını anlatmaya kalkışmış. Fakat babasının elinde müthiş bir silah var. O silah da şeriat. Baba hemen sesini yükseltir, şerren dörde kadar karı almak caizdir, Allah'ın emridir, deyince İbrahim Efendi Allah'a karşı bütün bildiği söğüşleri kullanmış. Zaten oğlunun gelmesinden sıkılan baba bunu emniyetli bir yere kapatmağı düşünerek onun Allah'a, peygambere söğdüğünü haber vererek buraya göndertmişti. Zavallının esaretten geldikten sonra aldığı maaşları da yanında imiş. Onu da merkez kumandanı almış. Mısır'daki gibi çırılçıplak, tevkifhanede kendini bulmuştu. Bunu tanıyanlar var. Kendisi iyi bir zanaatkârmış, güzel oymalı mobilyalar yaparmış. Güzel dama oynardı. Güzel güzel konuşurken bazen birdenbire sapıtır, manasız şeyler söyler, delilik alametleri gösterirdi. Gösterince evvela bunun sebebini anlamıyorduk. Sonra öğrendik kendisinde bir kulak hastalığı varmış. Bazen faaliyete geçerek beyne tesir ediyor ve zavallıyı böyle saçmalatıyordu. Fakat ne vakit bir nöbet geleceğini kendisi de bilmiyordu. Esaretten İstanbul'a bırakılmasına sebep de bu hastalığıymış.

İbrahim Efendi cin ve peri işlerine de inanır ve onları adlarıyla söylemekten çekinerek hepsine birden (onlar) derdi. (Onlar) deyince (iyi saatte olsunlar) cinler ve perileri anlamak lazımdı. İbrahim Efendi bize esaret hayatından bahsediyordu. Dedi ki; bazen bize izin verirler. Şehre de giderdik bir gün İskenderiye'ye

gitmiştim. Çok büyük bir makina sergisinin açıldığını işitmiştim. Ben zaten sanata meraklı olduğumdan sergiyi görmeyi çok arzu ediyordum. İzni de bunun için almıştım. Sergiye gittiğim vakit alafranga saat on vardı. Çok mükemmel bir sergi. Her türlü makinalar var. Ben seyrede ede dolaşmış vaktin geçtiğini duymamışım. Kalabalık azalmış, memurlar gitmiş, gece idi. Dikiş makineleri salonunda idim. güzel bir kız makineler hakkında izahat veriyordu. makinaların en sonunda üstü kapalı bir makine duruyordu. Buraya memur olan kız yemek vaktinin gelmiş olduğunu ve kendisinin de yemeğe gitmek mecburiyetinde olduğunu anlattı. O vakit saatin ikiye gelmiş hatta geçmiş olduğunu gördüm. Fakat şu kapalı makineyi görmeyi çok istiyordum. Bu makineyi de göstermesini kıza rica ettim. Onun en son bir model olduğunu ve kimseye gösterilmediğini söyledi. Ricamda ısrar ettim. Benim makineyi görmekle zanaat ısrarını bir anda anlamaya imkân olmadığını söyledim.

Kızcağız beni çabuk savmak ve memnun etmek için makinenin örtüsünü açtı. Zaten o salonda da kimse kalmamıştı. Makinenin içerisini de gösterdi. Bu son model bir Singer makinesi idi. Fakat bir iplik yapılmıştı. Şimdiki makinelerde iğnenin altına masura konuluyor. Bu makinede ise masura yoktu. Hangi iplik istenirse onun makarası olduğu gibi konuluyordu. Masuraya ipliği sarmak zorluğu kaldırılmıştı. Kızcağız bunu bana bir lahzada gösterdi ve kapadı. Fakat ben tertibatını görmüş ve öğrenmiştim. Kendim de bunu yapabileceğim. Ben sordum ki: Bu sergiyi Mısırlılar mı açmıştı? İngilizler mi? İbrahim Efendi kemal-i ciddiyetle dedi ki : Ne Mısırlılar ne İngilizler. Onlar meğerse dinlediğim hikâye, cinlerin sergisinin hikâyesi imiş. Zavallı İbrahim'in nöbeti tutmuş imiş.

Bu biçare hasta dede bizimle beraber hayli zaman Allah'a söğmesinin cezasını gördü. Divan-ı Harb'e çağrıldığı gün diyordu ki; beni bir defa dinleseler derhal bırakırlar. Aman yavrum orada da saçmalama dedim. O güldü. Dedi ki bilakis saçmalayacağım ve kurtulacağım. Hakikaten de öyle olmuş. Kürt Mustafa İbrahim'e ismini sormuş, İbrahim aldırmamış. Kürt'ün adını sormuş. Mesele münakaşa şeklini almış.

[Leon Remzi, Mıgırdıç Çaylak]

Kürt Mustafa nihayet benim adım (adam) demiş. İbrahim Efendi derhal taarruza geçmiş. Hazreti Âdem'in adı nedir bilin bakalım deyince hepsi apışmış kalmışlar. Hazreti Âdem'in adı (âdemdir) demişler. Hayır, âdem sana ve bana derler. Bu bir ad değildir. Hazreti Âdem'in adını söyleyiniz diye ısrar etmiş Kürt de bunu söyletemeyeceğini anlayarak tevkifhaneye iade etmiş. Biz de merak ettik. Hazreti Âdem'in adını söyletmeye uğraştık. Söylemedi. Tevkifhaneden çıkarken yine rica ettik. Yalnız Musul sabık mebusu İbrahim Bey'e söyleyeceğini vaad etti. Çıkarken de esrarını onun kulağına fısıldadı. Biz İbrahim Bey'i sıkıştırdık. Söylememeye yemin etmiş olduğu için ondan da öğrenemedik.

İşte Kürt Mustafa ve arkadaşlarının tasallutu böyle. Biçare hastalara kadar ifrat edilmişti. Kürt Mustafa'nın ve arkadaşlarının hakkındaki hükm-ü mahkeme Divan-ı Harp değil bizzat millet vermişti. Onların muhakemesinin de müdafaa vekilleri Leon Remzi ve Mıgırdıç Çaylak olduklarını gazetelerde iftiharla okudum. Tam kendilerine uygun müdafaacılar bulmuşlardı. Hiçbir Türk müdafaacı çıkmamıştı.

[Felaket İnsanları Birbirine Yaklaştırır]

Tevkifhane hayatının birçok hususatları vardı. Evvela tevkifhaneye gelen her şahıs diğerleri için şayan-ı tetkik bir mevzudur.

Herkes mutlaka onun kim olduğunu, ne için geldiğini öğrenmek ister. Sonra mevkuflardan birisi ona yaklaşır, hal ve hatır sorar, anlar, icap ederse ona yardım eder. Fakat biraz sonra derhal bütün öğrendiklerini umuma yayar. Bütün mevkuflar onu artık tanır. Tevkifhaneye hafiye casusu konulduğu rivayeti de bulunduğundan gelen şahsın huyu bu nokta-i nazarda da tetkik olunur. Ufak bir şüphe duyulursa o da taammüm olunur. Divan-ı Harb'e gidecek olanlara bir gece evvel haber verilir. Bu da meraklı bir şeydir.

Divan-ı Harbi gideceklerin adları, miktarları, cürmleleri mutlaka her gece öğrenilir, akşama kadar herkes merak içinde gidenlerin dönmesini bekler. Bu hacı beklemeye ve yaylada şehirci beklemeye benzer. Gelenlerin hemen etrafı kuşatılır, muhakeme ve isticvabın ceryanı anlatılır. Şahitler ve tanıklar maznunun lehinde ise herkes memnun olur. Aleyhinde ise maznun teselli ve takviye edilir. Ben bunu

İmtihandan çıkınca kapı önünde bekleyenlerin isticvabına çok benzetirim. İmtihandan çıkanlar iyi cevap verdiklerini daima söylerler. Maznunlar da hep kendileri hak kazandıklarını anlatırlar. Mahkemedен gelenleri garip garip herkes isticvap eder. Herkes her mahkemeyi bilir ve anlar nadiren tahliye edilenler tebrik olunur. O da Yakında arkadaşlarının serbestisini temenni ile uçar gider. Çıkanlar birkaç gün sonra arkadaşlarını ziyarete gelir. Havadis ve hediyeler getirir. Fakat bu ziyaretlerin sayısı ikiyi, nadiren üçü geçmez. Artık burası unutulmuştur.

Felaket insanları birbirine yaklaştırır, derler. Mevkuflar da hep birbirini seviyorlar ve acıyorlar. Felaket insanları Allah'a sarılmaya dayanmaya sevk ediyor insanları adaletinden ümit kesenler ve adaletsiz hâkimlere düşenler Allah'ın manevi kuvvetine sığınıyorlar. Mahkeme ne kadar şiddet ve zulüm gösterirse mevkuflar da o nispette Allah'a yalvarışını şiddetlendiriyor.

İbrahim Bey'in güzel sesiyle okuduğu bir Aşr-ı Kur'an hepimizin içine ferahlık ve ümitle dolduruyordu. Rebiulevvelde mevlit okuttuk. Meşhur mevlit okuyucu Hafız Cemal ile askerlerden Binbaşı Vasıf Bey bize mevlit okumaya geldiler. Ezanı Halit Efendi isminde bir katil okudu. Bu zavallı karısını yoldan çıkararak birisini urarak buraya girmişti. Kuvayımilliyeci Akif naat okudu, yan kesici tekbir aldı. Güzel bir mevlit gecesi geçirdik. Tevkifhanede namaz kılanlar gittikçe çoğaldı. Büyük bir camii müdavimleri kadar oldular. Buradan çıktıktan sonra bunlar Allah'ı aldatıp oyalayarak kurtulduklarına güleceklerdir.

Mevkuf olanlarda tuhaf bir his vardır ki, dışarıda bulunanlar bunu bilmezler. Bu his fevkalade bir asap gerginliğidir. Herkesin her azası kulak olmuştur. Bir odada iki kişi arasında kimin en ufak bir konuşma, ağızdan kulağa bir fısıltı mutlaka diğerlerine kulak kabarttırır. Herkes onu öğrenmek ister. Fevkalade büyük bir öğrenmek, havadis almak merakı vardır. Bunun sebebini anlıyorum. Herkes kendi mevkufluğu, mahkûmluğu, kurtuluşu hakkında mütecessisdir. En ufak bir havadis burada büyütülür, tellenir, pullanır, büyük bir ehemmiyet alır. Mevkuflar dışarıdan ziyarete gelenlerden havadis sorarlar. Gelen de ya soranı memnun etmek yahut ahval-i âlemden habersiz bir budala gibi görünmemek için yarım yamalak duyduklarını uydurduklarını söyler. Tabii bunların hepsi mevkufların lehinedir. (Kuvayımilliyeye ilerliyor, Kürt Mustafa değişecek, Ferid Paşa kabinesi düşüyor, Aff-ı Umumi ilan olacak) gibi ziyaret günleri olan cuma, pazar

akşamları bütün mevkıflar pek azı müstesna, müteselli, ümitli ve memnundurlar. Bu güzel haberler bizi birkaç gün oyalar sonra aslı çıkmayınca meyussiyet başlar. Fakat çok sürmez daha mükemmel bir söz duyulur, yine ümit var olunur.

Arkadaşlarımızdan birisi böyle iyi hava havadislerin tesiri bitip de ızdırıp saatleri başlayınca ortaya iyi bir şayia çıkarırdı. Bu zat bu şayiayı muntazaman uydurur, yayar ve aslı çıkmazdı. Bir gün kendisine niçin böyle yalan uydurduğunu sordum. Dedi ki: İyi ki sizden para pul istemiyorum, sizi birkaç gün mesut yaşıyorum, ne için darılıyorsunuz? Haklı idi. Bizi oyalıyordu.

Tevkifhanedeki her hareket mutlaka tetkike şayan görülür. Görülmeden geçen hadise olmaz gazeteler hep okunur, mevkıflara ait her mesele incelenir, büyütülür, tefsir olunur, odaların her kapı açılışı mutlaka içeridekilerin meraklı gözlerini etrafa döndürür. Bilhassa geceleyin olacak hareketler pek mühim görülür. Tevkifhaneye girip çıkanlar dışarıda bir otomobil homurtusu, düdük sesi öğrenilmeden kimseyi uyku tutmaz.

Tevkifhane müdürü Yesi Efendi ile istediği saatte mülakat etmek imtiyazı olan birkaç kişi vardı. Bunlar hemen tahkikata gönderilir mesele anlaşılmadan kimse rahat edemez. Mamafı bu acibiyet ve hassasiyet şahsa göre değişiyor, bazısında daha çok bazısında daha az oluyor.

Ali Bey gibi gazetecilerin geç gelmesinden, Nurettin Bey gibi ziyaretçilerin kabul edilmemesinden ahkâm çıkaranlar, mevkıfların gizli konuşmasına, kendisine merhametli gözlerle bakılmasına mana verenler de çoktur. Mevkuf iken en ziyade ferah veren şey hariçten gelen ziyaretçilerdir. Bir insan kendisinin ne kadar çok düşünüldüğünü görürse o kadar memnun ve müsterih oluyor. İnsanlardan ayrılarak konulduğu bu yerde hariçle temas gaybetmek çok acı duygular veriyor. Fakat ziyaretçiler de çok nazlı oluyorlar. Hele kendilerinden yardım istemek için çağırdıklarımız pek seyrek uğruyorlar. Yardımdan maksadım para yardımı değil. Çünkü ona kimse yanaşmaz. Yalnız evrak takibi istidanın takdimi nüfuslu bir itilafçı tavsiye gibi şeylerdir.

Ben de herkesin uyduğu kaideye uymuştum. Evvela gelenler çok oldu. Sonra azaldı çağırdıklarım ibtidaları acele geliyorlardı. Sonra yavaşlattılar. Sonra çağırdığım zamanda gelmediler. Yalnız Refikam yollarda bayılarak benimle

konuşurken mendilindeki kurdeleyi koklayarak beni bir ziyaret günü bile ihmal etmedi. Fakat ben bu ziyaretleri hem bekliyordum, mesut oluyordum hem de utanıyordum. Çocuklarımla bu hal-i aczimde umumi bir yerde görüşmek bana ağır geliyordu. Çocukların hastalığını ilaçsızlığını gıdasızlığını hep göre göre ve bir şey yapamayarak içimden kanlar giderek yaşıyordum. Bunlar da bir hayal oldu. Tevkifhaneden çıktıktan sonra daha büyük sıkıntılar etrafımı aldı. Nemrut Mustafa'nın zulmüyle asılıp kurtulamadığıma esef ettiğim günüm oldu.

[Anadolu'ya Geçiş]

İstanbul oturulmaz bir yer olmuştu. Anadolu'ya gitmek bir vazife halini almıştı. Fakat bende ne seyahat edecek para ve ne de aileme bırakacak geçinme vasıtası yoktu. Zengin bir arkadaşım tekaüt cüzdanımı kendisine rehin bırakmak suretiyle biraz para ödünç verdi. Haremimin akrabasından bir zat da onlara İstanbul'da yardım vaat etti. Bana da (60) lira verdi. Bu esirlik zulüm diyarından uzaklaşmak imkânı böyle hâsıl oldu. Fakat şubatın yirmisi olmuştu. Fırtına kar, soğuk. Her taraf alt üst oluyor. Polis müdürünün Kuvayımillîye taraftar dördüncü şube müdürünün yardımıyla aldığım seyahat vesikası cebimde vapur bekliyorum. Salı sabahı idi. Vapurumuz kalktı. Tevkifhane arkadaşlarımdan haylisi burada da beraberdi. Gani Bey, Hamdi Bey ve diğer arkadaşlar asıl serbestlik ve hareket havasını şimdi alıyorduk. Vapurumuz hain Vahdettin'in sarayının hizasından geçiyordu. Bütün arkadaşlarım vapurun en üst kat güvertesinde toplanmışlardı. Bir ağızdan bağırdık: Yuha! Yuha! Yuha!

18 Haziran 1936 Göztepe

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. Sonuç

Aziz Sami İlder, Erkan-ı Harbiye mezuniyetinin ardından Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü pek çok bölgede kritik görevlerde bulunmuştur. Görev yaptığı yerler ve zaman dilimi göz önüne alındığında ülkenin içinde bulunduğu vaziyet hakkında önemli bilgilere ulaştığı aşikârdır. Söz konusu bilgiler ve gözlemleri neticesinde Osmanlı Devleti'nin son yıllarında yaşadığı buhrana şahit olan İlder, zaman zaman ülkenin gidişatını değiştirmek isteyen vatansever gruplara dâhil olmuştur. Ancak dönem yöneticilerinin muhalif gruplara karşı olan uygulamaları sebebiyle kendisi ve birçok vatansever, delil olmadan ve suçları ispat edilmeden aylarca hapisanede tutulmuşlardır.

İlder, hapisanede kaldığı yedi aya yakın süre zarfında defalarca Nemrut Mustafa başkanlığındaki Divan-ı Harpte defalarca yargılanmış ancak hakkında hiçbir karar verilmemiştir. Ailesinden ayrı kalmak, maddi zorluklar ve vatanın İtilaf Devletleri tarafından işgali yazarın ruhsal olarak çöküşüne sebep olmuştur. Ancak arkadaşlarının desteği, milli mücadelenin halk ve Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki askerler tarafından büyük azim ve inançla sürdürülüyor olması onun maneviyatını güçlendirmiş ve bu ruhsal bunalımdan çıkmasını sağlamıştır. Kendisinin ve kader arkadaşlarının bu süreçte yaşadıkları zor günleri hapisten çıkışından on altı yıl sonra kaleme alan Aziz Bey, özellikle Nemrut Mustafa başkanlığında yapılan Divaniharp yargılamaları, Ferit Paşa'nın İtilaf Devletleri ve vatanseverlere karşı tavrını ve bu vatanseverlerin niteliklerini en ince ayrıntıları ile anlatmıştır. İlder, eserde ülkenin içinde bulunduğu durum ve kendisinin suçu ispat olunmadan hapis edilmiş olması nedeniyle yer yer Sultan Vahdettin, Ferit Paşa ve Nemrut Mustafa hakkında sitemli cümleler kurmuş olsa da yaşadığı tüm olumsuzluklara rağmen vatanseverlik duygusunu hiçbir zaman kaybetmemiştir. Öyle ki bu güçlü duygunun sonucu olarak hapis günleri son bulur bulmaz ailesini

dahi vatan için göz ardı ederek milli mücadele saflarına katılmak için yola çıkmıştır.

Aziz Samih İlder'in hatıratı 160 sayfa olup eski yazı ile 1936 yılında yazılmıştır. Aziz Bey, 1920 yılında yaşamış olduğu anılarını sade ve net cümleler, akıcı dil ve üslupla kendi el yazısı ile kaleme almıştır. Noktalama işareti kullanımı az olsa da bu durum herhangi bir anlam karışıklığına mahal vermemiştir. Ancak bazı sayfalarda devrik cümle, eksik harf ve eklere rastlanmıştır. Söz konusu hataların olduğu kelimelerin “[]” işareti içine hatalar yazılmıştır. Bu durum ise sayı bakımından az olması ve cümle içinde fazlaca karmaşa yaratmaması sebebiyle ihmal edilebilir düzeydedir. Harf eksikliği, anlatım bozukluğu ve tekrar eden fazla kelime yazımı gibi hatalar, metin içinde “[]” içinde belirtilmiştir. Ayrıca okunamayan kelimelerin yanında da “[?]” işareti verilmiştir. Hatırat eski yazı ile yazılmış olmasına karşın yazarın, Latin alfabesini de bildiği defterin on numaralı sayfasında bulunan ve çalışmamızın ekler bölümünde, “ek 2” ve “ek 3”de yer alan notlardan anlaşılmaktadır.

5.2. Öneriler

Aziz Bey (1877-1948), Osmanlı Devleti'nin son yıllarında Erzincan'da dünyaya gelmiştir. Bilindiği gibi onun çocukluk ve gençlik yılları Osmanlı Devleti'nin siyasî, askerî ve iktisadî olarak sıkıntılı bir devridir. Bu dönemde yetişen insanlar, bütün bu sıkıntıları derinden hissetmişlerdir. Doğu Anadolu'nun Rus Savaşları ve Ermeni hadiseleri dolayısıyla işgal ve her türlü sıkıntıları Aziz Samih Bey'in asker olmasında etkili olmuştur. Bu dönemdeki Türk subayları mesleklerini en titiz bir şekilde icra edebilmek için çok çalışmışlardır. Aziz Samih Bey'in başarılı meslek hayatı ve yaşadıklarını yazıya dökmüş olduğu günlükleri, Cumhuriyet Arşivi'ndeki onunla ilgili belge ve bilgiler ve Atatürk Dijital Kütüphanesindeki belge ve günlükler bu gerçeğin tanıklarındır. Ayrıca Aziz Samih Bey'in, Milli Mücadele yıllarındaki Batum Konsolosluğu, daha sonraki yıllardaki başarılı askeri görevleri ve nihayet 1931'den 1948'e kadar devam eden milletvekillikleri ve bu esnadaki çalışmaları, onun Türk Tarihine bütün ömrü boyunca mühim katkılar yapmış olduğunu göstermektedir.

Aziz Samih Bey, tez konusu olarak ele aldığımız bu hatıratı, sadece bir askerin hapisane günlükleri olarak değerlendirilmemelidir. Çünkü Aziz Samih Bey hem başarılı bir asker hem de fedakâr bir Türk aydınıdır. Aziz Samih Bey'in transkribe etmiş olduğumuz hatıratı incelendiğinde, Osmanlı Devleti'nin son yıllarının devlet adamları ve aydınları hakkında son derece değerli bilgiler bulunduğu anlaşılmaktadır. İstanbul'un işgal yıllarındaki kargaşa ortamı, vatanseverlerin ve Kuvayimilliyecilerin uğramış oldukları haksızlıklar ve bu yılların sosyal ve iktisadî koşullarının Türk Milleti üzerinde oluşturmuş olduğu sıkıntılı durum gibi birçok tarihi gerçek Aziz Samih'in kaleminden sade ve açık bir şekilde ortaya konmuştur. Son devirde İstanbul'daki liyakatsiz bazı devlet adamları, gazeteci ve aydınlarının Mustafa Kemal Paşa ve Türk milliyetçileri ile ilgili tutumları da Aziz Samih Bey'in Hatıralarında, devrin gazetelerine de atıflar yapılarak yazılmıştır. Onun hatıraları sadece bir Türk asker ve aydınının gözlemlerinden ibaret değildir. Hem İstanbul'da kurulmuş olan Divanıharb'de haksız yere yargılanmış ve uzun süre kendisi gibi vatanseverler ile hapis yatmak zorunda kalmıştır. Divanıharp, Damat Ferit Hükümeti ve birtakım yolsuzluklar yapan kişiler ile ilgili isim isim yapılmış olan tespitler de oldukça mühimdir. Nitekim Cumhuriyet kurulduktan sonra da bu isimler Türkiye'de kalamamışlardır. Ayrıca devrinin yazılı basınının da kritiğinin yapılmış olması ve diğer hatırat, araştırma ve incelemeler ile karşılaştırıldığında Aziz Samih Bey'in hatıratındaki objektif tutumda ortaya çıkmaktadır.

İlter, yapmış olduğumuz araştırmamız haricinde; 1911-1912 yılları arasında Trablusgarp'ta ve 1914-1915 yılları arasında Kafkas Cephesi'nde görev yaptığı süre zarfında vatanın bağımsızlığı ve idaresi adına şahit olduğu elim olayları da kaleme almış ve bu olayları yazma sebebini yaşananları hilesiz, sade ve gerçek haliyle aktarmak olarak açıklamıştır. Çalışmamız, yazarın daha evvel askeri görevleri sırasında vatanın parçalanmaya çalışılmasını ve halkın çaresizlik içinde çırpınısını bizzat yaşayıp görmüş olması dikkate alınarak değerlendirildiğinde vatan toprağını tüm değerlerinin üstünde tutan askeri personelin Millî Mücadele'ye katılma süreci daha net anlaşılmasını sağlayacaktır. Ezcümle Aziz Bey gibi vatanın her köşesinde kritik görevlerde bulunmuş bir kişinin devletin bekası için mücadele etmek yerine delil olmadan, suçu ispatlanmadan, maddi yetersizlik içinde oldukça

uzun bir süre devletin yönetim ve yargı makamında bulunan kişiler tarafından hapisanede tutulması da manidardır. Bu bağlamda Aziz Bey'in diğer eserleri söz konusu sürecin amaç ve sebeplerini yansıtmış, bizim çalışmamız ise sonuç kısmını gözler önüne sermiştir.

Millî Mücadele'ye giden süreç, defalarca ve birçok araştırmacı tarafından incelenmiş, birçok kahramanın adı gün yüzüne çıkmıştır. Ancak dönemin zorlu koşulları ve mücadelenin büyüklüğü dikkate alındığında tüm kahramanların adının bilinmesinin imkânsızlığı aşikârdır. Araştırmamız sonucunda sonsuz inanç ve eşi benzeri görülmemiş bir güçle Millî Mücadele ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasını sağlayan, tüm şahsi duygu ve isteklerinden feragat etmiş, milletin bağımsızlığı için fedakârlık yapan insanlar Aziz Samih İlder Hatıraları vasıtasıyla ortaya konulmuştur. Ayrıca bu Hatıralar Aziz Samih Bey ve ailesi ile ilgili de değerli bilgiler içermektedir. Tezimize konu olan Aziz Samih Bey'in hatıratı, sadece tarih araştırmacılarına değil, yakın dönem Türk tarihine ilgi duyanlara, bu dönemle ilgili mühim boşlukları doldurması dolayısıyla, faydalı olacaktır.

Aziz Samih Bey'in tezimizden anlaşılacağı üzere, devrin olaylarını aktarmadaki başarısı ve güçlü kalemi, diğer hatıralarının da bir an evvel yeni harflere aktarılmasını gerekliliğini, ortaya çıkarmıştır. Böylece yakın dönem tarihimiz daha anlaşılır hale gelmesi sağlanacaktır.

KAYNAKÇA

- Akandere, O. (2000). Damat Ferit Paşa'ya karşı düzenlenen bir suikast girişimi - nedeni ve sonuçları. *Atatürk Yolu Dergisi*, 7 (25), 73-117.
- Akandere, O.(2008). Damat Ferit Paşa Hükümetleri döneminde Kuva-yı Milliye hareketine yöneltilen ithamlar, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 24 (70), 17-56
- Akandere, O ve Polat, H.A. (2019). Gümülcineli İsmail Bey'in Bursa valiliği. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 19 (39), 509-532.
- Ata, F. (1999). *Divân-ı Harb-i Örfî Mahkemeleri'nde Ermeni tehciri yargulamaları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ata, F. (2008). *Süleymaniyeli Nemrut Mustafa Paşa -bir işbirlikçinin portresi*. İstanbul: Temel Yayınları.
- Atatürk, M.K. (1934). Nutuk. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Ayışığı, M. (2009). *Mütareke döneminde Harbiye Nezareti ile Kuvayımilliye arasındaki ilişkilere dair bazı belgeler, on ikinci askerî tarih sempozyumu bildirileri - u (sunulmayan bildiriler) kuruluşundan günümüze Türk Ordusu*. Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- Bal, M.A. (2022). Millî Mücadele'nin Gizli Teşkilatı: Karakol Cemiyeti (1918-1920), *Türk Dünyası Araştırmaları*, 130 (256), 103-148.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yer no: DH.ŞFR, 46-71
<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/SatinAlinanGoruntule.a>

spx?T=1379814&H=74DD91C915F6D5FD509A2BE18C9B6F1890D5792
CF950A310D3F8AD9828053D0F (Erişim Tarihi: 21.03.2024)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yer no: BEO, 4232-317332
<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/SatinAlinanGoruntule.aspx?T=136838&H=40633C8A33F73965449C0AD8204EB72DB94333E08948011A11A8F41247148F9> (Erişim Tarihi: 21.03.2024)

Baykara, T. (1993). *Türk İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri*. İzmir: Üniversite Kitapevi.

Birinci, A. (2006). Sait Molla'nın serencamı. *Müteferrika kış*, 30, 145.

Develioğlu, F. (2017). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Ankara: Aydın Kitapevi.

Eroğlu, T. (2008). *Tehcirden Millî Mücadele'ye Ermeni malları (1915-1922)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Göçer, G. (2018). Hatıratın Tarihsel Değeri ve Nedret Gürcan'ın hatıratında Dinar'a dair ayrıntılar, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (1), 305- 326.

Günay, N. (2019). Bolşevik İhtilali'nin ardından Osmanlı Devleti'nin Rusya'daki yeni rejime bakışı, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 35 (100), 353-376.

İlter, A.Z. (2007). *Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi hatıraları(Zivin' den Peteriç' e)*. Z. Türkmen ve E. Çelik(Editörler). Ankara: Genelkurmay Basımevi.

İlter, A. Z. (1936). *Şimali Afrika'da Türkler (1)*. İstanbul: Vakit Gazete-Matbaa Kütüphane.

İlter, A. Z. (1937). *Şimali Afrika'da Türkler (2)*. İstanbul: Vakit Gazete-Matbaa Kütüphane.

İlter, A. Z. (2019). *Trablusgarp Harbi'nin Gizli Cephesi*. İstanbul: Çolpan Yayınevi.

- İlter, A. Z. Ve Ryder, C. H. D. (2014). *Osmanlı- İran sınırından anılar*. A. M. Kurşun(Editör). İstanbul: Taş mektep Yayınları.
- Kızıltan, Y. (2006). I. Meşrutiyetin İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26 (1), 251-272.
- Küçük, C. (1993). Damad Ferid Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi(DİA)*, <http://islamansiklopedisi.org.tr/damad-ferid-pasa> (Erişim Tarihi: 23.03.2024)
- Okay, M. O. (1997). Hatırat. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi(DİA). <https://islamansiklopedisi.org.tr/hatirat#1>(Erişim Tarihi: 16.03.2024).
- Payaslı, V.(2020). Asım Us ve Vakit: Millî Mücadele Yıllarına Dair Genel Bir Değerlendirme(1919-1920), *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 36 (102), 201-254.
- Polat, H. A. ve Akandere, O. (2020). Yıldız Sarayı'nın Yağmalandığı İddiası, Mütareke Dönemindeki Yağma Davası ve Neticesi. *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5 (1), 339-389.
- Sami, Ş.(2015). *Kamus-ı Türki*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sorgun, T. (2017). *Türklerin işkencede bir yılı Bekirağa Bölüğü*. İstanbul: Destek Yayınları.
- Ölmez, M. (2023). Aziz Samih İlter'in (1877-1948) kız kardeşine yazmış olduğu mektuplarda Şam. N. Şimşir ve S. Şimşir(Editörler). *Necdet Hacıoğlu'na Armağan* içinde (s.255-269). İstanbul: Post Yayınevi.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi Açık Erişim Kütüphanesi, *Alemdar Gazetesi*. (1920). <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/bitstreams/d1ff1478-4bee-4933-914b-d735b07fcc8f/download> (Erişim Tarihi: 24.4.2024)
- Temizgüney, F. (2018). Bayburt Kaymakamı Nusret Bey ve Faaliyetleri (1914-1915). *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (1), 147-164
- Topallı, E. (2008). Yeni bilgiler ışığında ressam Mehmet Ali Laga. *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (14), 45-70.

Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi. (2007). Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, 7, 249.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü. (2010). Aziz Samih İltter(Aziz Bey). 1, 147-479. Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları. https://www5.tbmm.gov.tr/TBMM_Album/Cilt1-4.pdf (Erişim Tarihi: 27.4.2024)

Türkmen, Z. (2020). Divaniharp. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*. <http://islamansiklopedisi.org.tr/divaniharp> (Erişim Tarihi: 15.03.2024).

Uçman, A. (2008).Rıza Tevfik Bölükbaşı. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi(DİA)*. 35,68-70. <http://islamansiklopedisi.org.tr/riza-tevfik-bolukbasi> (Erişim Tarihi:16.04.2024).

Ünal, T.(1956). Sofokles Venizelos Sultan Osman'ın Kabrinde. *Resimli Tarih Mecmuası*,7 (82), 628-630.

Yeniçeri, Ö. (2024), *Derin Sızı: Geçmiş Hiç Geçmez, Gelecek Hiç Gelmez, Yaşam Hâlihazırdadır!*. İstanbul: Mi Yayınları.

Yurtsever, S.(2021), Karakol Cemiyeti. *Atatürk Ansiklopedisi*. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/karakol-cemiyeti/?pdf=3544> (Erişim Tarihi: 28.4.2024)

Yüce, N. (1991). Falih Rıfkı Atay, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4,48. <http://islamansiklopedisi.org.tr/atay-falih-rifki> (Erişim Tarihi:16.04.2024)

http-1:

<https://www.aa.com.tr/tr/yasam/habib-beye-yar-olmayan-dillere-destan-konak-bulgur-palasi/2587718> (Erişim Tarihi: 28.4.2024)

http-2:

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/mehmet-asim-us-1884-1967/> (Erişim Tarihi: 28.4.2024)

http-3:

<https://www.bitmezat.com/urun/3531662/osmanli-levha-muaveneti-milliyeye>

cemiyeti-azasindan-manizade-haci-huseyin-efendi (Erişim Tarihi:
28.4.2024)

http-4

<https://www.biyografya.com/biyografi/2578> (Erişim Tarihi: 28.4.2024)

http-5

<https://steemit.com/tr/@emirfirlar/mustafa-kemal-nasil-bekiraga-boeluegue-zindani-na-hapsedildi> (Erişim Tarihi: 28.4.2024)

http-6

https://tr.wikipedia.org/wiki/Mehmet_Ali_Laga#/media/Dosya:Mehmet_Ali_Laga.jpg (Erişim Tarihi: 28.4.2024)

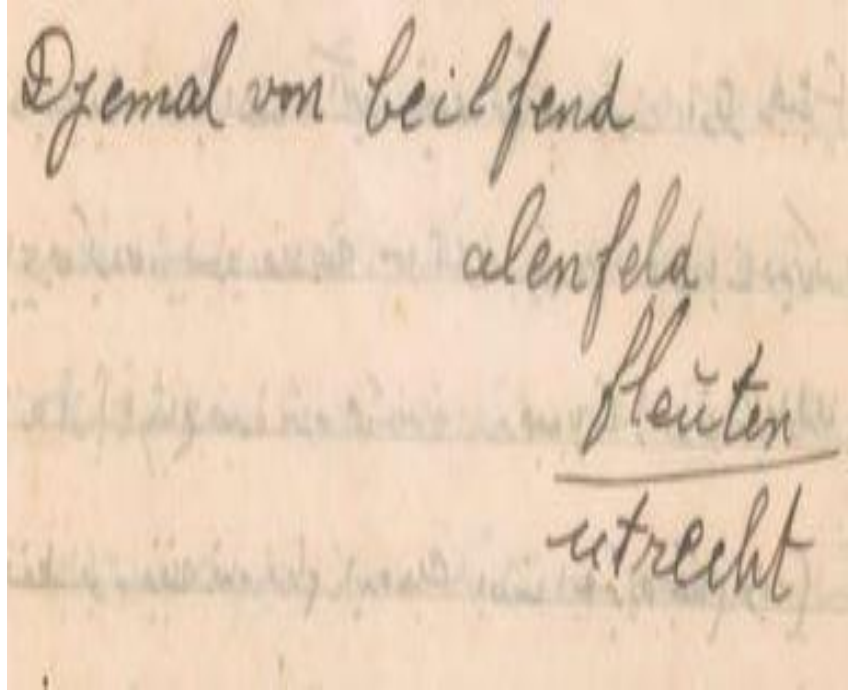
EKLER

Ek 1: Aziz Samih İter

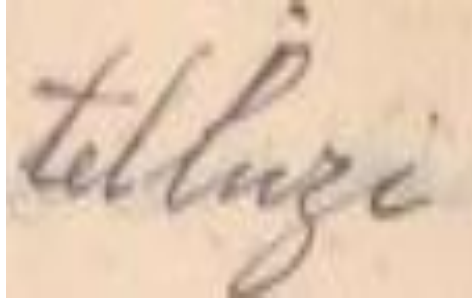

Ek 2: Aziz Samih İlder'in Latin Alfabeti El Yazısına Örnekler

Ek 2.1.

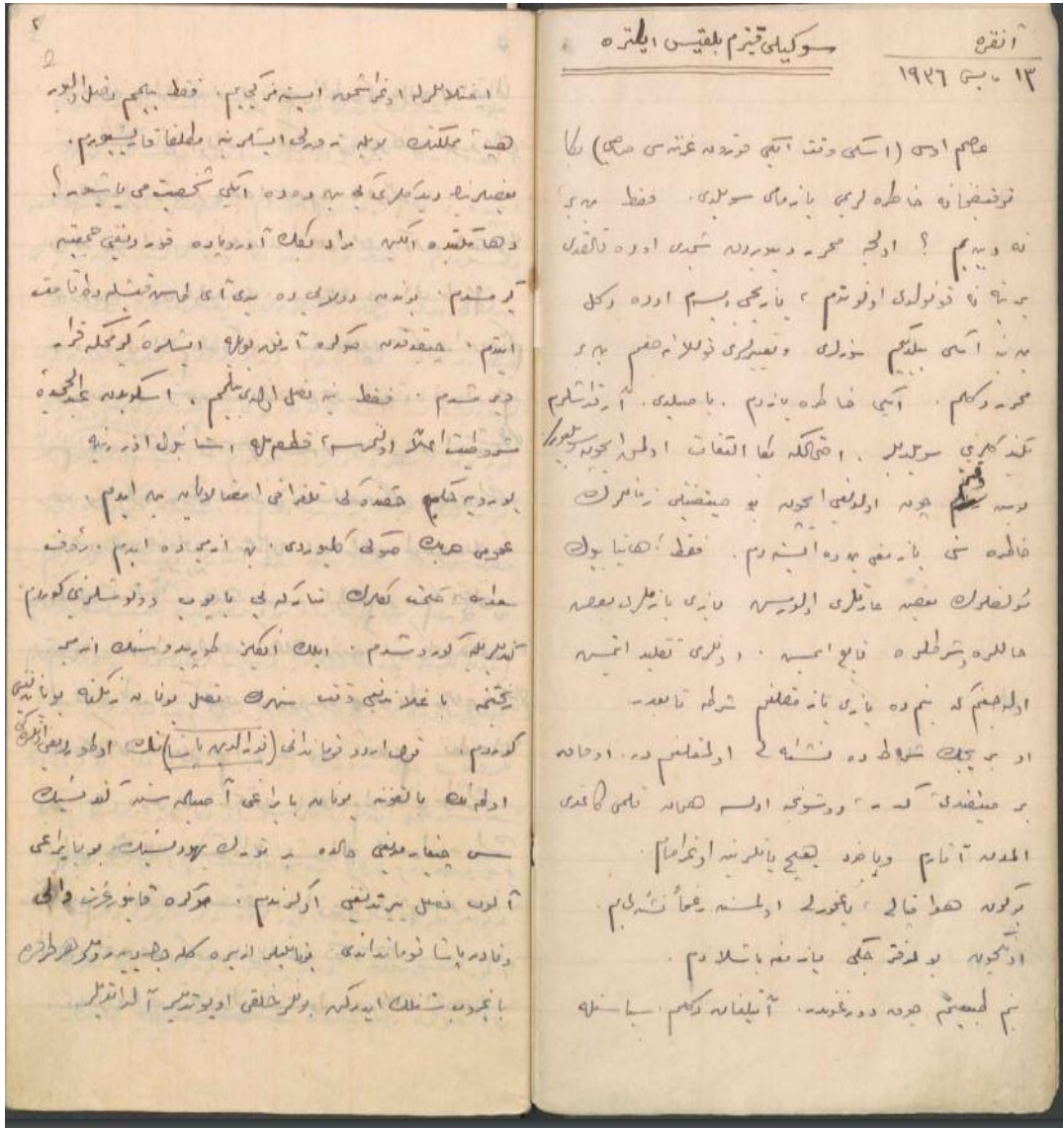

Ek 2.2.

Ek 3: Hatıratın Örnek Sayfalar

Ek 3.1.

اندام برادر گزیندک آنگونه که بخواهد در حق خود
 ندانی از خوشی برآید بگردید پیچیده آنگونه صاعقه
 برافزاید بگذرد فقط نور بود که پیچیده بود که بگذرد
 بگذرد که اصغر است ساعده بود که با سطر که با آن گزیند
 اندام آن سینه صوره نام با مردم در سینه سوم با
 دلم ایچون بود و خورنده آن نام بخت اولوم خرمی آن
 اولوم بدی کرمی نادید بگونه تصفای نفاستی کورد که بگذرد
 اینه دم باز در اولوم
 در ۲۱ مرد - مضامین - اورده و خورنده دی و طعم کوردند
 کورد که بخت ایچون با بخت اولوم کوردند - کورد که بگذرد
 نه بگذرد که اولوم - غالباً با زده بخت نام - اولوم که
 سینه خاطر لوسوم - کورد با غنچه زده - به ده نام بگذرد
 ایچون این اورده بخت شسته کوردند از نام اولوم
 صیفیلم اولوم بخت علم ایچون اولوم - اولوم که بگذرد
 کندی از بخت اولوم که بگذرد - زیاد اولوم ایچون
 بگذرد اولوم ده بخت صیفیلم اولوم که بگذرد
 کورد هر که بگذرد کورد نام - بواو نام اولوم ده
 نام (۲۹) کورد - کورد بگذرد - کورد بگذرد
 هر چند نام

این نام برادر گزیندک آنگونه که بخواهد در حق خود
 صاعقه ایچون اولوم نام - اولوم که بگذرد
 بگذرد که اصغر است ساعده بود که با سطر که با آن گزیند
 اندام آن سینه صوره نام با مردم در سینه سوم با
 دلم ایچون بود و خورنده آن نام بخت اولوم خرمی آن
 اولوم بدی کرمی نادید بگونه تصفای نفاستی کورد که بگذرد
 اینه دم باز در اولوم
 در ۲۱ مرد - مضامین - اورده و خورنده دی و طعم کوردند
 کورد که بخت ایچون با بخت اولوم کوردند - کورد که بگذرد
 نه بگذرد که اولوم - غالباً با زده بخت نام - اولوم که
 سینه خاطر لوسوم - کورد با غنچه زده - به ده نام بگذرد
 ایچون این اورده بخت شسته کوردند از نام اولوم
 صیفیلم اولوم بخت علم ایچون اولوم - اولوم که بگذرد
 کندی از بخت اولوم که بگذرد - زیاد اولوم ایچون
 بگذرد اولوم ده بخت صیفیلم اولوم که بگذرد
 کورد هر که بگذرد کورد نام - بواو نام اولوم ده
 نام (۲۹) کورد - کورد بگذرد - کورد بگذرد
 هر چند نام

۱۱۲۲ تا پیش از آنکه در این کتاب
 به شرفی آمده صلواتی که مرخص شده
 باشد مرخصی در برگه یاد کرده بر سر او
 یاد شده بر صلواتی که از مردم گفته اند
 اینجولله در پناه یاد آنکه هر که در صلوات
 مانده در پناه در پناه صلوات صلوات
 صلوات آید آید صلوات آید که صلوات در صلوات
 صلوات صلوات صلوات صلوات صلوات صلوات
 صلوات صلوات صلوات صلوات صلوات صلوات
 صلوات صلوات صلوات صلوات صلوات صلوات
 صلوات صلوات صلوات صلوات صلوات صلوات
 صلوات صلوات صلوات صلوات صلوات صلوات
 صلوات صلوات صلوات صلوات صلوات صلوات

۱۰
 زنگار که در این کتاب
 در صلواتی که در صلواتی که در صلواتی که
 در صلواتی که در صلواتی که در صلواتی که
 در صلواتی که در صلواتی که در صلواتی که
 در صلواتی که در صلواتی که در صلواتی که
 در صلواتی که در صلواتی که در صلواتی که
 در صلواتی که در صلواتی که در صلواتی که
 در صلواتی که در صلواتی که در صلواتی که
 در صلواتی که در صلواتی که در صلواتی که
 در صلواتی که در صلواتی که در صلواتی که
 در صلواتی که در صلواتی که در صلواتی که
 در صلواتی که در صلواتی که در صلواتی که
 در صلواتی که در صلواتی که در صلواتی که
 در صلواتی که در صلواتی که در صلواتی که
 در صلواتی که در صلواتی که در صلواتی که

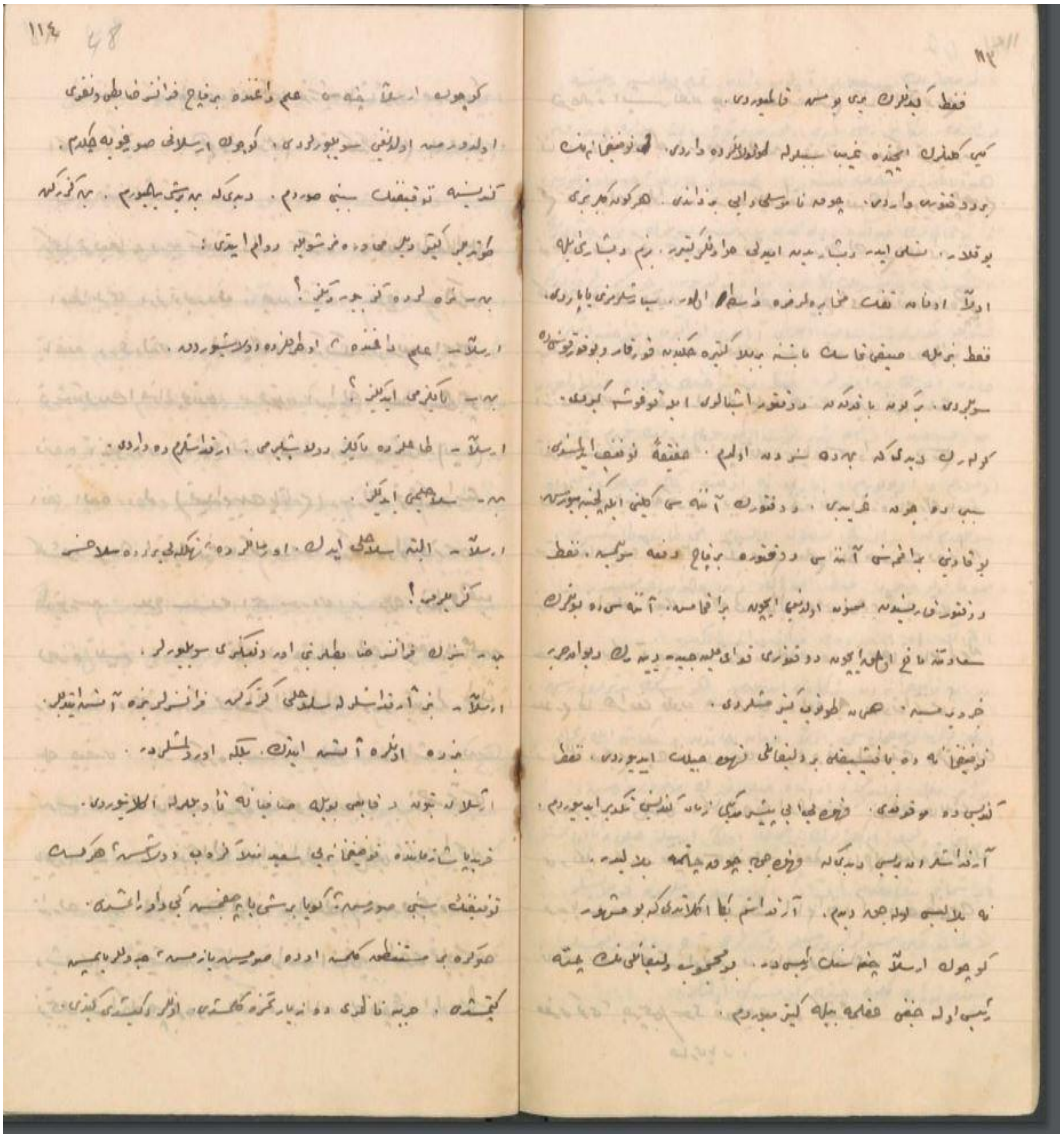
Ek 3.4.

۴۱
درم بر کتیب ۲۰ دماغه با فود در ضعیف ناسم بر او قلمه
کلمه فقط نه با نادری؟ منصرفه تکلیف بوکا نندم اینه
تعمیر فاندور اولری اغلاچه کتیت در شفقت کلمه ای
دها ضریک اولدورن. تقیم اینه جگ تم با تم نه نام نام لر
بوزنه نه قند تکلف او قند آملله در شومیم یقیق رس
با سحر ده ایل ایدیم با بره تصیح اولره می ده که هرشی بسته
آه داری بقیض شد
قرنیه در شومیم بود انان کیم بکیم جسته کلمه کلمه ای
را اوله دره دره بر اوله کلمه معاری اینه ایدم بکیم
در نیس در فقط بوی هر شانه بولا در شومیم
توضیح نه ده بقیض با بر سینه قند کلمه ان ثابت
بر با یک جور ده ایسه اینه بقیض ما بونه نرسیم
بشم کلمه تونه اضطراریه صومعه فقیده برده بود
در اضطراریه مداف دکل تونه بوزنه در شومیم
هر طرفی طایع کلمه ایتم شدنه تکلفیه در مداف
اولی تخریبی دررم هر شانه عاضد در شانه اوله فقیم
نقط حکم مسمول ایسمی با شنده اله اولدی فقط نه ایینه؟
بو تکرار شومیم اولرم؟ اضطراریه بوزنه؟ هر شومیم
فضل ایدم ایدم اولدی هر کلمه بوزنه بر سینه شعله اولدی

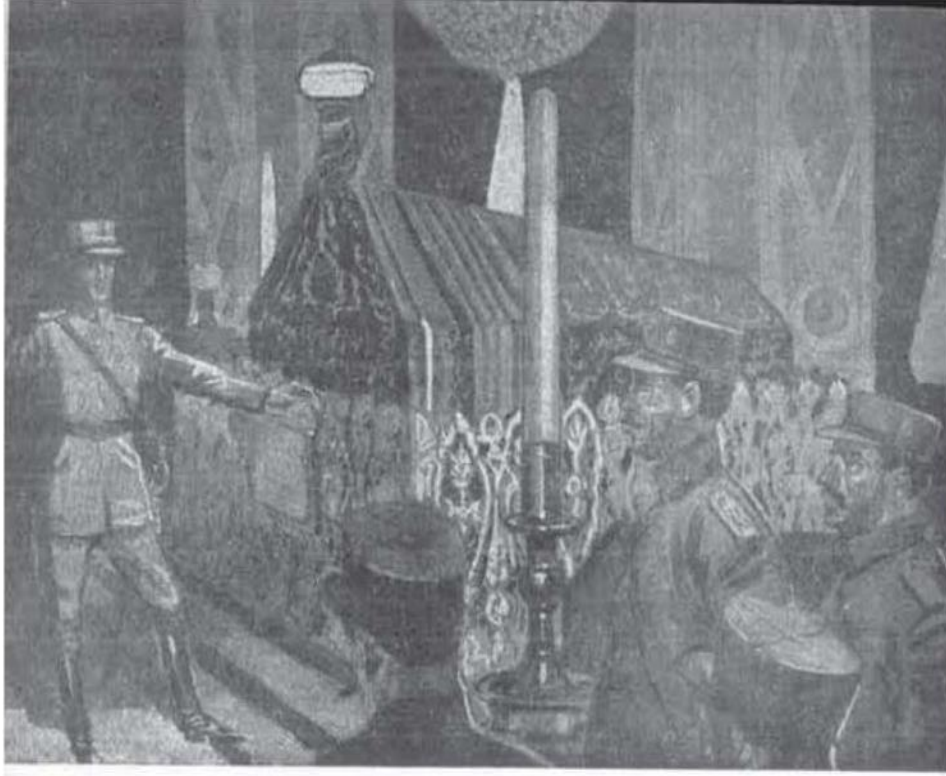
۴۲
۱۴
ایده که زیاده اولدی کو بوزوم یا غنی ایچمه اولدیسم. ساعده
زیادتی کلمه ۲۰ ایشه کومه ادریم قودم هر اولدی تا تکرار کلمه
یکدی هما نظر اولدورده. بهرحق یا سحر ضری اولم با بر اولدیم با به
کلمه نه در شومیم کلمه ۲۰ کلمه بوزنه. تم اولدی بر شومیم در
بوزنه بقیضه سنگله اولدورده اولدورده بود شنه فی فقط اینه
بیلدی قرانه عیند بروردی کلمه بوزنه کلمه اولرم در وقت
اولدور کلمه کلمه کلمه کلمه کلمه کلمه کلمه کلمه کلمه کلمه
در کلمه یا کلمه کلمه کلمه کلمه کلمه کلمه کلمه کلمه کلمه
در شومیم شکره کلمه بوزنه در عینده ایچمه ایدم کلمه
آلمه کلمه کلمه کلمه کلمه کلمه کلمه کلمه کلمه کلمه
بهر بریم بوکا دلدوشی سولیم در شومیم کلمه کلمه کلمه کلمه
اصلا خاطریم بوزوم ساقف دنده کلمه کلمه کلمه کلمه کلمه کلمه
صاحبیه بوزنه ایدم یا بیلدی دکل نام ساعده بزم بیدی
آتمیم بقیض بقیض اولدورده اولدورده آغاغنه باشلدی
کلمه کلمه کلمه کلمه کلمه کلمه کلمه کلمه کلمه کلمه کلمه
آتمیم کلمه کلمه کلمه کلمه کلمه کلمه کلمه کلمه کلمه کلمه
بهر ده بوکا ایسانم فقط جفا بهر کلمه کلمه کلمه کلمه کلمه
نه اینه! بونی آکلافنی را ایدم بوزنه در توضیح نه نه آغافنی
معاری سوخلیلیمه فصیح بیدی ایچمیزنه جوفی افسوس ایدم

مدت همانچه به برده بودک هر چند که از زمانه امضا عصال
 برآمده و فضا را اندوخته سینه و نایبک الی بولک بر روی
 نایبک و عصر بر اندام انچه بجز خطه عصبه است
 فلهذا انچه استر سینه بخاک محدود به هر نگاه فلهذا تری
 انکله من و حقیقت استرال ایوان در هر حالت نقل نظریه
 قضای ایوان استه لایمانه و انانقه نهاده عود نظریه
 بر سلسله ضلاله و بولک و کفری اندرک و انانک
 در نظریه استر لایمانه و نایبک اصغر و بولک
 انکله انچه که فلهذا و بولک و بولک و بولک
 حاضران استر اعداد و بولک و بولک و بولک
 عصبه سینه ایله کله و بولک الی عصبه انانک
 زنده بولک و بولک با بولک و بولک و بولک
 شوق و شوق و بولک و بولک و بولک و بولک
 و انانک و بولک و بولک و بولک و بولک
 بر بولک و بولک و بولک و بولک و بولک و بولک
 بولک و بولک و بولک و بولک و بولک و بولک
 نام و بولک و بولک و بولک و بولک و بولک و بولک
 انچه بولک و بولک و بولک و بولک و بولک و بولک
 عصبه و بولک و بولک و بولک و بولک و بولک و بولک

بینه نظایر انچه در سینه بود
 بر نایبک و بولک و بولک و بولک و بولک و بولک
 شوق و بولک و بولک و بولک و بولک و بولک
 بولک و بولک و بولک و بولک و بولک و بولک
 انچه بولک و بولک و بولک و بولک و بولک و بولک
 فلهذا انچه استر سینه بخاک محدود به هر نگاه فلهذا تری
 انکله من و حقیقت استرال ایوان در هر حالت نقل نظریه
 قضای ایوان استه لایمانه و انانقه نهاده عود نظریه
 بر سلسله ضلاله و بولک و کفری اندرک و انانک
 در نظریه استر لایمانه و نایبک اصغر و بولک
 انکله انچه که فلهذا و بولک و بولک و بولک
 حاضران استر اعداد و بولک و بولک و بولک
 عصبه سینه ایله کله و بولک الی عصبه انانک
 زنده بولک و بولک با بولک و بولک و بولک
 شوق و شوق و بولک و بولک و بولک و بولک
 و انانک و بولک و بولک و بولک و بولک و بولک
 بر بولک و بولک و بولک و بولک و بولک و بولک
 بولک و بولک و بولک و بولک و بولک و بولک
 نام و بولک و بولک و بولک و بولک و بولک و بولک
 انچه بولک و بولک و بولک و بولک و بولک و بولک
 عصبه و بولک و بولک و بولک و بولک و بولک و بولک

Ek 5: Osman Bey'in sandukası yanında fotoğraf çektiren Venizelos

Sofokles Venizelos, Bursa'nın İlgallinde Sultan Osman'ın kabrinde (Münif Fehim'in eseri)

Ek 6: Hatıratında adı geçen bazı önemli şahıslar ve binalar

Ek 6.1. Aziz Bey'in hapisten çıkmasına en çok yardım eden kişi; Muaveneti Milliye Cemiyeti azası Manizade Hacı Hüseyin Efendi

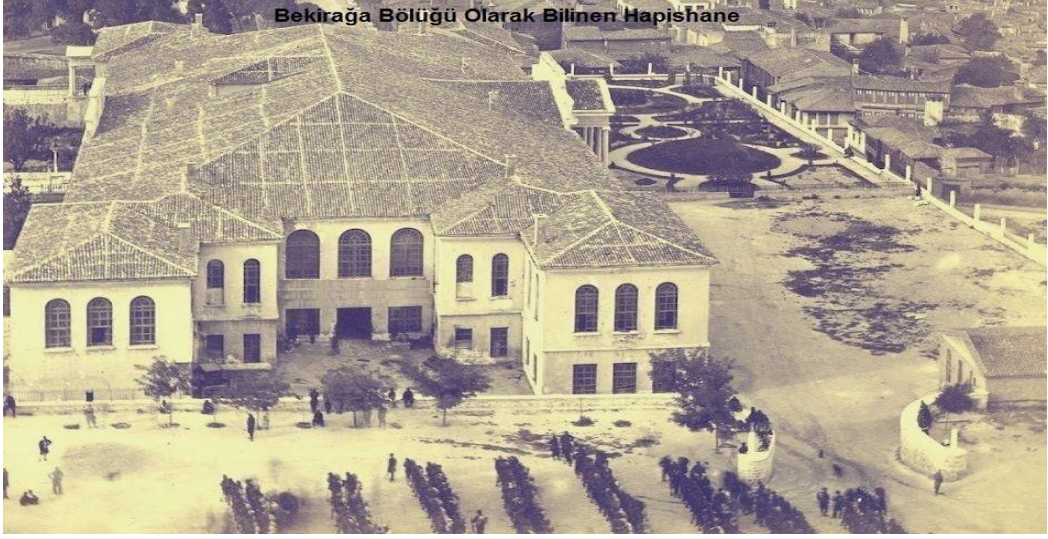
Ek 6.2. Ebubekir Hazım Tepeyran

Ek 6.3. Mehmet Ali Laga

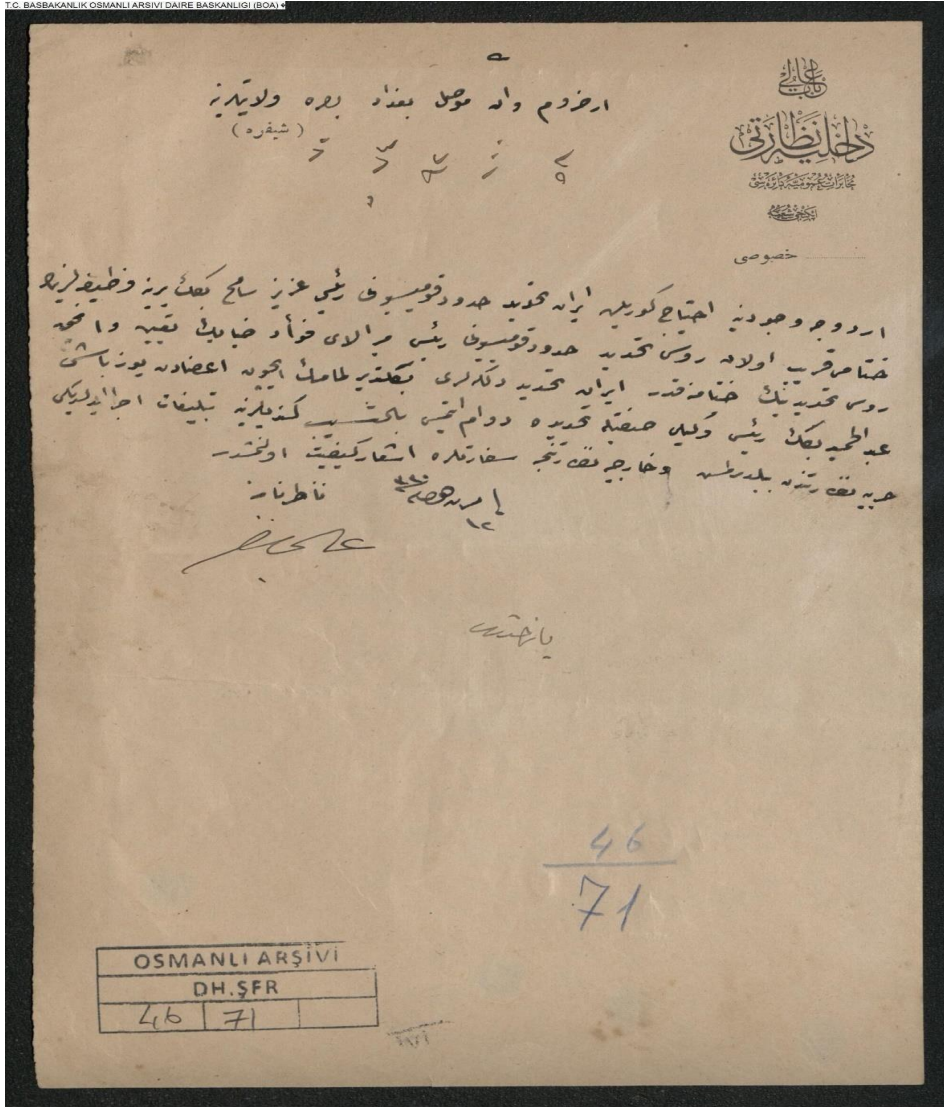
Ek 6.4. Bekirağa Bölüğü

Ek 6.5. Bulgur Palas

Ek 7. Aziz Samih Bey'in İran Sınır Komisyonu Reisi iken orduda kendisine ihtiyaç duyulması üzerine yerine İran Sınır Komisyonu delegelerinden Yüzbaşı Aldülhamid Bey'in muvakkaten vekâlette bulunmasına dair Erzurum, Van, Musul, Bağdad ve Basra Vilayetlerine çekilen telgraf.

Ek 8. Birinci Kolordu arpa müteahhidi Manizade Hacı Hüseyin Efendi'nin talep eylediği iki para fiyat farkının askeriyece müteahhitten sened ahz eylemek şartıyla kabulü belgesi.

T.C. BASBAKANLIK KOSMOLLARISIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

تاریخ	کتابه	شماره	موضوع	تذکره
۶-۴-۳۶	۶۶	۶۶	مطلبه	مطلبه

تاریخ	کتابه	شماره	موضوع	تذکره
۶-۴-۳۶	۶۶	۶۶	مطلبه	مطلبه

مطلبه
 طلبه در باره طلبه کالاهای ذریعہ طلبه در باره طلبه کالاهای ذریعہ طلبه در باره طلبه کالاهای ذریعہ

OBANU ARSIV
 BEO
 6282.013332: 1

2516
 (15mf 609)

BEO.004232.317332.001

